

Nieuwe impulsen aan het pastoraat

Rapport nr. 498

Maart 2003

Dr. Hessel Zondag
Dr. José Sanders
Dr. Leo Spruit

KASKI
onderzoek en advies over religie en samenleving

Toernooiveld 5
6525 ED Nijmegen
Postbus 6656
6503 GD Nijmegen

tel. 24 365 35 31
fax 24 365 34 85
www.ru.nl/kaski
info@kaski.ru.nl

INHOUDSOPGAVE

1	Introductie van het onderzoek: nieuwe impulsen aan het pastoraat	5
1.1	Inleiding	5
1.2	Achtergrond.....	5
1.3	Vraagstelling en opzet van het onderzoek	8
1.4	Uitvoering van het onderzoek	9
1.4.1	Inventarisatie van beleid.....	9
1.4.2	Inventarisatie en selectie van projecten.....	9
1.4.3	Beschrijving van projecten.....	10
1.4.4	Expertmeeting.....	11
1.5	Opzet van dit rapport	11
2	Beleid ter zake nieuwe impulsen aan het pastoraat.....	13
2.1	Innovatiebeleid binnen categoriaal pastoraat en allochtonenpastoraat	13
2.2	Innovatiebeleid van religieuze instituten	14
2.3	Innovatiebeleid van de bisdommen	14
3	Beschrijving van twaalf projecten.....	21
3.1	Het Buurt of Oude-wijken pastoraat in Utrecht	21
3.2	Het Stadspastoraat in Breda	26
3.3	Pastoraat via internet: www.de-oase.nl en www.rknieuws.net	30
3.4	Bedevaart en wandelen in Zuid-Limburg	37
3.5	Eigentijdse jongerenliturgie: Studio Elim in Tilburg.....	42
3.6	Laurens Onthaal, een winkel in Rotterdam.....	46
3.7	Spiritualiteit als motor tot vernieuwing. Project voor parochievitalisering ..	50
3.8	De Martinusdagen in Groningen.....	55
3.9	De Alpha-cursus. Een introductie in het Christelijke geloof	58
3.10	Rouwverwerkingsgroepen.....	63
3.11	Een Bezoekproject in een wijk in Apeldoorn	68
3.12	Engelen. Boodschappers tussen werelden.....	72
3.13	Samenvatting.....	76
4	Inhoudelijke beoordeling van nieuwe impulsen aan het pastoraat.....	79
4.1	De experts over de projecten	79
4.2	Vragen aan nieuwe impulsen in het pastoraat	86
5	Dimensionele indeling van de projecten.....	89
5.1	Groepen, aanbod, binding en religiositeit	89
5.2	De twaalf projecten ingedeeld.....	92
5.3	De typologie in de praktijk	94
6	Samenvatting en conclusies.....	97
6.1	Samenvattend antwoord op de onderzoeksvragen.....	97
6.2	Conclusies voor het pastoraal beleid	100
6.3	Pastoraal vernieuwingsbeleid in parochies.....	101

Bijlage 1	Lijst van personen betrokken bij dit onderzoek	105
Bijlage 2	Beoordelingscriteria innoverend pastoraat aartsbisdom Utrecht	107
Bijlage 3	Groslijst van nieuwe impulsen aan het pastoraat	111
Bijlage 4	Fte investering per project.....	113
Bijlage 5	Criteria voor beoordeling van de projecten	115

1 Introductie van het onderzoek: nieuwe impulsen aan het pastoraat

1.1 Inleiding

Dit onderzoek vormt een vervolg op een initiatief dat het SRKK op verzoek van de Bisschoppenconferentie enkele jaren geleden ontplooidde om te komen tot een landelijke inventarisatie van nieuwe vormen van pastoraat. In zijn brief aan de bisdommen van 22 januari 1997 sprak de toenmalige secretaris-generaal van de Bisschoppenconferentie, dr. H. Verhoeven, de wens uit om – te midden van en in antwoord op de berichten over neergang van de actieve betrokkenheid van parochianen bij de r.-k. kerk – te komen tot een inventarisatie en uitwisseling van kennis over *nieuwe* vormen van pastoraat die her en der tot ontwikkeling zijn gekomen. Hierbij kan men, volgens Verhoeven, denken aan oecumene, citypastoraat en pastoraat van persoonlijke contacten zoals huisbezoek, terwijl het ook nieuwe vormen voor catechese en de liturgie betreft. Echter, een inventarisatie destijds leidde tot een geringe opbrengst, met name doordat bij een beperkt aantal bisdommen slechts een fragmentarische kennis over nieuwe impulsen aanwezig bleek.

De vraag naar nader inzicht in ontwikkelingen binnen het pastoraat was daarmee niet beantwoord; deze komt in het onderhavige onderzoek opnieuw en meer systematisch aan de orde. Dit onderzoek is een beschrijving en evaluatie van een aantal impulsen die in de afgelopen jaren binnen de r.-k. kerk aan het pastoraat zijn gegeven. Het gaat hierbij nadrukkelijk om onderzoek naar nieuwe *impulsen* in het pastoraat, hetgeen een bredere insteek is dan het oorspronkelijk beoogde onderzoek naar nieuwe *vormen* van pastoraat; immers, binnen de definitie van *nieuwe impulsen* wordt ook de vitalisering van bestaande vormen van (parochiële) dienstverlening begrepen.

1.2 Achtergrond

Kloof tussen vraag en aanbod

Hoe bereiken wij onze “cliëntèle”? Dit is een vraag waar veel religieuze organisaties mee worstelen. Ondanks hun uitgebreide pastorale aanbod bereiken zij doorgaans nog slechts een betrekkelijk kleine groep mensen. De ontwikkelingen binnen de r.-k. kerk zijn wat dat betreft illustratief: tussen 1968 en 2000 halveerde de deelname aan doopsels, eerste communies, vormsels en kerkelijke begrafenissen. In 1965 gingen nog 2,7 miljoen katholieken in een gemiddeld weekeinde ter kerke, in 2000 namen nog 440.000 van hen de moeite in het weekeinde een kerk te bezoeken.¹ Het wekelijkse kerkbezoek loopt vooral terug omdat het overwegend oudere generaties (vanaf 55 jaar) aanspreekt en veel minder appelleert aan de verlangens van jongeren. Aange-

¹ Schepens, Th., L. Spruit en J. Kregting (2002). De Rooms-katholieke Kerk in Nederland, 1960-2000. Een statistisch trendrapport, Nijmegen, Tilburg: KASKI, KUB/Theologische Faculteit Tilburg.

zien gaandeweg de jongere generaties de nog oudere kerkse generaties vervangen is het nettoresultaat een daling van het kerkbezoek. Het lijkt erop dat deze daling voortsnog zal doorzetten.

In zekere zin is de geringe belangstelling voor het kerkelijke aanbod opmerkelijk. Het aantal trouwe kerkgangers is in Nederland relatief gering, maar hetzelfde geldt voor het aantal mensen dat tot de “harde kern” van atheïsten behoort, degenen die op geen enkele manier affiniteit met godsdienst of geloof hebben: deze groep wordt op niet meer dan 16% van de Nederlandse bevolking geschat.² Tussen toegewijde kerkelijken en overtuigde ongelovigen bevindt zich een grote groep mensen die helemaal niet afkerig lijken van het religieuze, maar die zich door het bestaande religieuze aanbod weinig aangesproken voelen.

Een en ander wordt nog opmerkelijker als men er van uitgaat dat de huidige culturele situatie het religieuze verlangen aanwakkert. Dat is bijvoorbeeld de stelling van Anton van Harskamp.³ Deze auteur bestrijdt het klassieke secularisatiemodel, waarin wordt gesteld dat moderniteit resulteert in ongelooft, en beweert precies het omgekeerde. De moderne, of zo men wil postmoderne, situatie werpt mensen steeds meer terug op zichzelf. Zij worden in toenemende mate door zichzelf en door andere mensen aansprakelijk gesteld voor succes en falen in het leven. Naast bevrijding resulteert dit in een toegenomen bestaansdruk en besef van de eigen kwetsbaarheid. Dit voedt het verlangen naar een instantie die het zelf overstijgt en waarin het leven zin en bestemming vindt.

Stark en Iannaccone zijn wat minder radicaal dan Van Harskamp.⁴ Zij zeggen niet dat de moderne situatie het religieuze verlangen versterkt – dit verlangen beschouwen de auteurs als een constante – maar dat de expressievormen van dit verlangen veranderen: mensen zoeken naar andere manieren om hun religieuze verlangens uit te drukken. De kerken hebben daar geen antwoord op en daardoor zetten zij zichzelf buiten spel. Willen de kerken weer geloofwaardig worden, dan moeten zij hun aanbod aanpassen aan de veranderende vormen van het religieuze verlangen.

Kortom, of men nu spreekt over aanwakking van het religieuze verlangen of van verandering van expressie van dit verlangen, in beide gevallen lijken religieuze vraag en aanbod niet met elkaar te sporen.

² Dekker, G., J. de Hart & J. Peters (1997). *God in Nederland, 1966-1996*. Amsterdam: Anthos.

³ Harskamp, A. van (2000). *Het nieuw-religieuze verlangen*. Kampen: Kok.

⁴ Stark, R. & L.R. Iannaccone (1994). A supply-side reinterpretation of the ‘secularization’ of Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33, 3, 230-252.

Nieuwe impulsen

De r.-k. kerk in Nederland onderneemt wel pogingen om het pastoraat en de kerkelijke presentie nieuwe impulsen te geven, om zo de kloof tussen vraag en aanbod te dichten of op zijn minst te versmallen. Illustratief zijn de woorden van Vicaris-generaal Rentinck van het Aartsbisdom Utrecht tijdens een studiedag aan de Theologische Faculteit Tilburg. Het gaat volgens hem in een open kerksysteem “niet enkel om het priesterlijke sacramentenpastoraat: een steeds kleinere groep wordt hiermee bereikt. Voor de velen die niet betrokken zijn bij de viering van sacramenten, zijn er behoeften aan andere vormen van bezinning, viering en gebed, veelal in kleinere kring.”⁵

Dergelijke nieuwe impulsen kunnen bestaan in de vitalisering van parochies. Enkele voorbeelden daarvan zijn verbeterde werving van vrijwilligers, samenwerking met andere organisaties, beleidsplanontwikkeling, verbetering van de communicatie en het aanbieden van diverse vormen van kerkelijke participatie. Het zijn evenzoveel manieren om parochies beter te laten functioneren. Daarnaast kan men denken aan de ontwikkeling van nieuwe vormen van pastoraat en kerkelijke presentie waarbij niet alleen parochies, maar ook anderen het initiatief nemen, zoals het geval is bij samenwerking met parochiële regio's, met dekenaten en met vormen van categoriaal pastoraat.

Er zijn ook enkele voorbeelden van diocesaan beleid gericht op innovatie van het pastoraat. Zo stelt het aartsbisdom Utrecht jaarlijks projectsubsidies beschikbaar voor vormen van innovatief pastoraat; parochies en andere initiatiefnemers kunnen hiervoor voorstellen indienen. Het bisdom Rotterdam probeert de diaconie in de parochies nieuwe impulsen te geven door het vervaardigen van “sociale kaarten”, welke concrete aanzetten moeten geven voor diaconaal beleid.

Er zijn er ook parochies die onderzoek (laten) doen naar wat de parochianen bezig houdt en naar gewenste vormen van pastorale dienstverlening. Zo verrichtte het KASKI dergelijk parochie-onderzoek in Leidschendam, Zeist, Hengelo (O) en Arnhem-Noord.⁶ Deze onderzoeken brachten aan het licht dat er bij randkerkelijken tamelijk grote interesse is in geloof en spiritualiteit, maar dat er ook veel afstand bestaat tot parochies en de kerkelijke organisatie. Dergelijk parochie-onderzoek is een goede manier om via het raadplegen van een doelgroep ideeën te krijgen over aansprekender vormen van pastoraat. Een andere manier, die in feite complementair is aan onderzoek naar de religieuze vraag, is evaluatie-onderzoek naar bestaand pastoraat.⁷ Deze vorm van onderzoek houdt zich bezig met vragen zoals: welke impulsen in het pastoraat waren succesvol, welke niet, en waarom wel of niet? Het voorliggende verslag gaat over een evaluatie-onderzoek naar nieuwe impulsen op het pastorale domein.

⁵ Aartsbisdom Utrecht (2000). *Analecta*, p.50.

⁶ Sanders, J. (1998). *Leidschendamse parochies naar 2005. Pastorale vraag en organisatie van aanbod*. Den Haag: Kaski. Bernts, T. & L. Lemmens (2001). *Naar een levendige parochiegemeenschap. Een kwalitatief onderzoek naar 'parochianen op afstand'*. Nijmegen: Kaski. Sanders, J. & G. de Jong (2002) *Draagvlak en pastorale vraag in de Hengelose parochies*. Nijmegen: Kaski. Sanders, J. & J. Kregting (2002) *Onderzoek Arnhem-Noord, Velp en Roozendaal – Fase 1: Evaluatie van het bestaande pastorale aanbod*. Nijmegen: Kaski.

⁷ We verwijzen hier naar een nog niet gepubliceerde rapportage van een beleidsevaluatief onderzoek door het Kaski in het aartsbisdom Utrecht.

1.3 Vraagstelling en opzet van het onderzoek

Het onderhavige onderzoek wil antwoord geven de vraag, welke impulsen aan het pastoraat succesvol waren en welke niet, en waarom. Deze vraag valt uiteen in twee aspecten:

1. *Wenselijkheid:*

aan welke voorwaarden moeten nieuwe impulsen van het pastoraat voldoen om inhoudelijk wenselijk te zijn? Onder welke condities kunnen deze initiatieven, al dan niet gewijzigd, gecontinueerd worden?

2. *Haalbaarheid:*

aan welke voorwaarden moeten nieuwe impulsen aan het pastoraat voldoen om haalbaar, uitvoerbaar te zijn? Onder welke condities kunnen deze initiatieven, al dan niet gewijzigd, gecontinueerd worden?

Het onderzoek bestaat uit vier fasen.

Fase 1: inventarisatie van beleid.

In deze fase van het onderzoek gaat het om het inwinnen van informatie over beleid over impulsen aan het pastoraat. Dit betreft vooral beleid op diocesaan niveau en de aanpak van organisaties van religieuze en categoriaal pastoraat. De bronnen van deze fase zijn gesprekken en schriftelijke informatie. Deze fase dient om zicht te krijgen op het beleid ter zake. Daarnaast moet zij leiden tot een eerste inventarisatie van relevante projecten. Een laatste doel is het scheppen van een draagvlak en betrokkenheid voor medewerking aan het onderzoek en de gevolgen ervan voor beleid.

Fase 2: inventarisatie en selectie van projecten.

Via deskresearch en *snowball-sampling* (“rondbellen”, via het één op het ander komen) wordt een inventarisatie gemaakt van relevante projecten. Opdat een zinvolle evaluatie mogelijk is moeten de projecten al enige tijd lopen en redelijk gedocumenteerd zijn. Een alternatief voor schriftelijke documenten zijn gesprekken. De projecten kunnen zowel een parochieel als bovenparochieel, een territoriaal als categoriaal karakter hebben. Ook projecten van religieuze orden en congregaties worden meegenomen.

Fase 3: beschrijving van casestudies.

Op basis van de inventarisatie en selectie wordt een aantal projecten geselecteerd. Deze projecten moeten voldoende variatie geven. Daarbij kan men denken aan verscheidenheid naar bisdom, doelgroep, omvang en vorm van pastoraat. Deze cases worden uitvoerig beschreven.

Fase 4: expertconferentie.

De evaluatie van de projecten vindt plaats aan de hand van een expertconferentie. Voor deze conferentie worden deskundigen uit de wereld van het kerkelijke beleid, de theologie en de sociale wetenschappen uitgenodigd. Zij beoordelen de projecten aan de hand van twee criteria: wenselijkheid en haalbaarheid.

1.4 Uitvoering van het onderzoek

In deze paragraaf wordt de uitvoering van het onderzoek beschreven aan de hand van de vier fasen van het onderzoek, zoals hiervoor beschreven:

Fase 1: inventarisatie van beleid

Fase 2: inventarisatie en selectie van projecten

Fase 3: beschrijving van casestudies

Fase 4: expertconferentie

Aan de uitvoering van het onderzoek werd bijgedragen door een groot aantal personen. In bijlage 1 worden zij bij naam en functie genoemd. Op deze plaats dankt het KASKI hen allen voor hun waardevolle inbreng.

1.4.1 *Inventarisatie van beleid*

Het onderzoek startte juli 2001 met een serie van veertien gesprekken met in totaal zestien personen die beleidsverantwoordelijkheid dragen in verschillende gremia. Het betrof gremia op diocesaan en interdiocesaan niveau, alsmede vertegenwoordigers van categoriaal pastoraat (justitiepastoraat, krijgsmachtpastoraat en pastoraat in zorginstellingen) en allochtonenpastoraat en tenslotte vertegenwoordigers van pastoraal beleid op het gebied van liturgie en van pastoraal beleid door religieuzen (zie bijlage 1, lijst A).

De gesprekken met deze personen gingen over twee onderwerpen. De eerste betrof een beschrijving van het beleid voor nieuwe impulsen op pastoraal gebied dat – al dan niet – binnen en door het betreffende gremium geformuleerd en ontwikkeld is. Vervolgens werd gesproken over concrete projecten, voortmondend uit dat beleid, die in aanmerking zouden kunnen komen om in de inventarisatie en eventueel de uitgebreide beschrijving van projecten te worden opgenomen. Tenslotte werd gevraagd of de geïnterviewden konden verwijzen naar verdere personen of instanties die bekend zijn met de projecten die konden gelden als impulsen op pastoraal gebied. De resultaten van de gesprekken over het beleid worden beschreven in het derde hoofdstuk van dit rapport.

1.4.2 *Inventarisatie en selectie van projecten*

De eerste stap in deze fase vormde het opstellen van een groslijst van projecten die gelden als nieuwe impulsen in het pastoraat. De lijst besloeg uiteindelijk 86 projecten; het betrof hier zowel individuele projecten als centra die meerdere projecten uitvoeren. Deze lijst is in het rapport opgenomen als bijlage 3. Om tot de groslijst te komen werden verschillende methoden toegepast. In de eerste plaats werd de informatie uit de gesprekken met de beleidsverantwoordelijken (zie 1.4.1) benut. Daarnaast werd contact opgenomen met personen naar wie in deze gesprekken was verwezen als bekend met bepaalde projecten. Voorts verzorgde de KNR een mailing onder de bij haar aangesloten leden van de stichtingen SNPR (paters), SBCN (broeders) en SNVR (zusters), met daarin het verzoek om gegevens over nieuwe impulsen in het pastoraat aan het KASKI door te geven; dit leverde een aantal projecten op. Tenslotte werd gebruik gemaakt van het internet, waar de trefwoorden ‘nieuw’ en ‘pastoraat’ bij enkele zoekmachines enkele interessante projecten opleverden.

1.4.3 Beschrijving van projecten

Uit de groslijst werden twaalf projecten geselecteerd voor een uitgebreide beschrijving. Selectiecriteria hierbij vormden:

- spreiding naar bisdom
- spreiding naar territoriaal pastoraat en pastoraat uitgaand van religieuze orden en congregaties
- spreiding naar de mate waarin het pastoraat vernieuwend is
- spreiding naar doelgroepen
- spreiding naar vorm van pastoraat: catechese, diaconie, liturgie, pastoraat en kerkopbouw

Wat de spreiding naar vorm van pastoraat aangaat bleken de scheidslijnen in de praktijk soms minder helder dan de academische afbakening. Ook oecumenische projecten, mits met een duidelijke r.-k. inbreng, kwamen in aanmerking. Uiteindelijk werden de volgende projecten geselecteerd:

- 1 Buurt of Oude-wijken pastoraat, Utrecht
- 2 Stadspastoraat in Breda
- 3 Pastoraat via internet, uiteenvallend in twee projecten op dit gebied: één van het aartsbisdom Utrecht (www.de-oase.nl) en een particulier initiatief (www.rknieuws.net)
- 4 Bedevaart en wandelen in Zuid-Limburg, Redemptoristen Wittem
- 5 Studio Elim, Broeders van Tilburg, Tilburg
- 6 Laurens Onthaal, Rotterdam
- 7 Spiritualiteit als motor tot vernieuwing, 's-Hertogenbosch
- 8 Alpha-cursus, landelijk
- 9 Martinusdagen, Groningen
- 10 Rouwverwerkingsgroepen, landelijk
- 11 Bezoekproject in De Maten, Apeldoorn
- 12 Engelenproject, Den Haag

Het feit dat niet elk bisdom is in dit lijstje vertegenwoordigd betekent geenszins dat er in de betreffende bisdommen geen initiatieven op pastoraal gebied zijn. Echter, omdat slechts een beperkt aantal projecten uitgebreid kon worden beschrijven en andere criteria als de veronderstelde mate van vernieuwing ook zwaar dienden te wegen, werd een evenredige spreiding over de bisdommen wel nagestreefd maar niet geheel bereikt. Het feit dat geen projecten werden geselecteerd uit het categoriale pastoraat kan verklaard worden uit het ontbreken in deze sector van nieuwe projecten in het pastoraat; zie hierover ook hoofdstuk 2.

De eigenlijke dataverzameling van de twaalf geselecteerde projecten vond plaats in de tweede helft van 2001 en de eerste helft van 2002. Voor de omschrijving van de projecten werd gebruik gemaakt van een veelheid aan schriftelijke bronnen zoals folders, jaarverslagen, projectaanvragen, krantenartikelen, evaluaties, sites op internet, enzovoorts. Daarnaast werden elf persoonlijke gesprekken gevoerd met betrokkenen (zie bijlage 1, lijst B, per project één; dit laatste lukte alleen niet voor het project Laurens Onthaal (nr. 6). Dit project was namelijk al enige tijd afgesloten en binnen het tijdsbestek van het onderzoek bleek er niemand te achterhalen om nog mon-

delinge informatie te verstrekken. De geïnterviewden kregen een conceptverslag van het betrokken project, waarin zowel het interview als schriftelijke bronnen verwerkt waren, toegestuurd met het verzoek dit te becommentariëren. Na verwerking van het commentaar werd de beschrijving van het project afgerond.

1.4.4 *Expertmeeting*

Het doel van de laatste onderzoeksfase, de expertmeeting, was het evalueren van de onderzochte projecten. Aan die meeting namen zestien deskundigen deel op het terrein van het kerkelijk pastoraal beleid, de dienstverlening en de wetenschap – theologie dan wel (godsdienst-)sociale wetenschappen (zie bijlage 1, lijst C). De conferentie vond plaats op 29 augustus 2002 in KUN Studiecentrum Soeterbeek te Ravenstein.

Op basis van een conceptrapportage – waarin de vraagstelling van het onderzoek, de twaalf projectbeschrijvingen en een tentatieve categorisering van de projecten naar doel en doelgroep – werd aan de deelnemers gevraagd de projecten te beoordelen aan de hand van twee criteria: de inhoudelijke waardering voor of de wenselijkheid van het betreffende project, alsmede de haalbaarheid ervan. In bijlage 5 is een specificatie van deze vraagstelling opgenomen. De bevindingen van de expertmeeting worden weergegeven in hoofdstuk 4 van dit rapport.

1.5 Opzet van dit rapport

Dit rapport kent de volgende opbouw. Het tweede hoofdstuk is gewijd aan een beschrijving van het beleid voor nieuwe impulsen aan het pastoraat en in het daaropvolgende hoofdstuk wordt een selectie van twaalf projecten uitvoerig beschreven. Aan het eind hiervan wordt met name ingegaan op de factoren die maakten dat een project al dan niet succesvol verloopt of is verlopen. In het vierde hoofdstuk komen de resultaten van de evaluatie van de projecten in de expert-meeting aan de orde. In hoofdstuk vijf worden de beschreven projecten geordend en vergeleken naar verschillende relevante dimensies: het soort groepen dat een organisatie wil bereiken; het aanbod van de organisatie; de aard van de door de religieuze organisatie nagestreefde binding en tenslotte de aard van de religiositeit waarop de religieuze organisatie haar aanbod richt. In het zesde en laatste hoofdstuk worden de bevindingen samengevat aan de hand van een aantal criteria voor de beoordeling van beleid en nieuwe impulsen voor het pastoraat, en wordt een aantal praktische implicaties voor pastoraal beleid verwoord.

2 **Beleid ter zake nieuwe impulsen aan het pastoraat**

In dit hoofdstuk wordt een schets gegeven van het beleid in katholiek Nederland ter zake nieuwe impulsen aan het pastoraat. Dat is beleid dat vernieuwing beoogt van bestaande vormen van pastoraat en nieuwe vormen van pastoraat entameert, zowel wat betreft de structuur, als wat betreft de inhoud en de adressanten van het pastoraat. De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op gesprekken gevoerd met verantwoordelijken voor het pastoraal beleid, zoals beschreven in 1.4.1.

2.1 **Innovatiebeleid binnen categoriaal pastoraat en allochtonenpastoraat**

De in dit onderzoek gepresenteerde beschrijvingen betreffen met name het beleid in het territoriaal pastoraat binnen de bisdommen, alsook het beleid van religieuzen; over het categoriale pastoraat en het allochtonenpastoraat bleken weinig gegevens beschikbaar om afzonderlijk te rapporteren. Uit de gesprekken met vertegenwoordigers van het categoriale pastoraat – justitiepastoraat, krijgsmachtpastoraat, pastoraat in zorginstellingen – blijkt dat men in deze categorieën van pastoraat vooral bezig is met vragen rond de legitimatie van de eigen pastorale arbeid in het kader van de ontwikkeling en uitvoering van een professionaliseringsbeleid geestelijke verzorging. In het justitiepastoraat, in het ziekenpastoraat en in het krijgsmachtpastoraat spelen onderling vergelijkbare problemen: wat is in onze situatie religieuze doelgerichtheid, hoe onderscheidt katholieke spiritualiteit zich, hoe dienen we met de denominationeel veelal indifferente pastorale vraag om te gaan? Deze vragen betreffen het algemeen pastoraal beleid binnen de betreffende categorie. Aparte innovatieve projecten hebben met name betrekking op de professionalisering van de eigen methode of op samenwerking met andere disciplines in de betreffende organisatie, zoals bijvoorbeeld: het ontwikkelen van pastorale werkvormen voor psychogeriatrische patiënten; reïntegratieprojecten voor ex-delinquenten samen met andere disciplines; specifieke vormingsprojecten voor militairen.

Ook het allochtonenpastoraat heeft geen aparte innovatieve projecten; momenteel is één van de voornaamste doelstellingen van Cura Migratorum de kadervorming bij allochtone parochies. Immers, allochtone parochies hebben dikwijls geen eigen pastor, en voorzover deze er zijn, betreft het vaak oud-missionarissen; ook een parochieel vrijwilligerskader ontbreekt veelal. Cura Migratorum probeert kader, bestuursleden, penningmeesters en vrijwilligers bij te scholen. Daarnaast treedt men in contact met theologische opleidingen om de toegankelijkheid van de studie theologie voor allochtone studenten te vergroten en om andere studenten te attenderen op de problemen van multicultureel samenleven. Projecten zijn vaak diaconaal van aard, bijvoorbeeld een project in Amsterdam bij Spaanssprekende allochtonen: hier houdt men zich bezig met de opvang van illegalen en slachtoffers van vrouwenhandel.

2.2 Innovatiebeleid van religieuze instituten

Waar geldt dat elk bisdom zijn eigen beleid heeft ter zake van pastorale innovatie – zoals in 2.3 zal worden uiteengezet – daar geldt dat evenzeer voor de religieuze instituten. Het betreft hier echter geen vanuit de KNR of andere koepelorganisatie gecoördineerd of samenhangend beleid; de religieuze orden en congregaties nemen zelf al dan niet initiatief ter zake van het vernieuwen van pastoraat. Een aantal voorbeelden van dergelijke projecten volgt hier.

Er wordt vanuit religieuzen betrekkelijk veel aandacht gegeven aan projecten ten behoeve van jongeren, geloofsvorming en bevordering van het missionair bewustzijn. Vanuit religieuze orden en congregaties staan circa twaalf jongerencentra onder beheer, zoals bijvoorbeeld “Jongeren op Weg” in Assel en “Missie en Jongeren” in Boxmeer. In de toekomst wordt er een functionaris voor 0.5 fte aangesteld om deze initiatieven te ondersteunen en om de samenwerking tussen de centra te bevorderen; de doelstelling van genoemde projecten kan worden samengevat als vorming en bevordering van geestelijke groei. Een ander voorbeeld van een project voor jongeren is dat vanuit de Fraters van Tilburg, van wie een lid is vrijgesteld om een geluidsstudio (“Studio Elim”) op te zetten waar jongeren kunnen musiceren⁸; bandjes en koren kunnen gebruik maken van deze ruimte.

Daarnaast hebben de Fraters van Tilburg een project in het leven geroepen met betrekking tot zingeving in arbeid: “Zin in werk”, hetgeen zich met name richt op het bedrijfsleven. In Witterom hebben de Redemptoristen zich tot doel gesteld de bedevaart rond Gerardus⁹ te “moderniseren”.

In het algemeen lopen de klassieke gastenverblijven bij kloosters goed, zij trekken een toenemend aantal gasten, ook in groepsverband; ook de kerkdiensten in kloosters worden goed bezocht. Verder valt op dat nogal wat religieuzen betrokken zijn bij projecten van andere initiatiefnemers, zoals parochies.

2.3 Innovatiebeleid van de bisdommen

Problemen voor parochies

In het diocesaan beleid van alle bisdommen vervult de territoriale parochie een centrale rol: vitalisering van de parochie is het parool. Wat betreft de dienstverlening en de inzet van personeel wordt vanuit de bisdommen dan ook het meest geïnvesteerd op het niveau van de parochie. Deze keuze is opmerkelijk, want de druk waaronder de parochie staat is aanzienlijk. Deze druk komt voort uit de onaangepastheid van de parochie als instituut bij de veranderde maatschappelijke context. Met name in verstedelijkte gebieden sluit zij niet of te weinig aan bij een zeer mobiele samenleving van door individualisering getekende burgers. Onder invloed van deze ontwikkelingen daarvan neemt de pastorale vraag sterk af. De inkrimping van de parochiële infrastructuur houdt daarmee echter geen gelijke tred. Het is dan ook onmogelijk geworden de personele voorzieningen voor de parochies op peil te houden. De kwaliteit van het pastoraal aanbod lijdt daaronder. Steeds meer wordt een beroep gedaan

⁸ Zie 3.5

⁹ Zie 3.4

op vrijwilligers. Dat heeft het voordeel dat het bewustzijn groeit bij parochianen zelf dragers van het pastoraat te zijn. Het nadeel is echter onder andere de neiging tot een sterke naar-binnen-gerichtheid van de parochie. Dit alles kan resulteren – en dat gebeurt ook vaak – in een parochie die sterk met zichzelf bezig is en daarbinnen weer vooral met de actieve huisgenoten des geloofs, de vrijwilligers, de kerkgangers en de afnemers van andere diensten van de parochie (doop, eerste communie, vormsel, huwelijk, uitvaart).

Structuurbeleid: concentratie

Deze problemen in het basispastoraat hebben in alle bisdommen tot een structureel concentratiebeleid aanleiding gegeven. De beschikbare pastorale mogelijkheden dienen elkaar te versterken – *synergie* – zodat beter tegemoet gekomen kan worden aan de eisen des tijds. De beoogde bundeling van krachten vindt plaats door samenwerking van parochies te bevorderen. Dit nu gebeurt op verschillende manieren, volgens verschillende modellen.¹⁰

In onder andere de bisdommen Breda en Rotterdam worden parochies in interparochiële verenigingen of federaties ondergebracht waardoor een betere verdeling van de middelen mogelijk wordt en waardoor teamverbanden kunnen ontstaan met een adequatere inzet van het schaarse pastorale personeel: *concentratie van middelen*.

In de bisdommen 's-Hertogenbosch en Haarlem wordt vanuit het bisdom de vorming van pastorale eenheden gestimuleerd waarin de concentratie op den duur vorm zal krijgen in de aanwijzing van hoofdkerken of centrale kerken, die als pastoraal-liturgisch centrum van een eenheid de gelegenheidsstructuur vormen waar “de viering van het liturgisch jaar en de sacramenten van de R.-K. Kerk in haar volheid en waardigheid plaatsvindt”: *concentratie van liturgisch aanbod*.

Het aartsbisdom Utrecht zet in op de profilering van de professionals in het pastoraat. De maat van de samenwerking van parochies – aantal parochies, aantal parochianen – wordt bepaald door de wens ruimte te bieden aan het werk van een pastoraal team met tenminste vier volledige arbeidsplaatsen. Idealiter wordt de parochiegemeenschap als draagster van het pastoraat gezien, maar het accent op geprofileerde teams laat het grote belang zien dat men hecht aan een verhoogde kwaliteit van het pastoraat. Dit inhoudelijk motief is mede – naast een betere verdeling van de middelen – uitdrukkelijk richtinggevend voor de organisatie van het basispastoraat in grote parochieverbanden: *concentratie van inhoudelijke kwaliteit*.

Uiteraard geven de drie onderscheiden modellen in de praktijk accenten in het beleid weer. Concentraties van middelen, van liturgisch aanbod en van inhoudelijke kwaliteit zijn geen tegenstellingen, maar vormen de articulatie van beleidsprioriteiten die in ontwikkeling zijn. Dat in het aartsbisdom met de herstructurering van de parochieverbanden tegelijk een inhoudelijke kwaliteitsslag beoogd wordt, komt mede doordat het aartsbisdom wat later is met het formuleren van diocesaan herstructureringsbeleid dan bijvoorbeeld Breda of Rotterdam. Deze twee bisdommen zien momenteel het herstructureringsbeleid eveneens uitdrukkelijk in functie van de inhoudelijke kwaliteit van het pastoraat. Hetzelfde geldt voor de bisdommen Groningen en Roermond, terwijl de bisdommen 's-Hertogenbosch en Haarlem de beoogde concentratie van het liturgisch aanbod ook als bevordering van inhoudelijke kwaliteit van het pastoraat aanmerken.

¹⁰ Bernts, T. (2002). Samengaan en samenwerking van parochies: een noodzaak voor de liturgie? Tijdschrift voor Liturgie, 86, 194-206.

Pastoraal beleid ter zake vernieuwingsimpulsen

Naast het structuurbeleid waarin de personele en financiële middelen, het liturgisch aanbod en de inhoudelijke kwaliteit als concentratiepunten gelden voor de samenwerking van parochies, wordt door de bisdommen ook in meerdere of mindere mate pastoraal beleid gemaakt met het oog op vernieuwing van bestaande vormen van pastoraat of de ontwikkeling van nieuwe vormen van pastoraat en met het oog op verbreding van de doelgroepen waarop het pastoraat zich richt. Dit diocesaan “vernieuwingsbeleid” kan sterk variëren: van het afwachten of anderen nieuwe initiatieven ontplooiën tot het nemen van nieuwe initiatieven door het bisdom zelf, van het ontraden van vernieuwingsinitiatieven tot het steunen van bepaalde nieuwe initiatieven in financieel, personeel of moreel opzicht.

In onze beschrijving van het diocesaan beleid blijven wij dicht bij formulering van het beleid zoals de informanten ons dat hebben voorgehouden in de interviews die wij gehad hebben, zoals beschreven in sectie 1.4.1 (en bijlage 1, lijst A). Het is derhalve geen geobjecteerde (vergelijkende en beoordelende) analyse van het diocesaan beleid die hier gepresenteerd wordt, maar veeleer een beknopte weergave van reactie van de beleidsmakers zelf op de vraag wat het diocesaan beleid is ter zake vernieuwing van het pastoraat. Daarbij is het begrip “vernieuwing” steeds als volgt geoperationaliseerd: kwaliteitsimpulsen in het bestaande pastorale aanbod of initiatieven van nieuw pastoraal aanbod, gericht op bestaande dan wel op nieuwe doelgroepen van het pastoraat. Op deze vraag werd vanuit de bisdommen als volgt gereageerd.

Bisdom Breda

Het bisdom Breda is vooral faciliterend actief ten aanzien van innoverende lokale projecten op het punt van personele voorzieningen, door communicatie, door het stimuleren van studie en informatie en door financiële ondersteuning. Dergelijke projecten moeten wel voldoen aan de voorwaarde dat ze passen in het diocesaan beleid: zo moeten vernieuwingsprojecten ook ter zake van diaconie tot ontwikkeling te leiden en dient er een draagvlak voor te zijn. Een belangrijk onderdeel van het diocesaan structuurbeleid is een project van de sectie kerkopbouw van het DPC: de samenwerking van parochies, zoals boven beschreven. Dit project beoogt niet alleen een concentratie van middelen door samenwerking van parochies, maar het wil ook een inhoudelijke vernieuwingsimpuls bieden. In de evaluatie blijkt het project echter te blijven steken in het structuurprobleem. De eveneens beoogde inhoudelijke samenwerking komt nauwelijks van de grond. Het project is te veel in de managementproblematiek van de samenwerking blijven steken. Andere initiatieven die pastorale vernieuwing beogen, onder andere van het DPC, zijn bijvoorbeeld “Kind en geloof”, “Catechese met volwassenen”, “Ouderenpastoraat” en het “Stadspastoraat Breda”¹¹. Als diocesaan initiatief kan gewezen worden op de Jubileumviering in 2003.

Bisdom Groningen

In het bisdom Groningen kan het diocesaan beleid als volgt worden samengevat. Het accent ligt op het parochiepastoraat, waarbij de eucharistie bijzondere aandacht krijgt. Via de dekenaten en de dekenale commissies Toerusting en Vorming geeft het bisdom handreikingen aan de parochies. De parochies zijn te bewerkelijk – buiten de steden zijn zij in oppervlakte zeer uitgestrekt – en te klein om het allemaal zelf te doen, dus zijn er bovenparochiële initiatieven en een bovenparochieel aanbod. De

¹¹ Zie 3.2

sectie Pastorale Vorming is een nieuw initiatief van het bisdom dat voor professionals en vrijwilligers inhoudelijke en pastorale verdieping en verbreding beoogt. Er zijn hier en daar wel lokale initiatieven die vernieuwing van het pastoraat beogen. Het bisdom stimuleert dan waar mogelijk, door formatie ter beschikking te stellen. Een voorbeeld van een lokaal oecumenisch project is het Titus Brandsmahuis in Leeuwarden. Een diocesaan vernieuwend project is dat van de rouwverwerkingsgroepen¹² en het brievenpastoraat. Een ander diocesaan initiatief is het Vormelingenproject “de Martinusdagen”¹³, met twee terugkomdagen, interparochieel georganiseerd vanuit de diocesane dienstverlening. Ook structureel gebeurt het nodige. In Hoogkerk is een grote nieuwbouwwijk, waarin de Theresiakapel ingezet wordt voor een opbouwproject met een pastoraal opbouwwerker. Het doel is de kleine kern in en rond de kapel tot een nieuwe kerkelijke presentie voor de nieuwbouw met 20.000 nieuwe bewoners te laten worden.

Bisdom Haarlem

Het beleid van het bisdom Haarlem wil proactief zijn: de parochie als religieus-missionair centrum, ook voor mensen die nauwelijks of geen band meer met de kerk hebben. Uitgangspunt is dat het homogene massachristendom van vroeger er niet meer is. Inspiratie en kracht wordt gevonden in kleinere groepen binnen het grote geheel die met hart en ziel zich in willen zetten voor evangelisatie- en jongerenwerk. Daarvoor wordt de nodige toerusting in een gedifferentieerd aanbod opgezet: op parochieel niveau ter verdieping van het eigen geloof, via de pastorale school als voorbereiding op diverse taken in de parochies, vanuit het bisdom met het uitzicht op bisschoppelijke zending in een katechistenopleiding en een diakenopleiding. Voor alle niveaus worden, ondersteund vanuit het bisdom, curricula ontwikkeld. Het belang van pré-catechetische activiteiten (in Almere) en van catechumenale vormen van liturgie (Taizé in de Nicolaaskerk te Amsterdam) wordt onderkend. Er zijn diaconale initiatieven die de nodige investeringen vragen. Zij worden, evenals een aantal kerkopbouwactiviteiten, door het bisdom gesteund. Op basis van een onderzoek door de diocesane St. Gregoriusvereniging is een beleidsplan ontwikkeld voor de periode 2001-2006. Doel is het bisdombestuur en de dekenale besturen te sensibiliseren voor de problematische situatie van de kerkmuziek. Om de kwaliteit te verhogen is er een project “Regionale Kerkmusici”, dit zijn consulenten voor de parochieliturgie.

Bisdom 's-Hertogenbosch

In het bisdom 's-Hertogenbosch is men van mening weinig ruimte te hebben om daadwerkelijk een innovatiebeleid te ontwikkelen: daarvoor ontbreekt het het bisdom aan het benodigde pastorale personeel en eveneens aan financiële middelen. Diocesaan beleid wordt verstaan als voorwaardenscheppend beleid: het bisdom verschafft middelen aan anderen, bijvoorbeeld parochies of dekenaten, om inhoudelijke initiatieven te ontwikkelen. In een tijd van schaarste en inkrimping leidt dit tot een wat afwachtende houding: men speurt de horizon af naar plaatsen van hoop en stelt de beperkte middelen aan de representanten daarvan ter beschikking. De regiovicariaten geven dit beleid handen en voeten in de tweede lijnsdienstverlening. Er is ook een zekere eigen ruimte voor de dienstverlening, hetgeen hieruit blijkt dat niet alle initiatieven van de regio-vicariaten steun van de staf van het bisdom krijgen, zo

¹² Zie 3.10

¹³ Zie 3.8

bijvoorbeeld het project “Spiritualiteit als motor tot vernieuwing”.¹⁴ Ook zijn er nog de brieven van de bisschop over het vormsel, en het gebruik van kerkgebouwen, impulsen die sterk gericht zijn op de inhoud van het geloof en de identiteit van de kerk. Als voorbeeld van een diocesaan nieuw initiatief kan gewezen worden op “Vuurdoop”, het project voor de vormelingen.

Bisdom Roermond

Het bisdom Roermond heeft als eerste zorg de herstructurering en vitalisering van parochies. Samenwerking en clustering van parochies is nodig om voldoende vraag te genereren hetgeen tot vitalisering kan leiden. Er is veel aandacht voor methoden van parochieopbouw. Vaak worden daarin inhoudelijk religieuze elementen aan een sociaal element gekoppeld: er wordt samen gegeten, uit de Schrift gelezen en gebeden. De ene keer is de methode op duurzame gemeenschapsvorming gericht (“Small Christian Communities”, Oikos), de andere keer op een eerste, pre-catechetische kennismaking met geloof en kerk (Alpha-cursus¹⁵) die uiteindelijk ook op gemeenschapsvorming is gericht. In de sfeer van de toerusting is Kairos er om vrijwilligers enige ondergrond te geven. Ook is er de zogenaamde “Mobiele Vorming”. Er wordt vanuit het bisdom ingehaakt op de trend naar “Reizen en Levensvorming” (Rome, Santiago). Er is zelfs een aparte afdeling voor. Voor de vormelingen is er de “Christoffeldag”.

Bisdom Rotterdam

Het bisdom Rotterdam heeft naast het structuurbeleid waarbij samenwerking van parochies geboden wordt geacht, veel aandacht voor de ontwikkeling van nieuw pastoraal beleid op diverse beleidsterreinen (missie, liturgie, catechese, diaconie). De beleidscommissies die ten behoeve hiervan werkzaam zijn, hebben een serie beleidsnota’s uitgebracht. Daarmee wordt centraal de koers uitgezet. Andere pastorale actoren en niveaus – pastores, vrijwilligers, parochies, dekenaten – worden daarmee opgeroepen op de eigen plek tot een uitwerking en concretisering van het voorgestelde beleid te komen. Daarvoor worden vanuit het bisdom ook ondersteuning en concrete handreikingen aangeboden in de vorm van brochures, suggesties, werkboeken, documentatie (“Sociale Kaarten” van de dekenaten), impulsdagen, studiedagen en cursussen. De inspiratie die het bisdom vanuit het centrale niveau wil bieden heeft een concretisering gekregen in dit breed opgezette beleid waarin het jongerenpastoraat speciale aandacht krijgt. Binnen dit beleidskader krijgen allerlei innovatieve projecten als het “Peregrinusproject”, Taizébijeenkomsten, de wereldjongerendagen, het “Laurens Onthaal”¹⁶ hun betekenis als een uitwerking van wat het bisdom aan pastoraal beleid initieert.

Aartsbisdom Utrecht

In het aartsbisdom Utrecht is het hoofdstuk “nieuwe impulsen” onderdeel van de pastorale prioriteiten die de bisdomraad voor de periode 1998-2003 heeft vastgesteld. Met de pastorale prioriteiten wordt “Samen Gaan”, het diocesaan pastoraal beleidsplan, geconcretiseerd. Naast prioriteiten voor de verschillende niveaus – de parochies, de dekenaten en het bisdom – wordt ook de innovatie van het pastoraat

¹⁴ Zie 3.7

¹⁵ Zie 3.9

¹⁶ Zie 3.6

tot prioriteit gemaakt door een stimuleringsbeleid ter zake te voeren. Dit bestaat hierin dat projecten van beperkte duur waarvan nieuwe impulsen uitgaan in aanmerking komen voor subsidiëring van de kosten. Het bedrag dat gedurende vijf jaar aan deze subsidies besteed kan worden bedraagt ca. €90.000 per jaar. Aanvragen voor innovatieve projecten kunnen worden ingediend door allerlei pastorale en bestuurlijke instanties. Voor de beoordeling van de aanvragen zijn criteria opgesteld (zie bijlage 2). Dankzij dit beleid is er een stroom van innovatieve projecten op gang gekomen. Voorbeelden zijn: Pastores vormen in geestelijke begeleiding, Plattelandsparochies, Bezoekersproject “De Maten” Apeldoorn¹⁷, Internet-pastoraat¹⁸, Project Stadsabdij, Oudewijkenpastoraat¹⁹, “Liturgie Thuis” etc. Alle projecten worden geëvalueerd. Daarbij blijkt dat zij niet alle even succesvol verlopen. De pastorale visie die tot dit innovatiebeleid inspireert heeft een uitgesproken missionair perspectief: het is niet voldoende om kerkelijke presentie, gemeenschap en dienstverlening te realiseren voor de 20% van de kerkleden met wie het basispastoraat momenteel op enigerlei wijze contact heeft. De kerk dient ook oog te hebben en zich in te zetten voor degenen voor wie het traditionele parochiepastoraat geen antwoord (meer) vormt en geen aanbod geeft voor de pastorale vragen en behoeften die zij hebben. Daaraan kunnen nieuwe impulsen aan het pastoraat een bijdrage leveren.

Samenvatting: parameters van pastoraal beleid inzake vernieuwingsimpulsen

De drie onderscheiden modellen van het structurele concentratiebeleid dat de bisdommen voeren, betekenen ten minste drie verschillende accenten. Daarbij lijkt een belangrijk onderscheid te zijn of er uitdrukkelijk wel, of slechts in afgeleide zin, ruimte blijft voor de bestaande inzet van de huidige parochies. Immers, in de bisdommen waarbij een concentratie van het liturgische aanbod de eerste beleids optie is, worden de huidige parochies niet opgeheven, maar zij krijgen op den duur wellicht ook niet meer de ruimte om heel het scala van het liturgisch jaar met alle sacramentele momenten te vieren. In het model waar de middelen geconcentreerd worden en het model waar concentratie van inhoudelijke kwaliteit plaats vindt, blijft er meer ruimte voor de huidige parochies bestaan. De vraag is wel of daarmee voldoende draagvlak voor kwalitatieve versterking wordt geschapen. Deze laatste twee modellen (concentratie van middelen en van inhoudelijke kwaliteit) kunnen aanleiding geven tot versnippering van de mogelijkheden, met name vanuit liturgisch oogpunt.

Of een bisdom zich meer proactief of meer reactief opstelt ten aanzien van een beleid van pastorale innovatie zal voor deel afhangen van de financiële middelen, maar ook van een verschil in visie op “wat er aan schort” in de kerk. Dat 80% van de kerkleden geen contact heeft met de parochies of andere vormen van kerk-zijn, kan men aan (het gebrek aan geloof, motivatie, luisterbereidheid, religieuze antennes van) deze mensen wijten of ook, dan wel in plaats daarvan – althans voor een aanzienlijk deel –, aan de (routinematigheid, alledaagsheid, saaiheid, maatschappelijke irrelevantie, geslotenheid, gebrek aan communicatie, geringe “klantvriendelijkheid” van de) parochies en andere kerkelijke instanties zelf. De visie die men hierop heeft, geeft een indicatie voor het belang dat men aan innovatief pastoraal beleid zal hechten als een poging de communicatieve kloof met het niet-bereikte deel van de kerkelijke populatie enigszins te dichten. Ook het belang dat men aan de parochie hecht als min of

¹⁷ Zie 3.11

¹⁸ Zie 3.3

¹⁹ Zie 3.1

meer alleenzalmakende pastorale structuur speelt hierin mee. Zet men alle kaarten op de parochie alleen, dan is er minder aandacht voor innovatief beleid. De grootte van het bisdom en de armslag die de parochies hebben, lijken ook factoren die van belang zijn om tot een eigen innovatief beleid te komen. Kortom, binnen de volgende parameters wordt diocesaan beleid ter zake innovatie van het pastoraat ontwikkeld:

- de aard van de concentratie die men beoogt;
- de diagnose die men gesteld heeft ter zake de “state of the church”;
- de financiële ruimte die men heeft;
- het al dan niet enigszins relativeren van het belang van de parochie als pastorale structuur en tenslotte;
- de grootte van het bisdom en de bewerkelijkheid van de parochies.

3 Beschrijving van twaalf projecten

In dit hoofdstuk wordt een twaalftal projecten beschreven die gelden als nieuwe impulsen op het gebied van het pastoraat²⁰. Iedere beschrijving bestaat uit twee stappen. De eerste stap is een weergave van het project wat betreft initiatiefnemers, werkwijze, resultaat en evaluatie, op basis van gegevens die beschikbaar waren uit schriftelijke bronnen en gesprekken met betrokkenen.²¹ Ook wordt aangegeven welke tijdsinvestering het betreffende projecten vroeg en welke factoren bijdroegen aan het succes dan wel falen van het betreffende project. Vervolgens wordt bij elk project één of een aantal vragen geformuleerd betreffende de doelstelling en de doelgroep van het project. Bij dit hoofdstuk is bijlage 4 opgenomen; het betreft een schematisch overzicht van de inventarisatie van de tijdsinvestering per project.

3.1 Het Buurt of Oude-wijken pastoraat in Utrecht

Presentiebenadering

“Er zijn voor kansarmen.” Deze woorden kenmerken misschien wel het meest het Buurtpastoraat, tot 2000 het Oude-wijken pastoraat genoemd, in Utrecht. “Er zijn voor” verwijst naar de methode die men gebruikt, “kansarmen” naar de mensen die men benadert. Die methode is de “presentiebenadering”. Het uitgangspunt van deze benadering is dat pastores een zorgzame betrekking aangaan met mensen die hulp nodig hebben, ook wanneer pastores er niet in slagen om enig probleem op te lossen. Bij deze mensen zijn om met ze te zijn voldoende motief om met dit werk te beginnen en het voort te zetten. Het oplossen van problemen is onderschikt aan de opbouw van het onderlinge vertrouwen tussen pastores en kansarmen. Dit zijn in de meeste gevallen bewoners van achterstandswijken. Vaak betreft het armen in de breedste zin van het woord; niet alleen economisch, maar ook en misschien wel vooral, sociaal en existentieel. Andries Baart, één van degenen die de presentiebenadering ontwikkelde, noemt deze mensen “sociaal overbodigen”. Het zijn mensen die in de samenleving niet in tel zijn en wier waardigheid is geknakt, mensen die in een toestand van voortdurende beschaming leven, mensen die niet mogen zijn zoals ze zijn.

Pastores die volgens de presentiebenadering werken proberen contacten op te bouwen met deze mensen, zonder vooropgezette agenda en zonder hun pastorale identi-

²⁰ In bijlage 3 wordt een totaaloverzicht van alle projecten gegeven die een nieuwe impuls aan het pastoraat beogen, welke wij in dit onderzoek op het spoor zijn gekomen.

²¹ Bij elk project, met uitzondering van Laurens Onthaal waarvoor zoals in 1.4.3 uiteengezet geen beschikbare betrokkene kon worden gevonden, werd kreeg de geïnterviewde een conceptverslag van het betrokken project, waarin zowel het interview als schriftelijke bronnen verwerkt waren, toegestuurd met het verzoek dit te commentariëren. Na verwerking van het commentaar werd de beschrijving van het project afgerond. Derhalve gaat het in de projectbeschrijvingen om geautoriseerde *momentopnamen*; inmiddels kan de situatie van de projecten die nog doorlopen in meerdere of mindere mate gewijzigd zijn.

teit daarbij te benadrukken. Men wil zoveel mogelijk aansluiten bij de belevingen en de verlangens van de bewoners. Hoewel pastores zich niet als zodanig willen profileren, benaderen buurtbewoners hen vaak wel als pastor. Zo leggen zij hen vragen voor over godsdienst, de zin van het leven en de kerk. Op het verzoek van bewoners verzorgen zij soms rituelen.

Exposure

Een sleutelwoord in de presentiebenadering is “exposure”. Dit houdt in dat pastores het leven van mensen ondergaan en delen (letterlijk “er aan blootgesteld worden”) zonder te proberen dat te beïnvloeden. Pastores gaan op een gratuite wijze met de buurtbewoners om, teneinde hun leven te leren kennen en te ontdekken waar deze mensen naar verlangen. De pastor zoekt zo veel mogelijk aansluiting bij het alledaagse leven van mensen, niet alleen bij de problemen die zij daarbij tegenkomen, maar ook bij de goede momenten en de dagelijkse pret. Een belangrijk doel van het pastoraat volgens de presentiemethode is mensen te helpen hun lot te verdragen, ook als daar weinig of niets aan te veranderen valt.²² Wat pastores vooral willen is mensen laten merken dat zij van waarde zijn omdat zij er zijn, hoezeer hun leven ook is vastgelopen. Het gaat om de bevestiging van de intrinsieke waarde van ieders bestaan. De zelfopvatting van pastores in dit werk is die van een vertrouwenspersoon. Zij beschouwen zich in overdrachtelijke zin als een vriend of een vriendin, een broer of een zus, een goede buur.

Deze uitgangspunten betekenen dat de vragen van de buurtbewoners in laatste instantie beslissend zijn voor de werkzaamheden van de pastores. De pastores zijn in de eerste plaats gericht op dienstverlening. Het ligt niet in hun bedoeling de bewoners van een wijk iets voor te houden of op te dringen, ook niet in godsdienstig opzicht. Dit wil niet zeggen dat er in de presentiebenadering geen theologie aanwezig is. Deze theologie moet men vooral situeren op het niveau van de inspiratie van de beoefenaren van de presentiebenadering. In veel gevallen weten zij zich bezield door theologische principes, maar zij hebben geen theologische boodschap. Men wil “eerder (communicatief) vanuit het evangelie onder de mensen zijn dan (verkondigend) met het evangelie”.²³ Het aanwezig zijn voor anderen is een manier om het evangelie present te stellen. “Door te handelen vanuit het evangelie stel je het present”. “Ik zal er zijn” voor anderen is Gods naam aanwezig stellen, zegt Jac Vlaar, bestuursvoorzitter van het Buurtpastoraat in Utrecht.²⁴ Dat je er bent voor een ander die in nood verkeert, is een teken van genade. Hoewel men onmiddellijk erkent dat dergelijke daden niet zijn voorbehouden aan gelovigen.

Resultaten en effecten

In het werken volgens de presentiemethode onderscheidt men tussen resultaten en effecten. Resultaten zijn alles wat men tot stand brengt: een bezoek aan een arts, het invullen van een belastingformulier, het branden van een kaarsje, enzovoorts. Effecten zijn de doorwerkingen van de resultaten. Die effecten laten zich moeilijk vaststellen, al is het alleen maar omdat de pastores niet de enige hulpverleners zijn die in de wijk werken. Ook andere instanties zoals maatschappelijk werk, huisartsen en op-

²² ‘...dat buurtbewoners gesteund en geholpen worden hun misère domweg vol te houden, ook als er niets verandert of kan veranderen.’ Baart, A (2000). Raken aan het geleefde leven. Inleiding in de presentie. ’s-Hertogenbosch: Actioma, p. 10.

²³ Baart, A. (2001). Een theorie van de presentie, band 2. Utrecht: Lemma, p. 836.

²⁴ Jac Vlaar, bestuursvoorzitter van het Buurtpastoraat in Utrecht, interview 11.2.2002.

bouwwerk houden zich met de buurt bezig. Volgens degenen die werken volgens de presentiebenadering liggen de effecten van dit werk met name op het relationele en communicatieve vlak. Er ontstaan tussen buurtbewoners en pastores goede relaties die de buurtbewoners in hun waarde bevestigen. De pastores willen de buurtbewoners laten merken wat het is om “in tel zijn”, een ervaring die zij gewoonlijk zo node missen. Omdat pastores deelnemen aan het alledaagse leven krijgen de buurtbewoners kans zich ook van hun goede kanten te laten zien. Men heeft niet alleen belangstelling voor deze mensen omdat zij problemen hebben. “Het gaat niet zonder die problemen, maar niet omwille van die problemen.”²⁵ De mensen uit deze wijken willen ook gezien worden en presentie biedt hen die kans.

Dit in tegenstelling tot de beeldvorming van buurtbewoners bij andere hulpverlenende instanties, met wie zij meestal alleen een “professionele” relatie onderhouden. Deze instanties accentueren doorgaans alleen de problematische kanten van het leven in de wijk. Zij reduceren deze mensen tot hun probleem en bevestigen hen daarmee in het negatieve beeld dat zij van zichzelf hebben.

Buurtpastoraat in Utrecht

Bovenstaande opmerkingen gelden in het algemeen voor het Buurtpastoraat volgens de methode van presentie. Daarmee zijn ze ook van toepassing op het Buurtpastoraat in twee wijken in Utrecht-Oudenrijn: de Rivierenwijk en de Daalsedijkbuurten. In iedere buurt werkt een pastor. Het Buurtpastoraat in deze wijken startte in 1992 als een experiment van drie jaar, dat men daarna enkele malen verlengde (een keer drie jaar en twee keer een half jaar). In 1999 nam het dekenaat het pastoraat op in zijn basisformatie. Het project wordt deels extern gefinancierd. Veel geld komt uit diaconale fondsen hoewel men bij het Buurtpastoraat de projecten uitdrukkelijk niet diaconaal wil noemen. De term diaconie verwijst teveel naar mensen willen helpen hun problemen op te lossen, terwijl men in de presentiebenadering nu juist de nabijheid en niet de probleemoplossing centraal stelt.

Wij beschrijven de werkzaamheden van de twee pastores iets specifieker, aan de hand van het Jaarverslag Buurtpastoraat Utrecht-Oudenrijn augustus 1999 - december 2000, waarin beide pastores hun activiteiten bespreken. De pastores doen verslag van hun werkzaamheden aan de hand van casusbeschrijvingen. Hun werk is zeer gevarieerd en bestaat onder meer uit: computeren met kinderen; gesprekken met kinderen over seksualiteit, geweld en geloof; in de stad thee drinken met jong volwassen meiden en daar gesprekken voeren over hun leefsituatie; met een groep van ongeveer zeventig mensen een dagje uit naar het dolfinarium in Harderwijk; contacten met een Turkse vrouw die door haar positie in de Turkse gemeenschap – zij is goed geschoold – een belangrijke schakel is om toegang te krijgen tot andere Turkse vrouwen; het organiseren van buurtverzet tegen het ontslag van een speeltuinwerkster; ondersteuning bij het beheer van een buurtpand; de opvoering van een toneelstuk over de vierde wereld en het begeleiden van werkgroepen en koffie-ochtenden.

Eén van de pastores ging in op de suggestie van een buurtbewoner om gebedsdiensten te organiseren. Die houdt men nu een keer per maand. Een aantal buurtbewoners assisteert bij de voorbereiding van deze diensten. Bij de bewoners uit de wijk bestaat een sterk verlangen naar “voorbeden voor iemand, om hun onderlinge betrokkenheid en onmacht vorm te geven”, aldus de pastor.²⁶

²⁵ Jac Vlaar, bestuursvoorzitter van het Buurtpastoraat in Utrecht, interview 11.2.2002.

²⁶ Jaarverslag Buurtpastoraat Utrecht-Oudenrijn, augustus 1999 - december 2000, p. 14.

In de marge van het verslag voorzien de pastores de beschrijving van hun werk van meer algemene noemers zoals: afspraakjes met kinderen; afspraakjes met jong volwassenen, met name meiden; contacten met Turkse buurtbewoners en -bewoonsters; incidenten; buurtverzet; de betekenis van een buurtpand.

Al die activiteiten versterken niet alleen de band tussen pastor en buurtbewoners, zij verdiepen ook de onderlinge contacten van de bewoners van de wijk zelf. Daarnaast dragen de werkzaamheden van de pastores bij aan de reflectie van de mensen over hun buurt en de hen verder omringende wereld. In de omgang met de pastores kunnen de bewoners kanten van zichzelf laten zien die anders niet naar voren komen.

Toegenomen werkzaamheden

Het Buurtpastoraat in Utrecht-Oudenrijn richt zich op alle bewoners van twee achterstandswijken in Utrecht. Iedereen die in die wijken woont kan in contact komen met de buurtpastores, het territorium bakent de werkzaamheden van de pastores af. Enige kerkelijke of religieuze betrokkenheid van de wijkbewoners is geen voorwaarde, ook niet in informele zin, om gebruik te maken van deze vorm van pastoraat. De pastores oriënteren zich zo veel mogelijk op de verlangens van de bewoners van de wijk.

In 1994, anderhalf jaar na de aanstelling van de huidige pastores, voerde de pastoraal werkster in de Daalsedijkbuurten met zo'n twintig volwassenen geregeld gesprekken. Daarnaast voerde zij "tamelijk veel" zgn. stoep- en straatgesprekken. Deze laatste vorm van gesprek becijferde zij niet. De pastoraal werkster heeft een volledige aanstelling. De pastoraal werker in de Rivierenwijk met een 0.8 aanstelling had in dezelfde periode met drie families en zes volwassenen een "vast" contact. Dat wil zeggen dat hij ze af en toe opzocht en "vaker dan alleen incidenteel" zag. Met vijftien mensen had hij "aanloopcontacten", dat zijn contacten waarbij de wijkbewoner vroeg "Kom je nog eens", waarop de pastor antwoordde "Ja hoor, over een tijdje kom ik weer eens aan".²⁷ Vijf jaar later, in 1999, heeft de pastoraal werkster met 180 mensen (70 volwassenen en 110 kinderen) geregeld contact. De gesprekken duren meestal tussen de 2 en 2.5 uur lang. Haar mannelijke collega voert met 25 tot 40 mensen regelmatig gesprekken die tussen 1 en 1.5 uur duren. Daarnaast begeleidt hij zes wijkcomités. Met hoeveel mensen hij bij die begeleidingsactiviteiten contact heeft en hoeveel tijd zij in beslag nemen is niet bekend.

In een van de wijken heeft het Buurtpastoraat een centrum in een pandje in de wijk, "Het Trefpunt". Deze locatie biedt de gelegenheid voor overleg en ontmoeting tussen de pastor en de wijkbewoners, en tussen de bewoners onderling. In die ruimte organiseert men koffieochtenden en vergaderen de buurtcomités.

²⁷ Baart, A. (2001). Een theorie van de presentie, band 1. Utrecht: Lemma, p. 201.

Kern van het pastoraat

Volgens Jac Vlaar is het Buurtpastoraat voor de mensen in de genoemde wijken een succesvol project.²⁸ Deze vorm van pastoraat maakt onder een vergrootglas een essentiële dimensie van alle pastoraat zichtbaar – presentie – die wat uit het zicht is geraakt. Presentie staat op dit moment te veel in de schaduw van interventie, dat wil zeggen verandering en probleemoplossing. Zelfs als men zou willen interveniëren “dan gaat met-de-mensen-zijn vooraf aan er voor-de-mensen-zijn”. Ook omdat het zichtbaar maakt waar het in het pastoraat om gaat – er bij de anderen zijn om niet – verdient het Buurtpastoraat voortzetting, aldus Vlaar. Het brengt naar voren wat pastoraat in de kern behelst. Daarmee functioneert het Buurtpastoraat ook als een plek om te leren. Anderen kunnen hier zien waar het in het pastoraat om gaat. Door het Buurtpastoraat voort te zetten kunnen ook anderen kennismaken met en zicht krijgen op elementaire aspecten van het pastoraat.

Als onderzoekers merken wij op dat het succes van het project voor een groot deel op het conto komt van de inzet van de pastores en de financiële ondersteuning. De bewoners van de wijken waar zij werken spreken de pastores aan als religieuze roldragers; zo benaderen zij hen bijvoorbeeld met religieuze vragen en het is de vraag of zij dat ook zouden doen bij opbouwwerkers. Daarnaast werken zij voor en binnen een religieuze organisatie, wat het beroep ook een religieus karakter geeft: zij hebben een positie in een religieuze structuur.

Bekendheid

Vanuit de overweging dat buurtpastoraat zicht biedt op de kern van alle pastoraat, geeft men ook op ruime schaal bekendheid aan het Buurtpastoraat en de presentiemethode. Overdracht vindt bijvoorbeeld plaats in de vorm van studiedagen. Zo organiseerde men in 2000 een studiedag getiteld “Theologie in de wijk”. In 2001 was er een studiedag onder de titel “Buurten en wijken. Is er theologie die past bij het oude wijkenpastoraat? En past die theologie bij parochiepastoraat?”

Voorts neemt men deel aan onderzoek en is er overleg met collega-hulpverleners, zowel binnen als buiten de kerk. Daarnaast verscheen er in 2001 een tweedelige uitgave over de presentiemethode.²⁹ Dit boek is een neerslag van de ontwikkeling en doordinking van deze manier van werken door Andries Baart. Het boek bevat ook een omvangrijke beschrijving van de geschiedenis van het Buurtpastoraat in Utrecht. Deze vorm van pastoraat vindt veel navolging, zowel wat betreft haar methode – presentie – als de groep op wie men zich richt. Elementen uit de presentiebenadering vindt men bijvoorbeeld terug in het pastoraat voor senioren, het project in de nieuwbouwwijk “De Maten” in Apeldoorn en het pastoraat in de oude wijken in Rotterdam.³⁰ Het Oude-wijkenpastoraat in Rotterdam is vergelijkbaar met dat in Utrecht, zij het dat het initiatief in Rotterdam oecumenisch van aard is. In 2000 inventariseerde Baart meer dan veertig projecten op het gebied van het buurtpastoraat in Nederland. Deze projecten voert men uit onder uiteenlopende namen zoals Oude-

²⁸ Jac Vlaar, bestuursvoorzitter van het Buurtpastoraat in Utrecht, interview 11.2.2002.

²⁹ Baart, A (2001). Een theorie van de presentie, band 1 en 2. Utrecht: Lemma.

³⁰ Het project in Apeldoorn beschrijven wij in hoofdstuk 3.11 van dit rapport. Zie: Hendriks, P., e.a. (2001) Geloof ligt op straat. Een verkenning naar spiritualiteit in parochie en gemeente. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 131. Het rapport ‘Betekenisvol pastoraat’ geeft een beschrijving van het Oude-wijken pastoraat in Rotterdam. Zie: Steneker, H.J. (2001). Betekenisvol pastoraat. Tien jaar R.-K participatie in het pastoraat oude wijken in Rotterdam. Een evaluatie. Rotterdam: Dekenaar Rijnmond.

wijkenpastoraat, Buurtpastoraat en Urban Mission. Baart merkt hierbij wel op dat deze projecten qua karakter tamelijk sterk uiteenlopen.

Vragen bij het Buurt of Oude-wijken pastoraat in Utrecht

- Hoe wordt het specifiek-religieuze in de inbreng van de professionals vormgegeven en bewaakt?
- Hoe verhouden zich presentie en interventie tot elkaar in dit project? Immers, interventie lijkt uiteindelijk het doel – idealiter vindt toch verandering plaats – en elke interventie vangt aan met presentie.
- Hoe verhoudt zich de relatief grote tijdsinvestering tot het relatief geringe bereik?

3.2 Het Stadspastoraat in Breda

Toekomst

“Stadspastoraat heeft toekomst”, zo luidt de opening van een artikel over het Stadspastoraat in Breda in *Een-twee-een*.³¹ Deze vorm van pastoraat is in staat in te spelen op de veranderingen in de huidige samenleving, aldus de schrijver van het artikel, Tuur de Beer, een van de medewerkers van het Stadspastoraat in de West-Brabantse stad.

Het verschijnsel “Stadspastoraat” dateert van eind jaren zestig, toen men, zowel in het binnen- als in het buitenland, probeerde het traditionele parochiepastoraat te vernieuwen. Door haar relatief statische karakter vond men de parochie te weinig toegerust voor werk in de dynamische wereld van de moderne stad. De parochie was teveel gebonden aan een vast territorium, een relatief vaste groep parochianen en vaste activiteiten. Daarenboven nam de omvang van veel parochies in de centra van grote steden in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw snel af door de “leegloop” van veel stadscentra. Op een aantal plaatsen ontstonden alternatieven onder de naam “Stadspastoraat”. Tegenwoordig vindt men het Stadspastoraat in plaatsen als Arnhem, Delft, Gorinchem en Dordrecht.

Programmagericht en vrijheid

Omdat het lokale initiatieven betreft bestaan tussen al die Stadspastoraten veel verschillen, maar bij alle variaties zijn er twee constanten aan te wijzen. In de eerste plaats een programmagericht aanbod. Dit is meestal breed en varieert van kerkdiensten, concerten, cursussen, lezingen en discussieavonden tot het tekenen van mandala's.

Een tweede kenmerk is de grote vrijheid waarmee men het programma aanbiedt. Bij het Stadspastoraat is er niet op uit om degenen die gebruik maken van het aanbod aan zich te binden of om een geloofsgemeenschap te vormen. Het Stadspastoraat wil zich als een “derde milieu” nestelen zijn tussen kerkelijk vormgegeven godsdienstigheid enerzijds en antikerkelijkheid anderzijds. Het stelt zich op het standpunt dat het geloof vandaag de dag een aangelegenheid van individuen is. Het Stadspastoraat in Breda neemt de privatisering van het geloof serieus en richt zich op mensen die op

³¹ Beer, T. de (1999). Stadspastoraat in Breda: spelen op de markt. *Een-twee-een*, 27 (5), p. 4-5.

zoek zijn naar zin en waarheid. “Religieus muzikalen” noemt men hen, met een aan de Duitse socioloog Weber ontleende term. Dat zijn mensen die gegrepen zijn door het mysterie van het leven, op zoek zijn naar spiritualiteit, en dat zoeken op velerlei terreinen. In meditatie, gespreksgroepen, stilte, gebed, schilderen, de muziek van Bach, enzovoorts. Dit, veelal onontgonnen, terrein beschouwt het Stadsbestuur als zijn werkgebied.

De activiteiten van het Bredase Stadsbestuur hoeven niet perse tot gemeenschapsvorming te leiden, maar soms gebeurt dat wel, zegt De Beer.³² In dat geval moedigt het Stadsbestuur die gemeenschapsvorming ook aan. Zo kent het Stadsbestuur het “Huis van de Spiritualiteit”. Dit is een groep van ongeveer twaalf mensen die maandelijks bij elkaar komen om spirituele inspiratie op te doen en om spirituele ervaringen te delen. Deze groep is ooit ontstaan op initiatief van een aantal deelnemers aan programma’s van het Stadsbestuur die met elkaar verder wilden. Het “Huis voor Spiritualiteit” staat open voor nieuwe deelnemers en is opgenomen in het programma van het Stadsbestuur. Eén van de medewerkers van het Stadsbestuur begeleidt de groep.

Kortom, als onderzoekers merken wij op dat het Stadsbestuur het programma en niet het territorium als uitgangspunt neemt. Hiermee vervaagt het traditionele idee van een religieuze gemeenschap. Die is van oudsher immers sterk aan een locatie gebonden. Het afscheid van de locatie gaat gepaard met een grote vrijheid. Zo lijken er drie punten bij elkaar te komen, locatie, gemeenschap en vrijheid. De oriëntatie op gemeenschap en plaats lijken samen te gaan met een idee van onvrijheid, terwijl het loslaten van het gemeenschapsidee en de eenheid van plaats gepaard gaan met vrijheid. Er treedt een verschuiving op van gemeenschap en locatie naar programma. Een programma is zowel in tijd als in ruimte veel vatbaarder voor verandering. Het is gemakkelijk aan te passen en is minder aan een bepaalde plek gebonden. Dat kan in een parochiezaaltje zijn, maar het kan ook een concertgebouw, een boekhandel of de straat zijn.

Stadsbestuur en binnenstadparochie

Het Stadsbestuur in Breda startte 1 september 1997 onder de naam “Oecumenisch Stadsbestuur Breda”. De aanduiding “oecumenisch” had aanvankelijk betrekking op degenen aan wie het Stadsbestuur zijn diensten wilde aanbieden: iedere zoeker naar zin, ongeacht zijn of haar kerkelijke of levensbeschouwelijke herkomst. Het bisdom Breda financierde het project toen alleen. Vanaf september 2000 nemen de Samen op Weg-kerken in Breda en omgeving ook financieel deel aan het project. Met de start in 1997 kreeg het project de opdracht mee in ruim vijf jaar – de financiering van het project liep daarmee tot 31 december 2002 – een levensvatbaar Stadsbestuur te ontwikkelen.

Er bestaat een nauwe organisatorische samenwerking tussen het Stadsbestuur en de Bredase binnenstadparochie. Voor de katholieke medewerkers koos men voor de constructie van een personele unie. Enkele leden van de binnenstadparochie werken voor het Stadsbestuur. Hierdoor heeft men de beschikking over een team van medewerkers. Door zo te werken kan men de verschillende kwaliteiten en belangstellingen van de pastoraal werkenden op meerdere plaatsen inzetten. Bovendien voorkomt men zo concurrentie tussen het Stadsbestuur en de binnenstadparochie. Bestuurlijk zijn beide organisaties onafhankelijk van elkaar.

³² Tuur de Beer, medewerker van het Stadsbestuur Breda, interview 8.4.2002.

De activiteiten van de binnenstadparochie en van het Stadspastoraat verschillen sterk. De binnenstadparochie richt zich vooral op de standaardliturgie voor een vaste, vooral oudere, groep parochianen, het Stadspastoraat houdt zich bezig met vernieuwende activiteiten. De parochianen van de binnenstadparochie nemen zelden deel aan de activiteiten van het Stadspastoraat.

Wij merken op dat desondanks het programmatisch gerichte Stadspastoraat in de praktijk op organisatorisch gebied goed lijkt te kunnen samengaan met de binnenstadparochie die juist nog op een territorium is gericht. Mogelijk dient zich hier een model aan van een religieuze organisatie die in staat is zich op meerdere markten tegelijk te bewegen – een beweeglijke, programmatische markt en een vaste gemeenschapsmarkt.

Activiteiten

Een van de initiatieven van het Bredase Stadspastoraat is “Ad Fundum”. Dit is een theologencafé waarvan de activiteiten nauw aansluiten bij de sociale, culturele en politieke actualiteit. Zo voerde men een discussie over vreemdelingen in Nederland en was er een gesprek met de voormalige diplomaat Edy Korthals Altes over zijn boek “Heart and Soul for Europe”. Ook de noodzaak van het Stadspastoraat zelf was onderwerp bij een van de avonden van Ad Fundum. Door dergelijke activiteiten wil het Stadspastoraat een rol spelen in het hart van de moderne stad.

Een in het oog springend project is de “Koopzondag”. Op enkele koopzondagen in Breda geven vertellers en muzikanten een eigen invalshoek aan verhalen uit de bijbel. Op die manier wil men zich op een eigen manier aan het winkelende publiek presenteren en een manifestatie van de hedendaagse economie op haar zin bevragen. Deze activiteiten zijn in de woorden van de Bredase bisschop Muskens “precatechetisch”. Ze proberen mensen spiritueel te prikkelen en levensbeschouwelijke vragen bij hen op te roepen.

Enkele andere initiatieven van het Stadspastoraat zijn: zondagsvieringen, cantatediensten, zen-meditatie, een cursus enneagram, een bijbelcursus onder de naam “Bijbel voor *dummies*”, en de opzet van een “Kerkelijk Informatie Centrum”, het KIC. Dit is een soort levensbeschouwelijk VVV, dat moet bemiddelen tussen de vragen van mensen over zingeving en levensbeschouwing en het aanbod van de verschillende kerken. Deze functie wil men in de toekomst uitbouwen omdat men regelmatig telefonisch vragen krijgt. Tuur de Beer beantwoordt wekelijks zo’n vijftien vragen over uiteenlopende onderwerpen als kerkelijk gemengde huwelijke en tijdstippen van kerkdiensten.³³

In de uitbouw van de informatiefunctie van het Stadspastoraat past ook het plan voor de “Breda Kerkkrant”. Deze uitgave is een oecumenische activiteit in de vorm van een huis-aan-huisblad, waarin men de Bredase bevolking bekend wil maken met de activiteiten van het Stadspastoraat en andere organisaties op religieus terrein. In het blad wil men ook plaats inruimen voor interviews en verslagen van lezingen. Het is de bedoeling dat het blad één keer in de veertien dagen uitkomt. De kerkkrant moet echter nog de “lucht in”, het is een idee waar medewerkers van het Stadspastoraat zich hard voor maken.³⁴

De vragen bij het Kerkelijke Informatie Centrum wijzen het Stadspastoraat ook op mogelijk aanbod van hun zijde. Wanneer er geen adequaat aanbod in antwoord op

³³ Tuur de Beer, medewerker van het Stadspastoraat Breda, interview 8.4.2002.

³⁴ Tuur de Beer, medewerker van het Stadspastoraat Breda, e-mail 24.4.2002.

gestelde zinvragen is, kan het Stadsbestuur zelf proberen een aanbod te formuleren. Op deze manier kwam een vormingsaanbod tot stand, in de vorm van een gespreksgroep over geloof, het al eerder genoemde “Huis voor Spiritualiteit”. De onderwerpen die in deze groep worden besproken zijn afhankelijk van de belangstellingen van de deelnemers. Enkele voorbeelden zijn “spirituele bronnen in de eigen biografie” en “intimiteit”.

Financiën

De formatie bij het Stadsbestuur omvat op het moment van dataverzameling 1.2 fte. Daarvan komt 0.2 voor rekening van de Samen op Weg-kerken uit Breda en omgeving, 1 fte wordt via de al beschreven constructie bijgedragen door het Bisdom Breda. Naast de formatieplaats draagt het Bisdom jaarlijks €22.500 bij voor activiteiten. Op het moment van dataverzameling was men druk bezig om fondsen aan te schrijven voor een volgende financieringsperiode van vijf jaar. Men verwacht dat fondsen wel geneigd zijn specifieke projecten zoals cantatediensten te financieren. Structurele kosten zoals salarissen en huisvesting zijn meestal niet via fondsen te dekken. Voor tekorten in de begroting staat de Bredase binnenstadparochie garant. De bijdrage van de Samen op Weg-kerken wordt voortgezet en wellicht zelfs uitgebreid. Hierover voert men nog besprekingen.³⁵

Tuur de Beer beschouwt de afgelopen periode als succesvol voor zover men een goede infrastructuur heeft opgezet om te werken. Dit nam echter meer tijd in beslag dan men verwacht en gehoopt had.³⁶ In de komende tijd wil men meer tijd investeren in activiteiten en groepen waarvoor men het Stadsbestuur in het leven heeft geroepen. Daarbij denkt men vooral aan randkerkelijken en jonge mensen met belangstelling voor vragen over zin. Randkerkelijken zijn nog te weinig bereikt en in zoverre is het Stadsbestuur nog niet succesvol geweest.

Een van de activiteiten die men wil uitbreiden is de pastorale zorg. Daarin past het plan om de Antoniuskerk in Breda, waarnaast het Stadsbestuur is gehuisvest, dagelijks van 10.00 uur tot 15.00 uur open te stellen. Het centrum van de stad heeft dan een permanent pastoraal aanlooppunt. De binnenstadparochie heeft op dit moment een vacature en een van de mogelijkheden om de nieuw aan te trekken kracht in te zetten zou dit pastoraal aanlooppunt kunnen zijn. Daarmee zou dan tussen de binnenstadparochie en het stadsbestuur een brug worden geslagen die verder gaat dan financiële samenwerking. Het aanlooppunt vraagt een tijdsinvestering van 0.5 fte. De condities voor het slagen zijn moeilijk aan te geven, maar de ruime financiële armslag was een belangrijke positieve factor.

Kunst

In de komende periode krijgen ook activiteiten waarin kunst centraal staat weer veel aandacht, ondermeer door de bestaande contacten met de Bredase muziekschool en boekhandels verder uit te bouwen. Kunst en esthetiek blijken goede manieren om de randkerkelijken en relatief jonge mensen (35 - 50 jaar) te trekken. Zo trok een programma van Peter Schmidt over zijn boek over Christus in kunst en cultuur ca. 120 mensen.³⁷ Het Stadsbestuur organiseerde dit programma in samenwerking met een Bredase boekhandel. Met kunst als invalshoek kan men mensen aanspreken die “reli-

³⁵ Tuur de Beer, medewerker van het Stadsbestuur Breda, e-mail 24.4.2002.

³⁶ Tuur de Beer, medewerker van het Stadsbestuur Breda, interview 8.4.2002.

³⁷ Schmidt, P. (2000). In de handen van mensen: 2000 jaar Christus in kunst en cultuur. Kampen: Kok.

gie sec” doorgaans onmiddellijk associëren met kerkelijkheid en rekrutering van leden voor een kerk. Wanneer deze gedachte bij mensen opkomt, trekken velen van hen zich direct terug, terwijl er bij hen wel belangstelling is voor thema’s zoals zinging en spiritualiteit.

Het Bredase Stadsbestuur wil niet een volledig “seculier” programma aanbieden. Zo moeten de activiteiten op één of andere manier verwijzen naar Christelijke spiritualiteit, anders kunnen mensen net zo goed naar een volksuniversiteit gaan. Overigens is deze overweging nergens expliciet geformuleerd, het is eerder een *common-sense* waar de medewerkers van het Stadsbestuur mee werken.³⁸

Vraag bij het Stadsbestuur in Breda

- Hoe wordt bij een dergelijke programmatische aanpak, die het loslaten van de eenheid van plaats en tijd (territoriale gemeenschap) inhoudt, de identiteit en continuïteit in het religieuze programma bewaakt en vormgegeven?

3.3 Pastoraat via internet: www.de-oase.nl en www.rknieuws.net

Een pauselijke oproep

Het is met internet net zoals met de opkomst van de boekdrukkunst. Aanvankelijk zag de kerk het nieuwe medium als een bedreiging, later omhelsde men het middel en maakte er dankbaar gebruik van. Zo schetst Bart Verreijt in zijn artikel “Pastoraat en internet” de verhouding van de kerk tot dit nieuwe middel van communicatie.³⁹ De kerk heeft bij internet de fase van achterdocht in ieder geval snel achter zich gelaten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de oproep in januari 2002 van Paus Johannes Paulus II om internet te gebruiken voor evangelisatie.⁴⁰ Niemand lijkt nog te twijfelen aan de mogelijkheden van de nieuwe media voor de verspreiding van godsdienst en geloof.

Toepassingen

Roderick Vonhögen schetst in het artikel “Jongerenwerk op internet” vijf toepassingen van internet:⁴¹

1. *Informatievoorziening*. Organisaties kunnen hun achterban bijzonder snel voorzien van alle gegevens over hun activiteiten. Een voorbeeld in de katholieke geloofswereld is de website van de Werkgroep Katholieke Jongeren: www.wkj.nl.
2. *Portal*. Een website geeft een overzicht van andere websites en fungeert ook als vertrekpunt naar die andere sites. De website www.rkkerk.net is een voorbeeld van een portal. Van daaruit kan men alle katholieke parochies in Nederland bezoeken, maar heeft men bijvoorbeeld ook toegang tot tientallen websites die Maria als onderwerp hebben.
3. *Forums*. Mensen kunnen op het web met elkaar in gesprek gaan en discussiëren. Op een “prikbord” laat iemand een bericht achter waar anderen op kunnen reageren. Zo kunnen zich hele discussies ontwikkelen, die in het jargon van het web een

³⁸ Tuur de Beer, medewerker van het Stadsbestuur Breda, interview 8.4.2002.

³⁹ Verreijt, B. (2001) Pastoraat en internet. In Ch. van der Mast (red.). Mens Machine Mens. Nieuwe media en maatschappelijke relaties. Nijmegen: Valkhof Pers, p. 138-150.

⁴⁰ www.katholieknederland.nl/omroep/nieuws.

⁴¹ Vonhögen, R. (2000). Jongerenwerk op internet. In A. Latour (red.). Groeien in geloof, geloven in groei. Utrecht: KCL, p. 42-43.

“thread” heten. Vonhögen is van mening dat dit, zeker voor jongeren, een belangrijke functie van het web is. Naarmate zij moeilijker met geloofsgenoten in contact komen, is communicatie via internet voor hen een uitkomst.

4. *Chatten*. Dit is een direct gesprek op het net. Het is een dynamischer manier om met elkaar te communiceren dan een forum. Mgr. de Jong was de eerste Nederlandse bisschop die tijdens een uitzending van Studio RKK direct met anderen op het net in gesprek ging.

5. *Internetevents*. Dit zijn websites die een belangrijke gebeurtenis moeten ondersteunen. Zij bieden mensen de gelegenheid voortdurend bij een gebeurtenis betrokken te zijn. Op deze sites kan men informatie inwinnen over de gebeurtenis, maar doorgaans zijn ze ook interactief, dat wil zeggen dat men er ook met anderen in gesprek kan gaan. Een voorbeeld is de website die is opgezet rond de wereldjongerendagen van 2002 in Toronto: www.wjd.nl.

Pastorale functies

Aan de indeling van Vonhögen mist men specifieke pastorale functies van internet. In een artikel in *Praktische Theologie* zet Menno Zandbergen die functies op een rijtje.⁴² Hij onderscheidt er vier:

1. *Preventie en voorlichting*. Deze functie heeft betrekking op websites die informatie geven over een pastor, zijn visie en zijn manier van werken. Een voorbeeld is de website van een christelijke hulpverleningsinstantie met informatie over haar werkwijze. Ook individuele christelijke therapeuten kunnen zich op deze manier profileren. Pastores die bijdragen leveren aan de website van hun parochie rekent Zandbergen ook tot deze categorie.

2. *Zelfhulp*. Bij deze functie staat de problematiek van bezoekers van een website centraal. Een voorbeeld is een website waarbij iemand door een vraag en antwoordspel aan zelfonderzoek kan doen over schuldgevoelens. Onder zelfhulp rekent Zandbergen ook e-mail berichten waarin pastورانten uitdrukking geven van leed en pijn en waarbij zij verder geen reactie van een pastor verwachten. Sommige sites die zich bezighouden met zelfhulp zijn interactief, bijvoorbeeld die van de digitale kerk: www.digitale-kerk.com. Deze site is opgezet als een virtuele kerk waar bezoekers verschillende ruimtes kunnen aandoen, zoals een gebedsruimte en een biechtstoel. In de eerste ruimte kan iemand reflecteren over het eigen gebedsleven, in de tweede over de omgang met schuld. Via verbindingen, in het jargon hyperlinks, krijgen pastورانten adviezen over hun problemen.

3. *Pastorale hulp via het web*. Pastورانten laten per e-mail van hun problemen weten en vragen om een reactie van een pastor. Hierbij gaat het dus om een pastorale relatie en pastorale counseling via internet. Een bekend voorbeeld is de Europese site www.seelsorge.net die ook een Nederlandse sectie kent.

4. *Virtuele gemeenschappen*. Virtuele gemeenschappen bieden mensen de mogelijkheid om troost en steun bij elkaar te zoeken. Zij ontmoeten elkaar in discussiegroepen, nieuwsgroepen en bij virtuele prikborden. Virtuele gemeenschappen kent men ook in de vorm van on-linekerkdiensten. In sommige gevallen, zoals via www.internetkerkdiensten.nl, kan men diensten *live* volgen.

⁴² Zandbergen, M. (2001). Pastoraat via internet. *Praktische Theologie* (3), p. 328-346.

Kerk en geloof

Zandbergen onderzocht 298 e-mail berichten die binnenkwamen bij de afdeling Nazorg van de Evangelische Omroep.⁴³ De berichten kwamen bij de dienst binnen in de periode januari tot eind maart 2000. In de bijna 300 berichten sneden de betrokkenen 359 onderwerpen aan. Iets minder dan de helft daarvan ging over vragen over kerk en geloof. Het hoogste scoorde daarbinnen het onderwerp “kerk en Evangelische Omroep”; een kwart van de e-mail ging over dit onderwerp. Andere thema’s onder de noemer kerk en geloof waren: geloofsbeleving, dogmatiek, ethiek en evangelisatie. De andere helft van de reacties ging over onderwerpen zoals relaties (liefde, eenzaamheid), identiteit (uiterlijk, eigenwaarde), ziekte (van een ander, van zichzelf of van iemand op televisie), seksualiteit (homoseksualiteit, porno) en uiteenlopende zaken zoals geweld, verdriet en angst.

Hierna worden twee concrete projecten vanuit katholiek perspectief beschreven op het gebied van het internet en pastoraat. Het eerste is de website van het aartsbisdom Utrecht, waarvan het adres is www.de-oase.nl.⁴⁴ Het tweede project zou men een particulier initiatief kunnen noemen, RKnieuws.net, te bereiken onder www.rknieuws.net.

www.de-oase.nl

Onder de naam “De Oase” werd in april 2001 een ontmoetingsplaats op de website van het aartsbisdom Utrecht geïntroduceerd. De aangestelde pastor kreeg van de pers al snel de naam *cyberpastor* mee. Het initiatief tot deze site was afkomstig van het aartsbisdom zelf en valt onder het beleid van het bisdom voor nieuwe pastorale impulsen. Men goot het project in de vorm van een praktijkonderzoek. Dit betekent dat de pastor die de site beheert tegelijk moet onderzoeken wat de beste vorm voor zo’n ontmoetingsplek is. Het is de bedoeling in de twee jaar die voor het project staan een goed lopende interactieve ontmoetingsplaats op te zetten, waarin het aartsbisdom positief naar voren komt.⁴⁵

Voor het initiatief bestaan de volgende motieven:

1. Men wil via een ontmoetingsplek nieuwe groepen bereiken. De gebruikers van het net beschouwt men als representanten van de moderne cultuur bij wie een individuele zoektocht op het gebied van geloof en levensbeschouwing centraal staat. Via een website hoopt men deze mensen met het bisdom in contact te brengen.
2. Door een ontmoetingsplek op het web wil men een vorm van gesprek tot stand brengen over geloofs- en levensvragen die past bij de eigen tijd. Dit betekent dat mensen zich vrij kunnen aansluiten, maar zich ook weer even gemakkelijk kunnen terugtrekken bij de geloofsgesprekken die het bisdom via het net begeleidt.

De website van het aartsbisdom bestaat grofweg uit twee delen: een ‘passief’ en een ‘actief’ deel. Het passieve deel betreft het verstrekken van informatie, het actieve deel is interactief van aard. Het actieve deel bevat onder meer een e-mail functie en een

⁴³ Zandbergen, M. (2001). Pastoraat via internet. *Praktische Theologie* (3), p. 328-346.

⁴⁴ Deze website is inmiddels (februari 2003) vervangen door een nieuw ingerichte site; in het algemeen geldt dat internetsites zeer snel van samenstelling kunnen veranderen, dus voor de hier beschreven internetprojecten geldt in extenso dat het noodzakelijkerwijs momentopnamen betreft.

⁴⁵ Steeg, M. ter (2000). De ontmoetingsplaats op de website van het aartsbisdom. Projectvoorstel. Aartsbisdom Utrecht; Interview met Gerard Loman, internetpastor aartsbisdom Utrecht, 11.3.2002.

forum. Via de e-mail kan de pastor een afgeschermd pastoraal gesprek voeren. Het forum is een discussieplatform over zaken rondom geloof, kerk en levensbeschouwing⁴⁶ en is beoogd voor drie groepen:⁴⁷

- jongeren tussen 16 en 30 jaar, een groep die veelvuldig op het net surft. Men gaat er van uit dat deze groep bij het surfen blijft hangen en genoeg geïnteresseerd is om mee te discussiëren.
- mensen tussen 30 en 50 jaar die vragen hebben over geloof en opvoeding. Zij willen een gesprek over serieuze onderwerpen
- kerkbetrokkenen die in het Forum een mogelijkheid zien om in een eigen tempo mee te discussiëren.

De pastor die de website beheert heeft een 0.4 aanstelling. Daarvan is een deel (0.2) bedoeld voor eigenlijk pastoraat en een deel (0.2) voor onderzoek naar de mogelijkheden en onmogelijkheden van het medium internet.

Opbouw van www.de-oase.nl

De openingspagina van de site bevat plaatjes met impressies van woestijnlandschappen die passen bij de menu's. Er zijn zes menu's:

1. *De Oase* is een menu dat informatie verstrekt over activiteiten van het aartsbisdom en de r.-k. kerk. Om enkele voorbeelden te geven: vergaderingen van dekenale besturen, aankondigingen van cursussen en een vergadering van de bisdomraad.
2. *De Boodschapper*, het tweede menu, bevat nieuws over de laatste ontwikkelingen in het aartsbisdom en de r.-k. kerk. Op 19 maart 2002 bijvoorbeeld stond er een persbericht over het bezoek van kardinaal Simonis aan het AZC in Dronten.
3. *De Gids* is beoogd als een digitaal naslagwerk met adressen en telefoonnummers van alle instanties en betrokkenen van het aartsbisdom.⁴⁸
4. *De Bron* is een menu opgezet voor de pastorale dienstverlening. Bezoekers kunnen er materiaal vinden voor bezinning, gebed en studie.
5. *De Tent* behelst het al eerder genoemde forum. Hier kan men discussiëren en van gedachten wisselen over geloofszaken. Op deze subsite staan enkele initiatieven tot een gesprek, genomen door de internetpastor. De initiatieven gaan over gedoogcultuur en het gebruik van bronnenboeken voor persoonlijk geloof.⁴⁹
6. *De Karavaan* tenslotte is een digitale winkel. Hier kan men brochures, folders en andere uitgaven van het aartsbisdom bestellen.

Behalve deze zes menu's bevat de introductiepagina nog een rubriek vacatures, een e-mailfunctie en een zoekfunctie.

45-50 hits per dag

Het duurde enige tijd voordat de bezoeken aan de website op gang kwamen. Aanvankelijk functioneerde de website technisch niet goed. Er moest van provider worden gewisseld en de site is pas sinds het einde van 2001 technisch goed te bereiken. In de eerste maanden van 2002 trok de site gemiddeld zo'n 45 tot 50 bezoeken ofwel "hits" per dag. Gerard Loman, de internetpastor van het aartsbisdom schat dat de

⁴⁶ In de opbouw van de site van het aartsbisdom valt het forum onder het menu 'De Tent'. Zie ook het gedeelte 'Opbouw van www.de-oase.nl'.

⁴⁷ Projectplan Webpastoraat; Interview met Gerard Loman, internetpastor aartsbisdom Utrecht, 11.3.2002.

⁴⁸ Op het moment van het schrijven van dit deel (18.6.2002) bevat het menu nog geen enkel adres of telefoonnummer.

⁴⁹ Er zijn weinig reacties (18.6.2002).

helpt uit eigen mensen van het bisdom bestaat, er zijn dan “per dag dus een twintigtal ‘echte’ bezoekers”.⁵⁰

Het aantal mensen dat daadwerkelijk reageert ligt aanmerkelijk lager, op circa vijf tot tien per week. Van die reacties heeft ongeveer de helft betrekking op het vragen om informatie; de andere helft heeft een meer persoonlijk en pastoraal karakter. Met de laatste respondenten worden dan meestal korte “gesprekken” gevoerd (twee tot drie uitwisselingen). Loman beschouwt dit als weinig omdat juist het interactieve element zo belangrijk is voor het vernieuwende karakter van het project.⁵¹ Hij beschouwt het project daarom maar gedeeltelijk succesvol. Volgens hem vormt vooral de onbekendheid met de site een probleem.

Men heeft de indruk dat vooral ouderen de site bezoeken en dat jongeren de website links laten liggen. Men vermoedt omdat jongeren hun eigen sites en eigen forums hebben waar zij discussiëren en meningen uitwisselen.

Het is voor Loman een vraag of de eenheid van de site, het aartsbisdom, niet te klein is. Wellicht is een landelijke schaal veel gepaster voor deze vorm van pastoraat. De site is opgezet aan de hand van territoriale kerkelijke grenzen, terwijl een kenmerk van het medium is dat dergelijke grenzen voor hem niet van toepassing zijn.⁵²

RKnieuws.net

RKnieuws.net is een initiatief van Eric Luijten en Roderick Vonhögen. Eric Luijten is als studierector verbonden aan het Utrechtse Ariënskonvikt, Roderick Vonhögen is priester in het aartsbisdom. Hun beroepswerkzaamheden hebben echter niets van doen met RKnieuws.net, dat is een eigen initiatief. Zij begonnen in 1996 met een website voor catechese. In de loop van de jaren werden daar andere websites - onder meer over liturgie - aan gekoppeld. In het najaar van 2001 integreerde men de verschillende websites, zowel naar vormgeving als naar redactie, onder de noemer RKnieuws.net. Het adres sinds die tijd is: www.rknieuws.net. RKnieuws.net geeft een overzicht van alle nieuws op gebied kerk en levensbeschouwing op het niveau van krantenkoppen. Bezoekers kunnen door een simpele handeling het oorspronkelijke bericht opvragen. De initiatiefnemers brachten in 2000 hun activiteiten onder bij de stichting “Catechese.net”. De oprichting van die stichting kan men beschouwen als een stap in de verdere professionalisering van de activiteiten.⁵³

Een van de belangrijkste doelstellingen van de RKnieuws.net is het doorgeven van het geloof, verkondiging en catechese. Vandaar ook de ondertitel van één van de menu's “Als je wilt doorgeven wat je bezielt”. Daarnaast en daartoe wil men het versnipperde aanbod van materiaal voor catechese en liturgie bundelen. Veel materiaal is alleen maar op beperkte parochiële schaal te krijgen en veel activiteiten vinden dubbelop plaats. Men wil een plek creëren waar mensen een overzicht kunnen vinden van alle aanbod op catechetisch gebied.

De initiatiefnemers hebben de website met eigen financiële middelen en in eigen tijd opgezet. Eén van hen kan programmeren, de ander kan vormgeven. Deze twee vaardigheden stellen hen in staat om zelf de sites op te zetten. Luijten schat dat uitbesteding van die werkzaamheden grof geschat ongeveer €45.000 zou kosten.⁵⁴

⁵⁰ Gerard Loman, internetpastor van het aartsbisdom Utrecht, e-mail 27.3.2002.

⁵¹ Gerard Loman, internetpastor van het aartsbisdom Utrecht, e-mail 27.3.2002.

⁵² Interview met Gerard Loman, internetpastor van het aartsbisdom Utrecht, 11.3.2002.

⁵³ E-mail van Eric Luijten, eindredacteur van Rknieuws.net 3.4.2002.

⁵⁴ Interview met Eric Luijten, eindredacteur van Rknieuws.net 11.3.2002.

Opbouw van www.rknieuws.net

De site is zo opgebouwd dat men op elke pagina op de site een overzicht heeft van alle menu's en submenu's van de site. Er zijn zeven menu's:

1. *Nieuws*. Hier vindt men een aanbod aan actueel nieuws (dagelijks bijgewerkt), een weekoverzicht, een nieuwsforum en een nieuwsarchief. In het forum (peiling 19.3.2002) staan discussies over de thema's als de pil van Drion en de kerkelijke sanctiëring van tweede huwelijken. Verder kan men deelnemen aan een enquête over het gebruik van de website. Na het invullen van de enquête kan men de uitslagen opvragen. Wij komen nog terug op de gegevens van deze enquête.
2. *Multimedia* is een rubriek waar men via het web televisie en radioreportages kan volgen. Een van de onderwerpen is de heiligverklaring van Padre Pio.
3. *Catechese*. Hierin staat niet alleen informatie over catechese maar kan men ook per e-mail vragen stellen aan de medewerkers van de website. Voorbeelden van gestelde vragen zijn "hoe verloopt een biecht?" (18.2.2002) en "wat is de betekenis van symboliek in het Christendom?" (4.3.2002). De rubriek over vragen staat ook in het menu over liturgie (zie 4). Daarnaast is er een forum over catechetische onderwerpen. Tenslotte is er een cursus over doopcatechese. In een zevental lessen kunnen ouders met jonge kinderen zich voorbereiden op de doop. In de lessen gaat men in op doopmotivatie, geloofopvoeding, godsbeelden, enzovoorts. Iedere les bevat een bijbeltekst met uitleg, een opdracht en een instructie. Het project over doopcatechese is interactief, de doopouders worden uitgenodigd actief deel te nemen aan de verschillende werkvormen.
4. *Liturgie*. Dit menu omvat informatie over liturgie en een forum.
5. *Forum*. In dit menu vinden bezoekers een overzicht van alle discussies die men op de website voert. Daarnaast is er een gastenboek en een instructie voor het aanmaken van emoticons (gezichtsuitdrukkingen om een tekst non-verbaal te ondersteunen).
6. *Rklinks.net* bevat verbindingen met andere sites. Deze links zijn gerubriceerd in rubrieken zoals kerkorganisaties, nieuws en informatie, pastorale werkvelden, spiritualiteit, enzovoorts. Bij deze sectie kan men ook *banners* krijgen, waarmee men op een eigen website een verbinding kan maken met RKnieuws.net.
7. *Colofon* tenslotte geeft informatie over de medewerkers van RKnieuws.net en het e-mailadres van de redactie.

Bij verschillende rubrieken biedt men de mogelijkheid tot een – gratis – abonnement op de nieuwsbrief. Dan krijgt men zes keer per week een overzicht van de informatie op de site per e-mail toegestuurd. Op 19.3.2002 hadden 903 mensen een abonnement op de nieuwsbrief.

Ouderen op zoek naar informatie

De site trekt meer dan 1.500 bezoekers per dag. Een succes vindt Luijten. Dit komt vooral omdat hij en Vonhögen in staat zijn de site zelf technisch op te zetten en bij te houden. Daarnaast kunnen de bezoekers van de site er veel informatie over kerk, godsdienst en geloof vinden.

Het aantal bezoeken groeit nog steeds.⁵⁵ Wie zijn de bezoekers en waar zijn zij naar op zoek? De uitslagen van de al genoemde enquête geven enige informatie over de bezoekers van de site.⁵⁶ Het merendeel van de mensen (85%) is op zoek naar infor-

⁵⁵ E-mail van Eric Luijten, eindredacteur van Rknieuws.net 3.4.2002.

⁵⁶ Uitdraai 11.3.2002. Ter vergelijking, de website: www.katholieknederland.nl trekt maandelijks 100.000 bezoekers. Bron: *Eén-twee-één*, 2002, 30 (10), p. 27.

matie over de kerk, 59% zoekt informatie over liturgie en 47% over catechese. Bijna 40% bezocht de site voor ontmoeting en uitwisseling. Van de bezoekers behoort 90% tot de r.-k. kerk. De betrokkenheid bij de katholieke kerk laat zich als volgt typeren: 67% is parochiaan; 52% is vrijwilliger. Wat betreft geslacht: 67% is man en 33% vrouw. Wat leeftijd betreft zijn de bezoekers homogeen verdeeld, hoewel er met 27% een piek is in de groep 51-65 jarigen. Van de bezoekers voelt 8% zich verwant met de Acht Mei-beweging; een even grote groep voelt zich aangetrokken tot het Contact Rooms-katholieken; 15% sympathiseert met Opus Dei en 22% met de Werkgroep Katholieke Jongeren; 43% tenslotte heeft geen bijzondere sympathie voor een van de genoemde groeperingen.

Het laatste vindt Luijten een gegeven dat past bij één van doelstellingen van de website: buiten de polarisatie binnen de r.-k. kerk blijven.⁵⁷ Hij wijst op de homogene verdeling van de leeftijd en de leeftijdspiek onder de vijftigjarigen. In tegenstelling tot wat men meestal verwacht (op grond van het feit dat vooral jongeren intensief gebruik maken van internet) maken eerder ouderen dan jongeren gebruik van deze website. Voor de eindredacteur van de site is het een vraag of jongeren – als nieuw te benaderen groep – wel door dit medium de weg naar de kerk vinden. Wellicht maken er vooral jongeren gebruik van die hun weg naar de kerk al vonden. Hij baseert zijn vermoeden op het gegeven dat bij de bezoekers het percentage jongeren en het percentage WKJ-sympatisanten dicht bij elkaar ligt.⁵⁸

Ook over de gemeenschapvorming door internet – de zogenaamde virtuele gemeenschappen – is Luijten sceptisch. Voor het merendeel gaat het op internet over het uitwisselen van informatie. “Een enkele keer merk je dat het om meer gaat dan het uitwisselen van standpunten en dat mensen met elkaar gaan meeleven.” In die zin vindt hij het ook moeilijk te spreken over pastoraat op internet. Het gaat immers vaak over informatieverstrekking. Pastoraat houdt voor hem in dat er een dialoog tot stand komt tussen het levensverhaal van mensen en het verhaal van de kerk. Dat is op de website nog niet gelukt en het is voor Luijten ook de vraag of het medium zich daarvoor leent.

Kortom, als onderzoekers merken wij op dat niet goed duidelijk is, wat het bereik en het effect van een dergelijke website is. Doordat *face-to-face* contact ontbreekt, kan het effect alleen kwantitatief gemeten worden; over andere gegevens – aard van de groep die bereikt wordt, hun motieven, de effecten – kan slechts informatie verkregen worden door nader onderzoek. Duidelijk is wel dat deze vorm van pastoraat vooreerst een informatiefunctie heeft, onduidelijkheid is er over mogelijke andere functies als zielzorg⁵⁹ en gemeenschapvorming. Het lijkt erop dat het internetpastoraat niet die groepen bereikt die men beoogt – mensen waar men nog geen contact mee heeft – maar daarentegen met name in aanraking komt met mensen die op de een of ander manier al waren bereikt.

⁵⁷ Interview met Eric Luijten, eindredacteur van Rknieuws.net 11.3.2002.

⁵⁸ WKJ staat voor Werkgroep Katholieke Jongeren.

⁵⁹ Overigens zijn er wat betreft zielzorg wellicht interessante parallellen met de wereld van de geestelijke gezondheidszorg. Daar experimenteert men met kortdurende psychotherapie via internet (Alfred Lange, Universiteit van Amsterdam). De eerste evaluaties wijzen op een redelijk succesvolle operatie, zie Lange, A., Schrieken, B., Ven, J-P. van de, Bredeweg, B., & Emmelkamp, P.M.G. (2000). “Interapy”: The effects of a short protocolled treatment of post-traumatic stress and pathological grief through the Internet. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 28, p. 175-192.

Netetiquette

Naast de twee initiatiefnemers zijn op dit moment zo'n zeven vrijwilligers betrokken bij RKnieuws.net. Met dit team houdt men de site up-to-date. Het bijhouden van de site kost ongeveer een uur per dag. Grof geschat kost het onderhouden van de site dus anderhalve dag per week ofwel 0.3 fte.

De tijd gaat vooral op aan het bijhouden van de actualiteit en het "corrigeren" van het forum. De discussies willen nog wel eens verhit raken. Daarbij overtreden sommige mensen elementaire regels van het forum, bijvoorbeeld door "op de man te gaan spelen". In dat geval grijpt de moderator in. Hij kan dat doen door, in het algemeen, mensen er op te wijzen dat men de discussie zakelijk moet houden. Hij kan de betrokkene er ook zelf op wijzen dat zijn of haar bijdrage de regels van het net overschrijdt. Deze "terechtwijzing" vindt buiten de discussie plaats, zodat iemand niet aan een soort van virtuele schandpaal wordt genageld. In het uiterste geval kan men iemands toegang tot de website blokkeren.

De moderator kan ook "positief" ingrijpen, door discussies te initiëren of bijdragen in te sturen. Het laatste doet men bijvoorbeeld soms om in een discussie een ander standpunt naar voren te brengen. Luijten beschouwt dit als een vorm van kwaliteitsbewaking. Het ingrijpen van de moderator gebeurt in deze gevallen soms onder pseudoniem.

Vragen bij het pastoraat via internet: www.de-oase.nl en www.rknieuws.net

- Hoe kan bij een dergelijke virtuele internet-benadering van pastoraat, die in nog sterkere mate dan bij het programmatische Stadspastoraat het loslaten van de eenheid van plaats en tijd (territoriale gemeenschap) inhoudt, de identiteit en continuïteit in het religieuze programma worden bewaakt en vormgegeven?
- Kan men via internetpastoraat een bepaalde initiële of drempelinteresse wekken bij mensen voor wie de prikkeling daartoe niet meer institutioneel of cultureel gegarandeerd is?

3.4 Bedevaart en wandelen in Zuid-Limburg

Gerardusdevotie

Wittem, een klein dorpje aan de weg van Maastricht en Vaals, aan de voet van de Gulpenerberg, is sinds jaren twintig van de vorige eeuw een bedevaartsoort van nationale betekenis. De devotie concentreert zich naast Maria vooral op de in 1904 heilig verklaarde Gerardus Majella (1726-1755). De Gerardusdevotie is in Wittem ontwikkeld door de daar sinds 1836 wonende Redemptoristen en kwam goed op gang na het oprichten van het blad "Het Sint Gerardusklokje" in 1920. Daarmee gaven de Redemptoristen op grote schaal bekendheid aan de H. Gerardus Majella. Men noemde het schrijven voor het blad ook wel "het apostolaat met de pen". Het tijdschrift heet inmiddels "Gerardus Klok" en draagt als ondertitel "Voor mensen op de levensweg". Op de omslag staat een foto van een groep wandelende pelgrims. Het blad verschijnt maandelijks en heeft een oplage van 11.000 exemplaren.⁶⁰ De Redemptoristen maakten Wittem tot een nationaal centrum voor volksreligiositeit. Evers omschrijft deze vorm van religiositeit als een sterk gepopulariseerde en

⁶⁰ In 1965 telde het blad 45.000 abonnees.

gemakkelijk toegankelijke vorm van katholicisme: Wittem is er voor “gewone” mensen, waarbij hij ervoor waarschuwt deze vorm van religiositeit denigrerend te bejegenen.⁶¹

In Wittem werkt men met jaarthema's. Thema's zijn bijvoorbeeld “leven in verandering”, “geloven gaat verder” en “bevrijdende ontmoetingen”. Door met thema's te werken wil men laten zien welke betekenis de H. Gerardus voor moderne mensen kan hebben: de devotie opgewekt door Gerardus kan mensen dichterbij God brengen, Gerardus richt de aandacht van mensen op God.⁶² De thema's komen terug in de prediking en in beschouwingen in de *Gerardus Klok*.

Een belangrijk moment in de verering van de H. Gerardus is het “octaaf”. Dit zijn acht dagen in oktober, van zondag tot en met zondag, waarin altijd de sterfdag van de H. Gerardus, 16 oktober, valt. Tijdens het octaaf zijn er extra vieringen: op de beide zondagen negen, op de sterfdag van de H. Gerardus negen en door de week iedere dag drie. Ter vergelijking: door het jaar zijn er dagelijks twee en op zondagen vijf vieringen. De vieringen in het octaaf trekken ook veel ouders met jonge kinderen, omdat er dan special kinderzegeningen zijn. In 2000 namen ongeveer 10.000 mensen deel aan het octaaf.

Vanuit het hele land bezoeken bussen met pelgrims Wittem. Het kwantitatieve hoogtepunt van deze zogenaamde busbedevaarten viel in de jaren zestig, toen jaarlijks bijna 20.000 mensen Wittem per bus bezochten. De kapellen, binnen en buiten, kunnen tezamen ruim 1.500 mensen herbergen.

Een doorsnee bedevaartszondag in Wittem kent de volgende elementen.⁶³ Na aankomst is er een eucharistieviering, waarna men de gelegenheid heeft de relikwie van de H. Gerardus te vereren. Tot ca. 14.00 uur kunnen pelgrims de tijd invullen persoonlijk gebed, bezoek aan de kloosterboekhandel of souvenirwinkels in Wittem, eten, etc. Daarna is er het Lof en een processie door de tuin (bij goed weer), waarna men terugkeert naar huis. Pelgrims die op eigen gelegenheid naar Wittem komen kunnen zich bij de groepsactiviteiten aansluiten.

Het aantal busbedevaarten daalde in de afgelopen decennia gestaag, in 2000 bezochten op deze manier nog 1.400 mensen Wittem. Bij hen sluiten zich evenwel steeds vaker individuele bezoekers en toevallige passanten aan die op eigen vervoer naar Wittem komen. Ondanks de vermindering van het aantal pelgrims dat langs georganiseerde weg Wittem bezoekt, beschouwt men deze activiteit “zinnvolle pastorale zorg voor de mens. Het werkt helend, het vertroost en het doet mensen iets.”⁶⁴

Individualisering van de bedevaart

Het aantal mensen dat via georganiseerde busbedevaarten Wittem bezoekt daalt dus, Wittem echter trekt nog steeds 200.000 mensen per jaar. Steeds meer mensen komen op eigen gelegenheid. Ook hier ziet men de individualisering van het religieuze terug. Vooral op zondagen trekt Wittem veel bezoekers. Voor veel mensen is zo'n bezoek onderdeel van zondagse recreatie, maar daarmee allerminst zonder religieuze betekenis. De bezoekers maken gebruik van de ruimtes van Wittem om deel te nemen aan de vieringen, kaarsen op te steken en te mediteren in de kapellen en andere ruimtes die ter beschikking staan. Ook schrijven zij veel in de intentieboeken. Vanaf 1992 zijn

⁶¹ Evers, H. (1994). Pastoraat en bedevaart. Proefschrift Nijmegen.

⁶² Mw. Jeannine de Caluwe, coördinatrice bedevaart, interview 5.2.2002.

⁶³ Uden, M. van en J. Pieper (1988). Waarom ter bedevaart? In M. van Uden en P. Post (red.). Christelijke bedevaarten. Nijmegen: Dekker & van de Vegt, p. 145-158.

⁶⁴ Mw. Jeannine de Caluwe, coördinatrice bedevaart, interview 5.2.2002.

vijftig dikke boeken volgeschreven, in de eerste drie weken van 2002 schreef men 55 pagina vol. Kenmerkende intenties zijn “Dank u dat ik het weer een beetje aan kan” en “Lieve Heer, help mij met alles waar ik mee zit. U weet wat ik bedoel.” Uit dergelijke uitingen blijkt dat het bezoek aan Wittem voor menigeen meer inhoudt dan een toeristisch uitstapje. In februari 2002 telde men op een willekeurige zondag 2.000 bezoekers, ’s morgens bij de viering 1.000 en ’s middags nog eens 1.000.⁶⁵ In de zomer, zo bestaat de indruk, zijn er vaak nog meer bezoekers, vooral toeristen die Zuid-Limburg aandoen. Weliswaar bevinden zich onder de deelnemers een aantal mensen die Wittem als parochiekerk aandoen, maar het aantal “losse” bezoekers is substantieel.

In Wittem duidt men deze verschuiving wel aan als een *McDonaldisering* van de bedevaart. Gingen mensen vroeger in georganiseerd verband per bus naar het bedevaartsoort, ook omdat maar weinigen over eigen vervoer beschikten, nu doen zij dat op eigen gelegenheid; net zoals mensen vroeger vaker gezamenlijk aten en vandaag de dag hun maaltijd nuttigen wanneer hen dit zo uitkomt. De indruk bestaat dat men wel naar Wittem komt omdat men er met velen is. Bij de vieringen zijn veel andere mensen aanwezig en daarbuiten worden kerk en kapellen ook door veel mensen aangedaan. Ondanks dat men op eigen gelegenheid gaat is men in Wittem niet alleen. Men zit zelden in een lege kerk te bidden of te mediteren.

Onder de bezoekers constateert men een verschuiving van focus in de bedevaart. Ging men vroeger naar Wittem om Maria of de H. Gerardus Majella te vereren, vandaag de dag gaat men er meer heen voor de sfeer op de heilige plek. Richtte men zich voorheen in zijn of haar zorgen tot een heilige persoon, nu bezoekt men heilige grond om te bidden, te mediteren of zich te bezinnen. Er vindt dus een verschuiving plaats van persoon naar plaats.

Daarmee, zo constateren we als onderzoekers, wordt de religieuze ‘stimulus’ anoniemer van karakter, omdat op deze plaats geen gemeenschap is gevestigd (zoals bij de territoriale parochie het geval is) maar men de plaats slechts tijdelijk aandoet, om daarna weer verder te gaan. Zo bezien is de *plaats* in de bedevaart en pelgrimage vergelijkbaar met het *programma* bij het Stadsparochie: men doet deze plaats aan al naar het verlangen ingeeft, niet of veel minder in aansluiting op een ordening van ruimte, tijd en gemeenschap. Een gemeenschap gaat op vaste tijden naar een vaste plaats en viert daar haar eigen bestaan. De functies liggen bij pelgrimage uitsluitend op individueel niveau. De gemeenschapsfunctie wordt vluchtiger, men wil er wel zijn met anderen, maar na afloop van de dienst gaat ieder zijns of haars weegs. Dat blijkt ook uit de afname van het aantal busbedevaarten. Daar ging een gehele gemeenschap naar een heilige persoon. De pelgrim past metaforisch goed bij de moderne gelovige. Hij is onderweg, en de plaats waar hij heengaat is niet zijn vaste verblijfplaats.

Bezinning op pastoraal aanbod

De Redemptoristen in Wittem bezinnen zich op het pastorale aanbod voor deze nieuwe groep bezoekers. Zo vraagt men zich af of men het aantal activiteiten, bijvoorbeeld vieringen, moet uitbreiden. Een argument daarvoor is dat op die manier de bezoekers tegemoet kunnen worden gekomen; een argument daartegen is dat men met zo’n aanbod voor sommige bezoekers wellicht het laagdrempelige karakter van het bezoek aan het klooster teniet doet. Een andere mogelijkheid die de aandacht heeft is Wittem te profileren als een plek die op veelzijdige wijze bijdraagt aan bezin-

⁶⁵ Henk Erinkveld, rector van Wittem, telefonisch interview 4.3.2002.

ning. Die bezinning kan plaatsvinden door een bezoek aan de kapellen, kerk, tuin, bibliotheek, en boekhandel.

Op deze weg zijn al enkele stappen gezet door twee initiatieven van het pastorale team van Wittem. Het eerste is “Kloostermiddag... ‘op adem komen’”. Op iedere tweede vrijdag van de maand staan het klooster en de kloostertuin ter beschikking aan mensen die zich willen bezinnen. “Klooster-bezinningsdag’ dagarrangementen” heet het tweede initiatief. In de veertigdagentijd is er de gelegenheid voor groepen of individueel deel te nemen aan een bezinningsdag. Het pastorale team begeleidt beide activiteiten.

Een laatste aanbod dat in ontwikkeling is, is het “Pelgrimshuis”. Men biedt gasten de gelegenheid om voor enkele dagen in Wittem te logeren om zich te bezinnen en deel te nemen aan de dagorde van de kloosterlingen. Ook is het voor doorgaande pelgrims mogelijk in het klooster te overnachten. Over degenen die gebruik maken van deze nieuwe activiteiten is nog niet veel bekend. Men beschouwt het aanbod als in ontwikkeling.

De coördinatie van de bedevaarten vraagt op dit moment een tijdsinvestering van 28 uur per week. Bij de organisatie zijn kloosterlingen en een groot aantal vrijwilligers uit de regio betrokken.

Pelgrimstochten

Een andere manier om bedevaart en pelgrimage te moderniseren is het aanbod aan pelgrimstochten te organiseren en bundelen. Zulks gebeurt door de Stichting Pelgrimswegen & Voetpaden, die tot doel heeft het r.-k. erfgoed en cultuurofgoed in te passen in een modern tijdverdrijf: wandelen. De stichting wil wandelaars attenderen op traditionele uitingen van volksdevotie zoals wegkruisen en wegkapellen. Op die manier wordt wandelen een eigentijdse vorm van pelgrimeren. De stichting is volledig onafhankelijk en is formeel niet gebonden aan het klooster; wel bestaan er nauwe banden tussen de stichting en het klooster te Wittem. De rector van het klooster heeft zitting in het bestuur van de stichting, het klooster fungeert als postadres en vergaderplaats en de activiteiten van de stichting staan op de website van het klooster.

De voettochten van de stichting zijn een laagdrempelig pastoraal aanbod. Iedereen kan meelopen en het sluit aan bij een populaire vorm van recreatie. Men kan deelnemen aan een religieus ritueel zonder dat men dit voor zichzelf of voor anderen zo expliciet hoeft te maken. “Moest men vroeger verantwoord worden waarom niet naar de kerk ging, vandaag lijkt het omgekeerde het geval.”⁶⁶ Mensen kunnen zich zo gemakkelijk in een rite invoegen.

In de koppeling van wandelen aan pelgrimage wordt het religieuze met vrije tijd verbonden: het religieuze wordt gelocaliseerd in die tijd die niet gestructureerd wordt door werk, op plaatsen waar men min of meer vreemd is. De voettochten hebben een pastoraal karakter omdat mensen vaak meelopen vanuit religieuze motieven: het doel van de tocht is altijd één van de vele bedevaartsoorten, kloosters of kapellen die Zuid-Limburg en de omliggende gebieden in Duitsland en België rijk zijn. Mensen lopen daar bijvoorbeeld heen om een kaars op te steken voor iemand die ziek is. Zo sluit de stichting aan bij een eeuwenoude traditie. Een ander pastoraal element wordt gevormd door een aantal momenten van gebed en bezinning onderweg. In Zuid-Limburg en omgeving staan veel wegkruisen en wegkapelletjes, waar de wandelaars

⁶⁶ Henk Erinkveld, rector van Wittem, telefonisch interview 4.3.2002.

stoppen voor een korte meditatie, een gebed of een lied. Op het eindpunt van de wandeling is er een viering.

De tocht van Margraten naar het Belgische bedevaartsoort Banneux is een voorbeeld van zo'n wandeling. Twee keer per jaar, op de zondag vóór Kerstmis en in het voorjaar, wordt deze ruim 40 kilometer lange tocht gehouden. De wandeling voert langs B-wegen zodat men geen hinder ondervindt van gemotoriseerd verkeer. De tocht start 's morgens om zeven uur in Margraten en voert via Noorbeek en de abdij van Val Dieu in België naar Banneux. Daar komt men rond vijf uur in de middag aan. Vóór de tocht aanvangt is er een pelgrimsgebed en onderweg zijn er meditatie en gebedsdiensten. In Banneux kan men deelnemen aan de viering. In december 2001 liepen ongeveer 120 mensen mee. Een tweede voorbeeld is de wandeling in maart van Rolduc naar de dom in Aken. Met die wandeling treedt men in de voetsporen van Limburgs' enige heilige, St. Gerlach, die in de twaalfde eeuw wekelijks, na in Rolduc te hebben gebiecht, naar Aken liep om er de relikwieën van de H. Maria te vereren.⁶⁷

Henk Erinkveld, rector van het klooster in Wittem en één van de bestuursleden van de Stichting Pelgrimswegen & Voetpaden, vindt de vraag naar de tijdsinvestering in deze wandelactiviteiten niet te beantwoorden. "Het begint bij een keer en dan groeit het uit. Het hangt van je enthousiasme af en van de tijd die je er in wilt investeren. Maar of het lukt is ook afhankelijk van de omgeving waar je verkeert. Zijn er interessante plekken om heen te gaan?"⁶⁸

Laagdremkelig ritueel

Deze manier van deelnemen aan een ritueel bevalt mensen goed meent Henk Erinkveld.⁶⁹ Een ritueel krijgt zo een laagdrempelig karakter. Ze worden op een gemakkelijke wijze opgenomen in een groep en hoeven de stap, letterlijk, niet in hun eentje te zetten. Mensen hebben niet het idee dat zij verplicht zijn deel te nemen aan gebeden of overwegingen, men hoeft zich niet perse onder de bidders te scharen. Het ritueel heeft daardoor een laagdrempelig karakter. De deelnemers zijn overwegend van middelbare leeftijd en er zijn relatief weinig jongeren. Ook zijn er weinig gezinnen met jonge kinderen, uitgezonderd bij een korte tocht (zes á zeven kilometer) van Maastricht naar Houthem. Doorgaans lopen er ongeveer evenveel mannen als vrouwen mee.

⁶⁷ Een verwant pastoraal initiatief in de regio zogenaamde 'kruisentocht' vanuit Eys. Deze wandeling is een initiatief van de parochie in Eys en wordt in samenwerking met de plaatselijke IVN-afdeling uitgezet. De tocht kan men iedere Goede Vrijdag lopen. Om zeven uur in de avond start men in Eys en loopt men langs veertien kruisen en kapellen. Limburg telt zoveel wegkruisen en wegkapellen dat men ieder jaar een andere route kan uitstippelen. Alle kruisen of kapellen zijn een halteplek voor een overweging bij de kruisweg van Jezus. De laatste keer liepen er in de drie uur durende tocht ruim 200 mensen mee. Van een aantal wandelingen zijn door de Stichting boekjes uitgegeven. Zo kunnen mensen ook buiten iedere organisatie om de tochten lopen.

⁶⁸ Henk Erinkveld, rector van Wittem, telefonisch interview 11.6.2002. In dit gesprek verwees hij naar een initiatief van 'Pelgrim Henricus' die in Drachten een bureau voor pelgrims-wandelingen heeft opgericht onder de noemer 'De Wandelmaat'. Dit bureau organiseert wandelingen langs oude pelgrimsroutes in Nederland, België, Duitsland, Zwitserland en Ierland. Zie ook: www.dewandelmaat.nl.

⁶⁹ Henk Erinkveld, rector van Wittem, telefonisch interview 4.3.2002.

Vraag bij bedevaart en wandelen in Zuid-Limburg

- In hoeverre percipiëren de betrokkenen de pelgrimage of de voettocht daadwerkelijk als religieus? Het doorbreken van de alledaagse kaders vormt veelal een goede conditie voor religieuze ervaringen, maar het effect is moeilijk te meten.

3.5 Eigentijdse jongerenliturgie: Studio Elim in Tilburg

Een oase

“Elim”, de eerste oase waar het Joodse volk na de uittocht uit Egypte en een lange tocht door de woestijn rustte, bestaat uit twaalf bronnen en zeventig palmen omringd door zon en zand, aldus het bijbelboek Exodus. Op die plaats deden de Joden krachten op voor de verdere tocht naar het beloofde land. Zo’n plaats wil de Elimgroep ook voor mensen zijn, vooral voor jongeren.

De Elimgroep is een evangelische basisgroep die bestaat uit gehuwden, ongehuwden en religieuzen. De leden van de groep proberen zoveel mogelijk te leven naar het voorbeeld van Jezus Christus en willen elkaar helpen dit voornemen waar te maken. In de spiritualiteit van de groep staan barmhartigheid en gastvrijheid centraal. Dit vindt bijvoorbeeld zijn uitdrukking in programmatische activiteiten als “barmhartigheid in actie” waarin cursisten naar een film kijken die barmhartigheid als leidend thema heeft en deze nabespreken.

De kern van de Elimgroep bestaat uit fraters van de congregatie van de Fraters CMM – CMM staat voor *Congregatio Fratrum Beatae Mariae Virginis Matris Misericordiae*. Doorgaans noemt men hen de ‘Fraters van Tilburg’, naar de stad waar de fraters hun eerste werk verrichtten, na de stichting van de congregatie in 1844. De Fraters van Tilburg die lid zijn van de Elimgroep vormen de zogenaamde Elimgemeenschap. Dit is een leefgroep in Tilburg waar de leden van de Elimgroep elkaar ontmoeten. Op dit moment bestaat de Elimgroep uit achttien mensen, waarvan acht fraters. Jonge mensen kunnen tijdelijk lid worden van de gemeenschap. Zo kunnen zij kennismaken met de congregatie, ervaring op doen met het religieuze leven en zich voorbereiden op een uitzending naar een land in de derde wereld.

De gemeenschap heeft dagelijks een ochtend- en een avondviering, en op maandag en woensdag is er een eucharistieviering. Alle vieringen zijn voor iedereen vrij toegankelijk. Naast de vieringen zijn er wekelijks geloofsgesprekken (op zondagavond) en meditaties (op dinsdagavond). Voorts is er een uitgebreid cursusprogramma. De folder van het voorjaarsprogramma 2002 vermeldt activiteiten zoals: “je leven schrijven”, “enneagram”, “de dichter Rilke en zijn spiritualiteit”, “bidden met de bijbel”, “barmhartigheid in het Boeddhisme”, “barmhartigheid in het onderwijs” en “met Psalm 30 naar Pasen”.

Parochiële jongerenkoren

Het bekendste initiatief van de Elimgroep is “Studio Elim”, een servicepunt voor parochiële jongerenkoren. De groep startte mei 2000 met dit initiatief dat tot doel heeft dat jongeren op deze plaats, in een sfeer van vrijheid, het christelijk geloof leren kennen en zich spiritueel ontwikkelen.

Waarom koos men voor parochiële jongerenkoren als een centrale activiteit om jongeren te bereiken? Eén van de redenen is dat de meer dan duizend jongerenkoren die

in Nederland actief zijn een goede begeleiding en ondersteuning nodig hebben⁷⁰, maar dat er in de praktijk weinig gespecialiseerde plaatsen zijn om liturgie te ontwikkelen waardoor begeleiding vaak achterwege blijft.⁷¹ Koren ontberen zo veelal de nodige muzikale en theologische ondersteuning omdat het aan mensen, materiaal en productiecentra ontbreekt. Daar komt bij dat er weinig teksten beschikbaar zijn die én religieus van aard zijn én aansluiten bij de leefwereld van jongeren – dit terwijl jongerenkoren talent kunnen leveren voor de ontwikkeling van een eigentijdse liturgische taal. Bij veel koren verdwijnt de relatie met de liturgie, wat er toe leidt dat het koor zich ontwikkelt tot een concertkoor. Voor veel jongeren verdwijnt daarmee ook een van de schaarse mogelijkheden om gelovige levenservaring op te doen. In het netwerk van instituten die zich bezighouden met de kerk en/of jongeren onderhoudt Studio Elim nauwe relaties met organisaties zoals de Nederlandse St. Gregoriusvereniging, ResponZ, het DPC Breda, de Rockacademie Tilburg en Missie en Jongeren.⁷²

Liturgie, muziek en vriendschap

Er zijn drie “pijlers” onder het bestaan van jongerenkoren te onderscheiden: liturgie, muziek en vriendschap.⁷³ Liturgie, omdat het de uiteindelijke opdracht van een parochieel jongerenkoor is om het gebed van andere kerkgangers te ondersteunen; in deze activiteit zit ook een element van dienstbaarheid aan een gemeenschap. Rondom de pijler muziek zijn de leden van een koor verzameld. Om deze reden mag men ook hoge eisen stellen aan het muzikale niveau, want dat inspireert en geeft voldoening. Tegelijk behoort het dan ook tot de verantwoordelijkheid van de kerk om te zorgen voor materiaal, liederen en composities van zo hoog mogelijke kwaliteit. Vriendschap tenslotte is voor de jongeren zelf vaak een belangrijk motief om in een koor te gaan zingen. Degenen die in het pastoraat voor jongeren werken zijn dan ook mede voor verantwoordelijk dat de sfeer zodanig is dat vriendschappen zich ontwikkelen. Daarmee samenhangend willen de initiatiefnemers jongeren stimuleren zelf verantwoordelijkheid te nemen voor de organisatie van het koor. Op deze manier bevordert men de vorming van kader.

Met Studio Elim probeert men elk van de drie pijlers te versterken, op de volgende wijze. De liturgie ondersteunt men door intensieve begeleiding van twee koren. Dat zijn het jongerenkoor (gemiddeld 18 jaar oud) *St. Lucas*, opgericht in 1971, en het koor voor jongvolwassenen (25 - 40 jaar oud) *Katharsis*, opgericht in 2000. Het jongerenkoor St. Lucas telt 18 leden en bestaat voor ongeveer eenderde uit mannen en tweederde uit vrouwen. Katharsis bestaat voor de helft uit mannen en voor de helft uit vrouwen en heeft 22 zangers en zangeressen.

Het jongerenkoor St. Lucas wordt begeleid bij de voorbereiding van de liturgie in de Lucaskerk in Tilburg waar het koor gemiddeld één keer in de maand zingt bij de viering. De jongeren worden geschoold in woorden, gebaren en symbolen die in een parochiële viering passen. Koorleden die zich sterk aangetrokken voelen tot het litur-

⁷⁰ Wintjes, E. & A. van der Woerd (2000). Eigentijdse jongerenliturgie, studio Elim. In A. Latour (red.). *Groeien in geloof, geloven in groei*. Utrecht, KCL, p. 37-41.

⁷¹ Van der Woerd, A. Weidse liederen vragen om nieuwe religiositeit. Artikel geschreven op verzoek van het Gregoriusblad. Nog te publiceren.

⁷² Albert van der Woerd, medewerker van Studio Elim, e-mail 17.5.2002.

⁷³ Wintjes, E. & A. van der Woerd (2000). Eigentijdse jongerenliturgie, studio Elim. In A. Latour (red.). *Groeien in geloof, geloven in groei*. Utrecht, KCL, p. 37-41.

gische genre kunnen scholing krijgen in het schrijven van teksten en werkvormen zoals drama en dans.

Het jongvolwassenenkoor Katharis ontleent haar repertoire aan zeer verschillende bronnen zoals klassieke liturgie, maar ook aan pop- en wereldmuziek. De groep kent een tekstgroep die liturgie schrijft voor eucharistievieringen. Naast het verzorgen van liturgische vieringen treedt het koor op op “wereldse” podia, zoals het zesde internationale festival voor jeugdkoren in Veldhoven, oktober 2001, waar Katharis een eerste prijs won.

Naast de professionele activiteiten voor deze twee koren ontwikkelt men programma's die andere koren kunnen afnemen. Ook geeft Studio Elim “advies op maat” aan koren die ondersteuning vragen voor hun liturgische activiteiten.

Voor het onderdeel muziek biedt men jongerenkoren uit het hele land de mogelijkheid om cd-opnamen te maken. Daartoe beschikt Studio Elim over een eigen professionele opnamestudio. De bouw van de studio kostte €450.000, de opnameapparatuur €45.000. Men streeft er naar de prijzen voor de opnames zo betaalbaar mogelijk te houden. Daarnaast beschikt men over programma's voor de training van dirigenten, ensembles en koorzangers. Tenslotte geeft Studio Elim compositieopdrachten aan jonge talentvolle componisten. Zo nodig begeleidt men het componeren tot en met de eerste uitvoering.

De pijler vriendschap tenslotte krijgt aandacht door de vorming van kader in het jongerenpastoraat. Studio Elim begeleidt vrijwilligers, met als doel van jongerenkoren een plaats te maken waar jonge mensen vriendschappen kunnen aangaan die hen zin geven.

Geen “speldenprikpastoraat”

De Fraters van Tilburg beschouwen Studio Elim als één van de speerpunten van hun congregatie, vanuit twee motieven. In de eerste plaats vormt het één van de weinige projecten waarin de Fraters eigen werk uitvoeren; doorgaans werken zij aan projecten die anderen initieerden. In de tweede plaats kunnen de Fraters door een project als Studio Elim voortgaan met de religieuze vorming van jongeren, hetgeen een activiteit is die past bij de twee centrale doelen van de congregatie: opvoeding en onderwijs.

Daarbij concentreert men zich vooral op het St. Lucas koor en Katharsis. Een beperkte aanpak leek de congregatie in de opbouwfase het beste. Men is van mening dat men later altijd nog voor een bredere aanpak kan kiezen. Dit is echter niet de enige overweging voor een beperkte aanpak. Men koos ook voor zo'n manier van werken omdat men niet zo gelooft in wat men beschouwt als “speldenprikpastoraat”⁷⁴: pastoraat waarbij men eenmalig met jongeren een activiteit onderneemt, bijvoorbeeld een weekeind naar een klooster, en het daarbij laat. Dergelijk pastoraat heeft te weinig doorwerking in de levens van jongeren. Tenslotte houdt men zich intensief met beide koren bezig om aan de jongeren en jongvolwassenen duidelijk te maken dat men in hen gelooft en in hen wil investeren.

Op dit moment besteedt één van de Fraters van Tilburg, Albert van der Woerd, al zijn tijd aan Studio Elim. In de praktijk komt dit neer op een werkweek van zeventig uur. Naast de muzikale begeleiding – Van der Woerd heeft een conservatoriumopleiding – hebben veel werkzaamheden een voorwaardenscheppend karakter, zoals het organiseren van optredens en het oplossen van sociale problemen binnen de koren.

⁷⁴ Albert van der Woerd, medewerker van Studio Elim, interview 10.4.2002.

De begeleiding van de beide koren neemt zoveel tijd in beslag dat er voor werkzaamheden voor andere koren niet zoveel tijd meer over is. Daarvoor zou men over moeten gaan tot schaalvergroting, waarvoor men op dit moment geen middelen heeft. Men zou geschoold personeel moeten aantrekken dat bereid is om vanuit dezelfde spiritualiteit te werken als de leden van de Elimgemeenschap. Een van de gevolgen is dat men de opnamefaciliteiten van de studio die men heeft gebouwd – Studio Elim – gemiddeld slechts één dag per week gebruikt.

Religieus en ambachtelijk

Liturgie is religieuze muziek. Daarom wordt veel aandacht besteed aan de betekenis van de religieuze taal die men zingt. Voor het jongerenkoor geldt de afspraak dat men als voorbereiding van een zondagsdienst consequent het evangelie van die zondag leest. Om de betekenis van die taal te ontsluiten gaat men vaak terug naar de traditie. Van der Woerd doet als voorbereiding veel aan bijbelstudie. Bij Katharsis gaat men werken met de geestelijke oefeningen van Ignatius.

Het doel is niet zozeer om aan de taal nieuwe betekenis te geven, maar om de oude betekenissen te doorgronden. Men hecht er aan de traditie te laten spreken, die moet voor de jongeren een “tegenover” zijn. Dit is een vaak een betere bron om teksten te begrijpen “dan zelf iets te verzinnen”. Dat betekent niet dat men de zich tot de kerkelijke traditie beperkt, “maar je kunt er niet zonder”.⁷⁵

Naast de religieuze aspecten krijgen de technische en ambachtelijke aspecten van het zingen de nodige aandacht. Deze muzikale scholing geeft het zingen diepgang en maakt aan de koorleden duidelijk dat men hen ook in artistiek opzicht serieus neemt. Muzikaal moeten de koren goed verzorgd kunnen zingen.

Een miniatuur religieuze gemeenschap

“Hier mag je kwetsbaar zijn zonder daar op afgerekend te worden.” Deze uitspraak van één van de jongeren typeert volgens Albert van der Woerd het beste waarom het project met de beide koren geslaagd is. Voor de jongeren zijn de koren een gemeenschap waarin zij “niet voornamelijk bezig zijn om te overleven of zich te handhaven. Hier weten zij dat zij er mogen zijn en dat is genoeg”.⁷⁶ In de koren wordt het religieuze zijn van de jongeren bevestigd. Deze dienst die men de jongeren bewijst is alleen mogelijk omdat de koren een hechte gemeenschap vormen. Zij vormen “miniatuur religieuze gemeenschappen” die zich bij het jongerenkoor als het ware over generaties uitstrekt; enkele ouders van de kinderen die nu zingen waren vroeger ook al lid. Deze kwaliteit van dienstbaarheid vormt voor de Fraters van Tilburg ook een overweging om voorlopig op een kleinschalige wijze te blijven werken, met andere woorden zich op het St. Lucas koor en Katharsis te blijven concentreren. Het is voor hen de vraag of uitbreiding van de activiteiten niet ten koste gaat van de kwaliteit van de dienstverlening.

De jongeren en jongvolwassenen voelen zich niet alleen thuis in de koren, ze dragen ook bij aan de religieuze vorming van de jongeren. In de koren worden ze uitgedaagd na te denken over vragen als wat het écht waardevolle in het leven is. De koren dragen er toe bij dat de jongeren een religieus fundament krijgen. Van der Woerd ver-

⁷⁵ Albert van der Woerd, medewerker van Studio Elim, interview 10.4.2002.

⁷⁶ Albert van der Woerd, medewerker van Studio Elim, interview 10.4.2002.

staat daaronder “openstaan voor het woord van God wat tot leven roept en nieuw maakt”.⁷⁷

Van der Woerd stelt dat het project met de beide koren kon slagen omdat het binnen de congregatie brede steun krijgt. Ook de concentratie op twee koren droeg bij aan het slagen van het project, daardoor versnipperde men zijn activiteiten niet.⁷⁸

Samengevat valt ons als onderzoekers op dat Studio Elim veel investeert in een kleine groep: de keuze is voor kwaliteit in plaats van kwantiteit, waarbij kwaliteit niet selecteert op religieuze ideologie – liever een kleine dan een “onzuivere” kerk – maar op de hoeveelheid aandacht die men aan een bepaalde groep kan besteden. Men wil vooral een kwalitatief goed aanbod doen en beperkt zich daarom in de aantallen die men bereikt. Deze beleidskeuze wordt uitgebreid verantwoord in een artikel van de hand van Albert van de Woerd in *Praktische Theologie*.⁷⁹

Vraag bij eigentijdse jongerenliturgie: Studio Elim in Tilburg

- Hoeveel moet geïnvesteerd worden om economisch rendabel te zijn, en zou de benodigde schaalvergroting de oorspronkelijke intentie (intensieve begeleiding) dan niet teniet doen? De betrokken professionals moet zowel theologisch als muzikaal geschoold zijn, en bovendien (wanneer het project binnen een orde plaatsvindt) affiniteit hebben met een bepaald vorm van spiritualiteit. Is dit een voorbeeld van een pastoraal initiatief dat men wellicht alleen op kleine, individueel geïnspireerde schaal kan toepassen?

3.6 Laurens Onthaal, een winkel in Rotterdam

Marktconforme presentie

Een gewone winkel in een winkelstraat, dat moest Laurens Onthaal worden. Een winkel waar mensen op een gemakkelijke manier binnen konden lopen als zij vragen hadden over godsdienst, geloof, levenszin en levensbeschouwing.

Het startpunt van Laurens Onthaal lag in 1994, toen het Laurensberaad, het oecumenisch beraad in Rotterdam, een werkgroep instelde om de mogelijkheden te onderzoeken voor een plek waar de gezamenlijke kerken van Rotterdam zich present konden stellen.⁸⁰ Die aanwezigheid moest zo'n vorm krijgen dat het zou aansluiten bij de verlangens, problemen en karakters van de bewoners van een grote en gemêleerde stad. De gezamenlijke kerken moesten zich op een “uitnodigende en marktconforme manier” presenteren.

In het aanbod aan de stadsbewoners wilde men de nadruk leggen op de scharniermomenten in het leven, zoals geboorte, huwelijk, het verbreken van relaties en dood. Veel mensen hebben de band met het christelijke religieuze pastoraal aanbod bij dergelijke belangrijke levensmomenten verloren, en toch willen ze ergens heen met hun vragen, zo argumenteerde men. Ze zoeken naar rituelen om vorm te geven aan scharniermomenten en willen over de betekenis van die momenten praten. Lang beschikten de kerken over het monopolie om de omgang met ingrijpende gebeurte-

⁷⁷ Albert van der Woerd, medewerker van Studio Elim, interview 10.4.2002.

⁷⁸ Albert van der Woerd, medewerker van Studio Elim, interview 10.4.2002.

⁷⁹ A. van der Woerd 2003. Studio Elim. Geloofsopvoeding in een moderne samenleving. *Praktische Theologie* 30 (1), p. 60-73.

⁸⁰ Hulp en informatiecentrum van de kerken in Rotterdam (1995). Projectplan.

nissen in het leven vorm te geven, maar dit monopolie was met de secularisatie verloren gegaan. Tegelijk leefde het idee dat de kerken op dit gebied nog steeds veel te bieden hebben, mits men er maar in zou slagen om mensen op een goede manier te bereiken.

De kerken zelf waren zelf ook debet aan de ontstane situatie, vond het Laurensberaad in Rotterdam: zij staan te weinig open voor degenen die incidenteel beroep op hen doen. De groep mensen die de kerk vooral vanuit een “nutsaspect” beschouwen, is aanzienlijk groter geworden. Om een voorbeeld te geven, steeds vaker wenden mensen zich alleen tot een kerk om bij het overlijden van een dierbare rituelen te verzorgen. Echter, lang niet alle gemeenten en parochies willen op dergelijke verzoeken ingaan. Veel parochies en of gemeenten – ook wel aangeduid als keuze- of gelegenhedsparochies – sluiten zich voor dergelijke vragen af of stellen eisen aan de gelegenhedsparochianen. Laat staan dat er gemeenten of parochies zijn die zich onder de noemer van gelegenhedsparochie of keuzegemeente willen profileren.

Door deze opstelling laten de kerken kansen liggen, zo was het idee: men moest juist de uitdagingen van het moderne leven aangaan en naar manieren zoeken om in zo’n situatie in te gaan op de verlangens en vragen van mensen. Door die serieus te nemen, handelen kerken conform hun roeping, namelijk mensen de gelegenheid bieden de rijkdom van het evangelie te ontdekken. Nog te vaak kwamen mensen, overvallen door vragen van leven en dood, de kerk bij toeval tegen of werden ze met reserve ontvangen.

Winkel in het hart van de stad

Hoe kon men uitnodigender en planmatiger op die vragen ingaan? Gedacht werd aan een “open deur” in het hart van de stad, een plek van de gezamenlijke kerken in Rotterdam. Dit centrum moest een gemakkelijk toegankelijke plaats zijn waar mensen met hun vragen binnen konden lopen en de kerken hun informatie kwijt zouden kunnen, informatie die anders in het verborgene zou blijven.

De vraag was of er ook behoefte was aan zo’n centrum. Om die vraag te beantwoorden polste het Laurensberaad een aantal sleutelfiguren uit de Rotterdamse samenleving, onder wie de directeur van Radio Rijnmond en de directeur van de Telefonische Hulpdienst Rijnmond, van wie aangenomen mocht worden dat zij door hun werk in aanraking komen met mensen die een beroep op het te openen centrum zouden kunnen doen. De geraadpleegde sleutelfiguren reageerden positief op het initiatief. Van een nader marktonderzoek werd afgezien omdat dit teveel tijd en geld zou kosten. Bovendien werd niet verwacht dat een dergelijk onderzoek overtuigende gegevens zou opleveren.

Op basis van de reacties van de sleutelfiguren werd het initiatief voortgezet en vormgegeven in een winkel in de Karel Doormanstraat, gelegen in het centrum van Rotterdam aan de rand van het winkelgebied. Zo, in het hart van de stad, leek de fysieke bereikbaarheid van de winkel gegarandeerd. De locatie bestond uit een ontvangstruimte met een balie en een leeshoek. Voorts waren er twee kamers om gesprekken te voeren en kantoor-, vergader- en computerruimtes. De openingstijden van de winkel zouden zoveel mogelijk conform de openingstijden van de omliggende winkels zijn, inclusief koopavond. Het winkelpand was eigendom van de Missionarissen van het Heilig Hart, die bereid waren het te verhuren.

Dienstverlening

Het doel van de winkel – Laurens Onthaal genoemd – was om bezoekers open tegevoet te treden zonder te proberen hen een boodschap op te dringen: dienstverlening diende centraal te staan. Drie soorten diensten waren beoogd: in de eerste plaats het verstrekken van informatie. Daartoe beschikte men bijvoorbeeld over de adressen van kerken en pastores in Rotterdam, adressen van pastores voor speciale zaken zoals doop en pastoraat aan doelgroepen, tijdstippen van diensten en vieringen in Rotterdam en informatie over niet-christelijke religies. Een tweede dienst was er de mogelijkheid tot het voeren van een persoonlijk gesprek. Deze gesprekken waren in principe bedoeld als eenmalig, hoewel een in tijd beperkt vervolcontact niet bij voorbaat werd uitgesloten. Wanneer er langer contact gewenst was kon doorverwezen worden. Dit sloot aan bij de derde dienst van het centrum: bemiddeling. Men beschikte daartoe over de adressen van pastores in Rotterdam naar wie men zou kunnen doorverwijzen wanneer echte hulp nodig was. Het voeren van hulpverleningsgesprekken behoorde niet tot de competenties van de medewerkers van het centrum.

Het lag uitdrukkelijk niet in de bedoeling dat het centrum het karakter zou krijgen van een inloophuis waar een bepaalde groep bezoekers een soort van thuis vindt; immers, zo'n groep zou de beeldvorming van het centrum teveel gaan bepalen. Dit zou andere mensen te veel afschrikken om binnen te komen, wat de dienstverlenende functie zou beperken. Om de onafhankelijkheid van het project te garanderen bracht men de organisatie van de winkel onder in een eigen stichting.

De kerken in Rotterdam konden op vier niveaus aan het project deelnemen: door het aanleveren van informatie; door een oproep te doen aan leden om medewerker te worden; door het opvangen van mensen die naar de kerken werden doorverwezen en door het geven van een financiële bijdrage. Bij deelname op alle niveaus konden de kerken zitting nemen in de adviesraad die een beleidsadviserende functie had. De kerken in Rotterdam moesten minstens 45% bijdragen aan de begroting om het project van start te laten gaan. De rest van het begrotingsbedrag vroeg men aan fondsen, kerken buiten Rotterdam en particulieren. Degenen die gebruik maakten van de diensten van het centrum hoefden niet te betalen, zij konden wel een gift doen. Het grootste deel van de medewerkers werkte op vrijwillige basis. De selectie van de onbetaalde medewerkers gebeurde allereerst op hun pastorale vaardigheden en hun vermogen tot luisteren. De geselecteerden kregen voor hun vorming een trainingsweekende in vormingscentrum De Horst in Driebergen. Naast de vrijwilligers was er een halftime betaalde medewerkster die verantwoording droeg voor coördinatie.

Weinig klandizie

Laurens Onthaal opende in de zomer van 1997 zijn deuren. Het bleek niet haalbaar om op dezelfde tijden open te zijn als de omringende winkels, daarvoor beschikte men over te weinig vrijwilligers. De winkel was open op werkdagen tussen 13.00 en 17.00 uur. Over het jaar 1998 telde men 232 “klanten”. Driekwart van hen kwam met informatieve vragen, bijvoorbeeld over katechese voor kinderen, doop in de katholieke kerk in verband met een gemengd huwelijk en rouwverwerking na suïcide van een kind. Met het overige kwart van de bezoekers (ca. zestig mensen) werd een gesprek onder vier ogen gevoerd. Die gesprekken gingen bijvoorbeeld over iemands persoonlijke leefsituatie, de zin van het leven of over een vraagstuk als orgaandonatie. De halftime bezoldigde coördinatrice werd in de loop van 1998 ziek en niet vervangen. Twee vrijwilligers namen haar taken over.

In 1999 passeerden 303 klanten de deuren van Laurens Onthaal. Meer dan in het jaar daarvoor, maar nog steeds weinig. Men probeerde de bekendheid van de winkel te vergroten door de nodige publiciteit te voeren. Daarbij profileerde men zich als een instelling waar naar mensen wordt geluisterd. “Bij Laurens Onthaal kan iedereen terecht voor een luisterend oor.” Andere activiteiten waarmee men Laurens Onthaal onder de aandacht probeerde te brengen waren: het verspreiden van folders, het plaatsen van advertenties, een sandwichbord op straat voor de deur, een interview voor de Stadsradio en het openen van een eigen website.⁸¹

Sluiting

November 2000 sloot Laurens Onthaal, ondanks het iets gestegen aantal klanten – in de eerste helft van 2000 telt men er 186. Er kwamen te weinig bezoekers om door te gaan met het werven van financiële middelen. Waardoor mislukte het project? In een notitie bracht men de volgende punten naar voren.⁸²

1. Bij de start van Laurens Onthaal had men slechts globale aanwijzingen voor het bestaan van een publiek voor de winkel: gewone Rotterdammers die op een kritiek moment in hun leven behoefte hebben aan een ritueel of een gesprek. Laurens Onthaal moest er zijn voor vragen waarbij men niet terecht kon bij de reguliere hulpverlening. Het initiatief was niet bedoeld voor “drop-outs”, want die hadden al de beschikking over een kring van hulpverleners, noch voor sterk kerkelijk betrokken mensen, want die konden vaak al terecht bij hun eigen parochie of gemeente. Wat betreft de doelgroep concludeerde men dat die wel degelijk bestond. Dit bleek uit de vragen waarmee mensen in de winkel kwamen. Deze mensen waardeerden de diensten van Laurens Onthaal. De groep die men op het oog had was echter niet gemakkelijk als groep aan te spreken of onder een noemer te brengen. Ze had geen specifieke kenmerken waardoor Laurens Onthaal zich verder had kunnen profileren. Verder meende men dat door de vorm van Laurens Onthaal – een winkel – de omvang van de groep slechts in beperkte mate naar voren kwam. (Zie ook punt 3.)
2. Het aantal vrijwillige medewerkers was te gering om op dezelfde momenten open te zijn als de andere winkels in het centrum. Het hoogste aantal vrijwilligers was 25. Om net zolang open te zijn als de andere winkels had men twee keer zoveel mensen nodig. Het bleek moeilijk meer vrijwilligers te werven. Laurens Onthaal beschikte over weinig wervingskracht, vooral door het onduidelijk profiel van de potentiële cliëntèle en het geringe aantal klanten.
3. Het is de vraag of een winkel een bruikbare vorm is. Een winkel is een relatief gemakkelijke plaats voor mensen om te komen en om te gaan. Een winkel veronderstelt een product. Laurens Onthaal bood informatie en aandacht. Tegelijk stelde men deze artikelen maar beperkt beschikbaar. Men beoogde vooral eenmalige contacten en wilde geen vaste en vaak terugkomende klanten. Daarnaast zoeken mensen het aanbod van Laurens Onthaal niet zoals zij doorgaans naar artikelen zoeken. Mensen gaan meestal niet met vragen over de omgang met ingrijpende gebeurtenissen in hun leven als zodanig de straat op. Zoiets dient zich in gesprekken vaak aan als een “tweede laag”.

⁸¹ Laurens Onthaal. Jaarverslag 1999.

⁸² Tussen wal en schip? Mogelijke leerpunten uit het experiment Laurens Onthaal 1997-2000.

4. Een laatste punt was de verhouding tussen Laurens Onthaal en de Rotterdamse kerken. Laurens Onthaal was een initiatief van deze kerken. Zij initieerden Laurens Onthaal om hun bereik te vergroten. Echter, na de start van het project herkenden de kerken het initiatief nauwelijks nog als iets van hen zelf. De kerken gingen door met hun eigen activiteiten om hun bereik te vergroten en concurreerden zo met Laurens Onthaal. Het ontbrak aan een goede afstemming van initiatieven.

Vraag bij Laurens Onthaal, een winkel in Rotterdam

- Kan een religieus aanbod wel effectief zijn indien het uitsluitend gericht is op de markt; is het consumentenmodel wel van toepassing in de religieuze markt?

3.7 Spiritualiteit als motor tot vernieuwing. Project voor parochievitalisering

Op zoek naar een spirituele basis

God op het spoor komen, naar elkaar luisteren, echt oog voor elkaar hebben en een bijdrage leveren aan een leefbare samenleving. Het project “Spiritualiteit als motor tot vernieuwing” moet deze doelen dichterbij brengen. Dit project dat inmiddels verschillende namen had, ontstond onder de naam “Renew” in 1978 in het aartsbisdom Newark in New Jersey in de Verenigde Staten. Degenen die in dit bisdom de verantwoording droegen voor de toerusting van parochianen en met sacramentencatechese werkten, merkten dat mensen meer wilden weten over de oorsprong van het geloof. In veel gevallen wisten parochianen weinig van hun eigen geloof en de geloofstraditie van de r.-k. kerk. Vaak waren zij wel op zoek naar een “diepere spirituele basis”, maar het ontbrak hen aan kennis van de verhalen van de schrift en de traditie. Door in kleine groepen bijbelverhalen te lezen en te bespreken probeerden zij verdieping te vinden. In en door onderlinge gesprek wilde men het eigen leven en het geloof dichterbij elkaar brengen. De methode sloeg aan en bereikte Nederland via Zuid-Afrika.

Medewerkers van het toenmalige DPC van het bisdom ‘s-Hertogenbosch zagen deze methode van geloofsgesprek als een manier om door inhoudelijke verdieping de demotivatie bij vrijwilligers terug te dringen. Deze inhoudelijke verdieping voor vrijwilligers zou vitaliserend kunnen werken voor het geheel van de parochie.⁸³ Hierdoor zouden een aantal problemen waar parochies mee kampen kunnen worden opgelost. Problemen zoals kerkverlating en verlies aan geloofszekerheden. Dergelijke problemen zijn niet alleen organisatorisch op te lossen, bijvoorbeeld door parochies te reorganiseren, vonden de DPC-medewerkers: parochianen moesten zich ook bezinnen op de inhoud van het geloof. Niet alleen de organisatie, maar ook het geloof van mensen in parochies moest nieuwe impulsen krijgen. Men beschouwde het project daarenboven als een manier om vrijwilligers binnen de kerk te inspireren. Veel van hun activiteiten zijn praktisch van aard en liggen in de “doe-sfeer”. Het project is een middel om mensen over het geloof na te laten denken en stil te laten staan bij wat hun inzet bezielt. Om de relevantie daarvan aan te geven parafraseert René Hornikx, die nauw betrokken is bij de ontwikkeling van de Nederlandse versie van het project,

⁸³ Hornikx, R. (1996). De schat in de akker. Het geloofsgesprek: de levensader van de parochie, Den Bosch: Diocesaan Pastoraal Centrum.

op de tekst van Spreuken 29:18 “zonder visioen verwildert het volk”.⁸⁴ Kortom, men zocht een manier om parochiespiritualiteit te stimuleren en het uit Amerika overgevaarde project bood uitkomst.

Katechese én kerkopbouw

Het het project was inmiddels omgedoopt tot “Verfrissing” en had als ondertitel “Een model voor parochieopbouw door het ontwikkelen van een parochiespiritualiteit” gekregen: net zoals een douche mensen opfrist, zo heeft het parochielevens behoefte aan bezinning op eigen oorsprong en doel, om niet geestelijk uit te drogen. In het project gaan katechese en kerkopbouw hand in hand. In de verbinding van geloof en onderlinge communicatie ziet men een manier om parochiespiritualiteit nieuw leven in te blazen. Die spiritualiteit omschrijven de ontwikkelaars als een “gelovige houding van waaruit geleerd, gediend en gevierd wordt”.⁸⁵ Tegelijkertijd duidt de term verfrissing erop dat christenen zich telkens weer Gods opdracht moeten herinneren en Jezus voortdurend een plaats in hun leven moeten geven. Het project komt tegemoet aan de vraag naar verdieping van veel “moderne” gelovigen; als moderne gelovigen beschouwt men mensen die bewust kiezen voor het geloof en meewerken in de parochie.

Tenslotte heeft het project de naam “Spiritualiteit als motor tot vernieuwing” gekregen. Deze naam is mede ingevoerd op aanraden van de uitgever van een boek over het project.⁸⁶ Die vond de aanduiding “Spiritualiteit als motor tot vernieuwing” beter in de markt liggen dan de titel “Verfrissing”. Om praktische redenen noemen wij in het vervolg van deze beschrijving het project kortweg “Spiritualiteit”.⁸⁷

Oorsprong, identiteit en leefbaarheid

Het algemene doel van Spiritualiteit is om via de geloofsverdieping van gelovigen tot parochievernieuwing te komen. Het project probeert nieuwe mogelijkheden aan te reiken voor de zending van de parochie in de samenleving. Daartoe wil het antwoord geven op drie belangrijke vragen:

1. Wat is onze oorsprong? Wat is onze identiteit, met andere woorden wie zijn wij?
2. Wat is onze opdracht? Hoe kunnen we geloofsgemeenschap zijn?
3. Hoe kunnen wij bijdragen aan een leefbare samenleving?

Met deze vragen corresponderen drie doelen:

1. Het project helpt de deelnemers om op het spoor te komen van de God van de Schrift en de Traditie. Meer toegespitst luidt de vraag waar het om gaat “Wie is God, die ons het leven, mensen om lief te hebben en een wereld om in te wonen schenkt?”
2. Het helpt de deelnemers een levende geloofsgemeenschap te vormen. Dat is een gemeenschap waarin mensen zich uitgenodigd voelen om over hun geloof te praten en om Gods opdracht waar te maken.

⁸⁴ R. Hornikx, medeontwikkelaar van het project, interview 8.4.2002.

⁸⁵ www.bisdomdenbosch.nl/nieuws/nieuwsarchief/verfrissing.

⁸⁶ R. Hornikx (2002). *Spiritualiteit als motor tot vernieuwing*. Een model voor parochie en gemeente. Kampen: Kok. Ook besproken in J. Hendriks (2003). *Literatuuroverzicht gemeenteopbouw* (4). *Praktische Theologie* 30 (1), p. 87-106.

⁸⁷ Voor een vergelijkbaar Duits project zie: Fischer, M. (1999). *Zukunftsoffene Gemeindeentwicklung. Das Rotterburger Modell auf dem pastoraltheologischen Prüfstand*. Mainz: Matthias-Grünewald-Verlag.

3. Het doet mensen handreikingen om rechtvaardig te handelen en zo bij te dragen aan een betere samenleving. Dat is een samenleving waarin mensen met elkaar omgaan zoals God met mensen omgaat.

Deze drie doelen komen sterk overeen met wat Jan Hendriks zegt over de essentie van de gemeente. Hendriks, emeritus hoofddocent gemeenteopbouw aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, stelt dat een gemeente een plaats is waar je iets van God op het spoor komt, waar mensen naar elkaar luisteren en waar men bijdraagt aan een leefbare samenleving. Hendriks beschouwt deze drie elementen als ondeelbaar. Het appèl een gemeenschap te vormen is afkomstig van God en daaraan gehoor geven betekent zich inzetten voor een rechtvaardige samenleving.

Ook de methode – werken in kleine groepen – sluit hierbij aan. De onderlinge omgang van mensen is bij uitstek de plek waar God zichtbaar wordt. Volgens René Hornikx gaat het om een relationele God. Die laat zich bijvoorbeeld ervaren als mensen zich rond Evangelieteksten verzamelen en zich daardoor laten inspireren.⁸⁸

Projectmatige opbouw

Spiritualiteit kent een projectmatige opbouw.⁸⁹ Het project bestaat uit vijf onderdelen die men in twee en een half jaar behandelt. Ieder onderdeel heeft een eigen thema en aan elk thema besteedt men vier bijeenkomsten van anderhalf uur. Per jaar werkt men twee projecten en dus twee thema's uit: één in het voorjaar, in de veertigdagentijd (vanouds een periode van inkeer en bezinning), en één in het najaar, in september of in de adventstijd. De volgende thema's komen aan de orde:

1. De verhouding tussen God en Mens. Onder de titel "Hoe is uw Naam?" wil men de sporen ontdekken van een antwoord op de vraag "Wie is God voor mij of voor ons?"⁹⁰
2. De naaste en medemens zijn het onderwerp van de tweede serie, "Tot u ben ik gezond". Daarin wordt Jezus opgevoerd als het voorbeeld van leven overeenkomstig de wil van God.
3. In de derde serie bijeenkomsten staat de geest van waaruit mensen leven en werken centraal. Dat gebeurt onder de titel "Het lied van de Heilige Geest".
4. "Voor kleine mensen ...", de vierde serie, gaat over het leven als Gods volk onderweg. Hoe kunnen mensen met geven en nemen hun weg vinden in het vaak onvoorspelbare leven?
5. In de laatste serie bijeenkomsten richt men zich op gemeenschapsvorming. Onder de noemer "Het lied van de stad" gaat men in gesprek over de vraag hoe men het geloof in praktijk kan brengen.

Ervaring, schrift en traditie

De grootte van de groepen bedraagt tussen de acht en de twaalf mensen, en de deelnemers aan de projecten komen bij elkaar thuis. Er is per groep een gespreksleider of leidster. De groepen kenmerken zich door gesprek en dialoog en niet door studie of discussie. Het gaat er niet om gelijk of ongelijk te krijgen, maar om het uitwisselen van levensverhalen en het verbinden van levensverhalen met de schrift en de traditie. De gesprekken concentreren zich op twee punten. Het eerste punt zijn de levensverhalen van de deelnemers aan het gesprek. Die verhalen gaan over wat mensen in hun

⁸⁸ R. Hornikx, medeontwikkelaar van het project, interview 8.4.2002.

⁸⁹ R. Hornikx (1999). Verfrissing. Een model van parochieopbouw door het ontwikkelen van een parochiespiritualiteit. Den Bosch: Diocesaan Pastoraal Centrum.

⁹⁰ De titels van de bijeenkomsten ontleende men aan de bundel 'Gezangen voor liturgie'.

leven hebben meegemaakt en geleerd. Deze ervaringen geven mensen een zekere levenswijsheid die zij in het gesprek inbrengen. Dit acht men van vitaal belang om spiritualiteit in een parochie tot leven te brengen en om tot een levendige gemeenschap te komen. Het tweede punt is de levenswijsheid van mensen uit het verleden, die ligt opgeslagen in de schrift en de traditie. De schrift beschouwt men als “de lotgevallen van mensen met elkaar en de lotgevallen van God met de mensen”. De wijsheden uit het verleden brengt men bij iedere bijeenkomst in aan de hand van een verhaal uit de bijbel. In ieder gesprek verbindt men de levenservaringen van de deelnemers met die uit de verhalen uit de bijbel. En in de onderlinge communicatie vinden de levensverhalen van mensen inbedding in de verhalen van het geloof. Inhoudelijk zijn de bijeenkomsten gestructureerd als het verhaal van de Emmaüsgangers. Men vertrekt bij het leven van alledag en luistert in aansluiting daarop naar een verhaal uit de schrift. Op basis hiervan laat men zich inspireren tot handelen. Meer in detail kent iedere bijeenkomst de volgende opbouw. Men opent met een kort gebed of een lied; het aanroepen van de naam van God. Bij de eerste bijeenkomst in een seizoen vervolgen de deelnemers met een kennismaking, bij de andere bijeenkomsten kijkt men terug naar de vorige. Daarna wordt het thema van het gesprek geïntroduceerd, waarop de deelnemers reflecteren vanuit hun eigen leven. De daarop volgende stap is de belichting van het thema vanuit een bijbelverhaal. Na lezing en bespreking van dit verhaal komt het eigen leven weer centraal te staan, in de vorm van de vraag “wat nemen we ons voor te doen op basis van deze bijeenkomst?” De bijeenkomsten worden afgesloten met een gebed. Voor de deelnemers aan de gesprekken is een vijfdelige serie werkboeken beschikbaar, voor iedere thema een deel. Daarnaast is er nog een introductieboekje met algemene informatie en een handleiding voor de begeleiders.⁹¹ Inmiddels is er ook een omvattend boek over Spiritualiteit verkrijgbaar.⁹² Als onderzoekers merken wij op dat het project veelal de taal van het Christelijk geloof gebruikt en daarmee met name verstaanbaar zal zijn voor wie daarmee reeds vertrouwd mee zijn. Ook doordat deelnemers langs de weg van de parochie worden geworven, zijn met name mensen bereikt die al met de parochie bekend waren. Het relationele aspect van geloof – de relatie van de individuele persoon met God – staat centraal, waarbij de nadruk veeleer ligt op reflectie op deze relatie dan op het overtuigd worden door de waarheid omtrent aspecten van deze relatie.

Er vierkant achter staan

Het project komt het beste tot zijn recht als men er in de parochie “vierkant achter staat”.⁹³ Om dit te bereiken is het wenselijk dat het parochiebestuur het project een hoge prioriteit toekent en zo mogelijk parochiebreed uitvoert. Dat wil zeggen dat men iedereen van de parochie erbij probeert te betrekken: jong, oud, actief, passief, enzovoorts. De begeleiding van het project is in handen van een werkgroep van drie personen – één uit het parochiebestuur, één uit de parochievergadering en de pastor. Ter ondersteuning van de werkgroep is er een draaiboek beschikbaar. In de voorbereidingsfase is een pastor er gemiddeld een dag per week mee bezig. Veel tijd gaat zitten in het werven van mensen. Draait het project eenmaal dan is een pastor er gemiddeld een halve dag per week mee kwijt. De gespreksleiders of -leidsters worden

⁹¹ Besteladres: Regiovicariaat, Parade 11, Postbus 1070, 5200 BC 's-Hertogenbosch, e-mail: bisdom@bisdomdenbosch.nl

⁹² Hornikx, R. (1999). Verfrissing. Een model van parochieopbouw door het ontwikkelen van een parochiespiritualiteit. Den Bosch: Diocesaan Pastoraal Centrum.

⁹³ www.bisdomdenbosch.nl/nieuws/parochie/verfrissing-neunen

door de werkgroep geworven. Soms benadert men mensen persoonlijk, maar men kan mensen ook via de kansel of het parochieblad vragen voor deze functie. De werkgroep bereidt de gespreksleiders en -leidsters voor op hun taak.⁹⁴

Na afsluiting van het project zijn er mogelijkheden om op Spiritualiteit door te borduren. Gelovigen kunnen bijvoorbeeld deel gaan nemen aan andere activiteiten in de parochie, men kan in kleine groepen bijeen blijven komen om uit de bijbel te lezen, en tenslotte kan men het project na een jaar of vijf herhalen. Men kan Spiritualiteit ook op een beperktere schaal inzetten, bijvoorbeeld bij bestaande groepen in de parochie zoals bijbelgespreksgroepen. Daarbij kunnen bepaalde onderdelen uit het project gelicht worden en benut worden in een gespreksgroep. Tenslotte behoort het tot de mogelijkheden om Spiritualiteit in te bedden in andere parochiële activiteiten bijvoorbeeld de weekendliturgie; een thema dat men in het project behandelt kan in de viering terugkomen. Het nadeel van een beperktere opzet is dat men dan weinig zal bereiken op het gebied van vernieuwing van de parochie.

Verdieping

Tot nu toe hebben zo'n honderd mensen meegedaan aan Spiritualiteit. De deelnemers kenmerken zich door een grote religieuze belangstelling. Hun leeftijd is vanaf de midden dertig, jongeren deden nog niet mee aan het project.⁹⁵ Naar de effecten van Spiritualiteit is enig evaluatieonderzoek verricht. De resultaten noemt men hoopgevend. Zo leren mensen elkaar kennen en helpen, en worden zij actief of opnieuw actief in de parochie. Het project heeft vooral gevolgen voor het persoonlijke geloofsleven van mensen; het leidt tot verdieping. Het wordt parochianen helderder wat het geloof voor hen betekent en ook lukt het hen beter dan voorheen deze betekenissen te verwoorden. Het gemeenschapvormende aspect van de cursus blijft onderbelicht. Veel deelnemers willen een vervolg op het project Spiritualiteit. Dit gaat waarschijnlijk plaatsvinden onder de naam "Verdieping".

Het project is tot nu toe alleen uitgevoerd in parochies binnen het bisdom 's-Hertogenbosch, waar het bij het toenmalige DPC van dit bisdom ontwikkeld is. Men heeft er tot nu toe nog niet zoveel mensen mee bereikt. René Hornikx schrijft dit toe aan het ontbreken van steun voor het project binnen het bisdom. Een aanbeveling van het bisdombestuur bij de parochies zou de legitimatie van het project en daarmee de wervingskracht aanzienlijk versterken.⁹⁶ Volgens Hornikx zou dan ook het gemeenschapvormende element beter uit de verf komen. Een dergelijk project staat of valt met de inbedding binnen de organisatie.

⁹⁴ R. Hornikx, medeontwikkelaar van het project, e-mail 14.5.2002.

⁹⁵ R. Hornikx, medeontwikkelaar van het project, interview 8.4.2002.

⁹⁶ R. Hornikx, medeontwikkelaar van het project, interview 8.4.2002.

Vraag bij Spiritualiteit als motor tot vernieuwing

- Hoe kunnen met een dergelijk project deelnemers bereikt worden die niet vertrouwd zijn met de parochie en met de taal van het christelijk geloof?

3.8 De Martinusdagen in Groningen

Onderling contact

Onder het motto “Cross over now” organiseerde het bisdom Groningen op 22 september 2001 de zogenaamde Martinusdag. “Zet die stap, kijk om je heen zodat je anderen kunt helpen” luidde de boodschap,⁹⁷ daarmee een vergelijking treffend met Sint Maarten, de heilige uit de vierde eeuw die zijn mantel deelde met een bedelaar die kou leed – de man aan wie de stad Groningen de bijnaam “Martinusstad” te danken heeft en naar wie de vormingsdag genoemd werd. Het initiatief tot de Martinusdag kwam van bisschop en zijn bisdomstaf. De uitvoering ervan was in handen van de Afdeling Pastorale Dienstverlening van het bisdom en gebeurde in samenwerking met de Federatie van Katholieke Centra voor Levensvorming (KCL).⁹⁸

De dag was opgezet voor alle vormelingen van de jaren 2000 en 2001 in het bisdom Groningen. Jaarlijks ontvangen in het noordelijke bisdom ongeveer zevenhonderd jongeren het vormsel. Het is de eerste keer dat het bisdom zo’n dag voor vormelingen organiseerde. Het bisdom Groningen bestaat overwegend uit kleine parochies, waardoor er jaarlijks per parochie gemiddeld niet meer dan zo’n zes of zeven vormelingen zijn. De dag was opgezet om de jongeren te laten merken hoeveel anderen vormsel deden en ze op deze manier te sterken in hun keuze. Daarnaast werd beoogd hen zich te laten bezinnen over de betekenis van deze rite. Wat betekent het vormsel, wat betekent het om de Heilige Geest te ontvangen? Het antwoord op deze vragen luidt dat men de kracht van de Heilige Geest moet inzetten voor dienstbaarheid aan anderen. Een laatste doel van de dag was jongeren, bisschop en vicarissen nog eens met elkaar in contact te brengen. Het is in het bisdom Groningen de gewoonte dat de bisschop en de vicarissen alle vormsels toedienen. De Martinusdag biedt de gelegenheid het contact voort te zetten, aldus Tom Knippers, die als medewerker van de afdeling Pastorale Dienstverlening nauw betrokken was bij de organisatie van de Martinusdag.⁹⁹

Tom Knippers beschouwt het sacrament van het vormsel als een dienst die de kerk gelovigen aanbiedt.¹⁰⁰ Maar zegt hij: “Daar staat wat tegenover. Als je daar “ja” tegen zegt, zeg je ook ja tegen een gemeenschap. Door de Martinusdag vraag je aan jongeren nog eens na te denken over waar een gemeenschap voor is. En de kerk laat zien wat zij als gemeenschap in zich heeft en waar ze als gemeenschap voor staat. Het is de bedoeling dat jongeren nadenken over wat kerk kan zijn en dat zij de kerk op die dag op een plezierige manier ervaren. De kerk als een gemeenschap die een diaconaal aanbod doet en door dit aanbod gemeenschapsstichtend is.” De symboliek van Sint

⁹⁷ Vormselkrant Martinusdag.

⁹⁸ Sinds 14 oktober 2001 is de naam KCL veranderd in ResponZ, katholieke vereniging voor jeugd en jongeren.

⁹⁹ Tom Knippers, medewerker van de afdeling Pastorale Dienstverlening van het Bisdom Groningen, interview 3.6.2002.

¹⁰⁰ Tom Knippers, medewerker van de afdeling Pastorale Dienstverlening van het Bisdom Groningen, interview 3.6.2002.

Maarten speelt daarbij een belangrijke rol. Door er te zijn voor anderen beeldt de heilige het diaconale karakter van de kerk uit. Dat kan men opvatten als een oproep om op dezelfde manier als Martinus naar de wereld te kijken.

Krant

Ongeveer 1.000 jongeren die in 2000 of in 2001 waren gevormd ontvingen persoonlijk een uitnodiging voor de vormseldag. De uitnodiging had de vorm van een krant waarin stond wat de bedoeling was en wat de jongeren van de dag allemaal konden verwachten. De tekst van deze krant was ook op internet te lezen. Ook de parochies ontvingen een aantal exemplaren van de krant. Het was niet mogelijk alle 1.400 jongeren die in periode 2000 en 2001 waren gevormd uit te nodigen, omdat niet alle parochies de adressen van de vormelingen beschikbaar stelden. Een aantal parochies wilde de privacy van de vormelingen beschermen. Door de gevolgde werkwijze kon dus bijna een derde van degenen die in aanmerking kwamen niet bereikt worden. De organisatie van de dag was vooral in handen van twee medewerkers van de afdeling Pastorale Dienstverlening van het bisdom. Zij hebben te samen ongeveer veertig werkdagen besteed aan de organisatie van het project. Op jaarbasis staat dit gelijk aan een aanstelling van ongeveer 0.2 fte. Daarnaast was er voor de werving een ondersteuning vanuit de KCL.

Diaconaal karakter

De Martinusdag vond plaats in de Sint Jozefkerk, sinds 1970 de kathedrale kerk van het bisdom Groningen. Het gemeenschappelijke programma bestond uit een jongerenviering, een lunchpauze met zang, en een afsluiting met theater en zang. Daarnaast waren er tal van keuzeonderdelen. In de hele opzet van de dag vormde dienstbaarheid voor anderen en diaconie het centrale thema. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de keuzeonderdelen. Zo kon men de toren van de Sint Jozefkerk bezoeken. Daar boven vertelde de als monnik verklede klokkenluider van de kerk, “die al eeuwen in de toren woonde” over de zeven werken van barmhartigheid en wees daarbij en passant naar panden waar drugsgebruikers worden opgevangen, ziekenhuizen en het huis van bewaring in de stad Groningen. De klokkenluider reikte ook een straatkrant uit. In een theaterspel, waar de vormelingen aan konden deelnemen beeldde men de legende van Sint Martinus uit. Daarnaast was er het “mantelspel”. In dit spel moesten de spelers het met elkaar eens zien te worden over de verdeling van gelden voor goede doelen. Een laatste voorbeeld van het diaconale karakter van de dag is de “solidariteitsmaaltijd”. De organisatoren vroegen de deelnemers hun lunch met anderen te delen. Daarbij was het niet de bedoeling dat zij, als een soort van veiligheidsmaatregel, twee keer zoveel te eten zouden meenemen, maar dat zij er op zouden vertrouwen dat een ander ook met hen zou delen. Tom Knippers merkt op dat het diaconale karakter van de dag beter uit de verf komt als in de katechetische projecten die voorafgaan aan het vormsel voldoende aandacht aan diaconie besteed wordt.¹⁰¹ Andere onderdelen van het programma waren een on-linegesprek met jongeren op de Filippijnen en een ontmoeting met de vicarissen H. van den Hende en L. van Ulden over het werk van een bisschop.¹⁰² Tenslotte was er een fotowedstrijd met als onder-

¹⁰¹ Tom Knippers, medewerker van de afdeling Pastorale Dienstverlening van het Bisdom Groningen, interview 3.6.2002.

¹⁰² Aanvankelijk beoogde men een gesprek met Mgr. Eijk in plaats van een ontmoeting met de vicarissen. Hij was echter onvoldoende hersteld van een ziekte om aanwezig te zijn en heeft daarom de jongeren via een videoband toegesproken.

werp “zorg voor de medemens”. De foto’s werden in de kathedraal opgehangen. Aan het einde van de dag kregen de bezoekers als herinnering een foto van een beeld van Martinus op paard mee. Het beeld staat in de kerk waar ze de hele dag doorbrachten.

Weinig belangstelling

In de oorspronkelijke opzet was er sprake van twee Martinusdagen, op 22 en 23 september 2001. De eerste dag was opgezet voor vormelingen tot en met veertien jaar, de tweede dag voor vormelingen van vijftien jaar en ouder.¹⁰³ Wegens gebrek aan belangstelling maakte men er een gezamenlijk programma van één dag van. Vooral vormelingen van vijftien jaar en ouder hadden zich nauwelijks opgegeven. Over de oorzaken van de lage opkomst heeft men alleen maar vermoedens. Wellicht is voor veel vormelingen in de oudere leeftijdsgroep het vormsel te lang geleden om nog de moeite te nemen naar de dag in Groningen te gaan.¹⁰⁴ Van de groep tot en met veertien jaar kwamen ongeveer zestig tot zeventig vormelingen, van de ouderen ongeveer tien. Qua aantal niet zoveel, maar de kwaliteit van de dag stemde wel tot tevredenheid.¹⁰⁵ De jongeren vonden het een plezierige dag. Er was veel onderling contact, ook tussen degenen die elkaar nog niet kenden. Om deze reden beschouwt men de Martinusdag ook als geslaagd. Dit contact bracht men tot stand door iedere deelnemer bij binnenkomst een gekleurd kaartje te geven. De deelnemers met een kaartje van dezelfde kleur vormden een groep die verder de hele dag met elkaar optrok. Zo voorkwam men dat de vormelingen alleen met bekenden zouden verkeren.

“Steek je hand uit”

Een volgende keer brengen de organisatoren wat wijzigingen in de opzet van de dag aan. Om te beginnen het tijdstip. Men heeft de indruk dat de datum (september) te vroeg was. De werving vond plaats in de zomer en door vakanties ontsnapt de uitnodiging de jongeren gemakkelijk aan de aandacht. Om deze reden heeft men de volgende Martinusdag gepland voor november 2002, dat is rond de sterfdag van Sint Martinus (11 november). Men gaat dan van meet af aan uit van één dag voor alle vormelingen.

Voorts gaat men de vormelingen meer als groep uitnodigen. Voor de dag in 2001 werden ze meestal persoonlijk uitgenodigd. Men hoopt dat jongeren wanneer ze als groep worden uitgenodigd ook besluiten om als groep te gaan en dat men zo meer deelnemers trekt.

Daarnaast nodigt men niet alleen degenen uit die al gevormd zijn, maar ook degenen die zich in de komende periode nog laten vormen. Hierdoor hoopt men te voorkomen dat een aantal jongeren het vormsel al te lang achter de rug heeft om hen nog te motiveren aan een vormingsdag mee te doen.

Een meer programmatische wijziging is het verschuiven van het tijdstip van de eucharistie. Deze viering was in 2001 aan het begin van de dag, nu wil men die naar het einde verplaatsen. “Dan heb je die dag ook een gemeenschap gevormd en kun je die

¹⁰³ De helft van de vormeling in het bisdom Groningen is vijftien jaar of ouder. Omdat er in veel parochies geen Rooms-katholieke school is, krijgen veel vormelingen vanaf twaalf jaar drie jaar jongerenkatechese. Deze drie jaren sluit men af met het vormselproject ‘Sterkte’.

¹⁰⁴ Tom Knippers, medewerker van de afdeling Pastorale Dienstverlening van het Bisdom Groningen, interview 3.6.2002.

¹⁰⁵ Tom Knippers, medewerker van de afdeling Pastorale Dienstverlening van het Bisdom Groningen, interview 3.6.2002.

ook vieren.”¹⁰⁶ Deze formule biedt ook de gelegenheid om thema’s die op de vormingsdag aan de orde zijn geweest bij afsluiting nog eens te laten terugkomen. Ten slotte gaat men de naam wijzigen. Die wordt “Steek je hand uit”. Deze titel past beter bij het centrale gedacht van de dag: diaconie.

Vraag bij de Martinusdagen in Groningen

- Is het kwantiteitscriterium belangrijker dan het kwaliteitscriterium? Met andere woorden, prevaleert het aantal bereikte deelnemers of de beleefde kwaliteit van het project? Indien het eerste geldt, is dan een landelijke dag niet verkieslijk, zodat ook inspanningen en opgedane kennis gedeeld kunnen worden?

3.9 De Alpha-cursus. Een introductie in het Christelijke geloof

Een Anglicaanse start

Het begon aanvang jaren '70 van de vorige eeuw in een Anglicaanse gemeente in Londen. Zo'n twintig jaar later in 1993 werd de cursus ontdekt door andere gemeenten en in 2001 hadden al drie miljoen mensen, verspreid over meer dan honderd landen, er aan deelgenomen: de “Alpha-cursus”, een elementaire inleiding in het Christelijke geloof. De initiatiefnemer was de Anglicaanse priester Nicky Gumbel van de Holy Trinity Brompton kerk in de Engelse hoofdstad. Hij legde de basis voor de Alpha-cursus met het boekje “Questions of live”, in het Nederlands vertaald als “Een kwestie van leven”. Daarin behandelt hij basale levensvragen als: wat is de zin van het leven, wie is Jezus, wat komt er na de dood en waar is God?

De Alpha-cursus in een katholieke setting

Deze thema’s komen ook in de Nederlandse Alpha-cursus aan bod. Die behandelt in tien avonden en een weekeind vijftien onderwerpen die tot de kern van het Christelijk geloof behoren.¹⁰⁷ Aan initiatieven als de Alpha-cursus is behoefte omdat het velen, in tegenstelling tot vijftig jaar geleden, aan kennis over het Christelijk geloof ontbreekt.

Het in Den Haag gevestigde Katholiek Alpha Centrum is opgericht ter bevordering van de Alpha-cursus binnen de r.-k. kerk.¹⁰⁸ Het kantoor heeft Theresia van Lisieux als patrones gekozen voor de Alpha-cursus, omdat zij mensen er toe inspireert om de liefde van God te ontdekken. Van katholieke zijde bestond er bezwaar tegen het overwegend evangelisch-protestantse karakter van de cursus. De protestantse variant van de cursus benadrukt het persoonlijk geloof en gaat soms erg gemakkelijk met bijbelteksten om, vond men binnen het Katholiek Alpha Centrum. Dit resulteert enerzijds in een duidelijk beeld, anderzijds is het de vraag of het niet leidt tot versimpeling en afbreuk doet aan het mysterie van het geloof. Speciaal voor de ondersteuning van de Alpha-cursus in een katholieke omgeving stelde het centrum de brochure

¹⁰⁶ Tom Knippers, medewerker van de afdeling Pastorale Dienstverlening van het Bisdom Groningen, interview 3.6.2002.

¹⁰⁷ Een uitgebreide beschrijving en evaluatie van de Alpha-cursus binnen protestantse setting wordt gegeven in W. Verboom (2003) De Alpha-cursus onderzocht. Een onderzoek naar hedendaagse missionaire catechese. Zoetermeer: Boekencentrum.

¹⁰⁸ Het Katholiek Alpha Centrum beschikt over een website met veel informatie over de cursus: www.kerknet.nl/~alpha.denhaag.

“De Alpha-cursus in een Rooms-katholieke setting” samen. In het boekje laat men zien dat de cursus beantwoordt aan het Algemeen Directorium voor de Catechese uit 1997. Voorts geeft men praktische tips voor het opzetten en uitvoeren van de cursus. In feite heeft men met het boekje een volledig curriculum voor de cursus.

Kennisname, evangelisatie en kerkopbouw

“De deelnemers aan de cursus een eerste en eenvoudige introductie geven in het Christendom”, dat noemt de website van het centrum het belangrijkste doel van de Alpha-cursus.¹⁰⁹ Voor Jeroen Smith pr., r.-k. Alpha-coördinator voor Nederland, houdt het niet op bij kennisname.¹¹⁰ Met de cursus wil men ook het Christelijk geloof uitdragen. Jeroen Smith verwoordt het als volgt.¹¹¹ “Een doelstelling van de cursus is mensen te laten ervaren dat het mogelijk is een persoonlijke relatie met God te hebben in het contact met Christus door de inwerking van de Heilige Geest.” De christologie die hierin is vervat sluit, net als de rest van de cursus, aan bij de catechismus van de r.-k. kerk, licht hij toe. De cursus heeft dus ook een evangeliserende pretentie. Dit kan men als het tweede doel van de Alpha-cursus beschouwen. Een derde belangrijk doel is kerkopbouw en vernieuwing van de geloofsgemeenschap. Die vorming van een gemeenschap kan betrekking hebben op mensen die nog geen of nauwelijks contact hadden met een parochie. Maar men richt zich ook op mensen die al deel uitmaken van een parochie. De cursus is dan een middel voor parochianen, die doorgaans over weinig geloofskennis beschikken, om hun geloof te verdiepen. Overigens sluiten verkondiging en kerkopbouw elkaar allerminst uit. Met andere mensen in een groep over het geloof praten schept op zich al een gemeenschap.

Laagdrempelig

Laagdrempeligheid is een sleutelwoord bij het uitvoeren van de cursus.¹¹² Om dat te bereiken begint men iedere cursusavond met een maaltijd. Het gezamenlijke eten bevordert een informele sfeer en vergemakkelijkt de persoonlijke geloofsgesprekken later op de avond.

De inleidingen laat men bij voorkeur verzorgen door kerkbetrokken vrijwilligers, bijvoorbeeld parochianen met een onderwijskundige achtergrond. Ook priesters of pastoraal werkenden kunnen hiervoor gevraagd worden. Het houden van een inleiding vraagt enige pedagogische vaardigheid en creativiteit. De inhoud ervan is voorgegeven in de vorm van een uitgebreid curriculum. Het is de bedoeling dat de cursus altijd onder de verantwoordelijkheid van een priester of een pastoraal werker (dat wil zeggen “met accoord” van de eindverantwoordelijke van de parochie) wordt gegeven. Zo garandeert men dat de cursus altijd in gemeenschapverband wordt gegeven en dat er een binding met de kerk is.

Een ander voorbeeld van de laagdrempelige benadering is de “bescheiden” plaats van het gebed. De eerste avonden bidt men niet uitvoerig. In de tweede helft van de cursus is er meer ruimte voor gebed. Maar ook dan geldt het devies: houd het simpel.

¹⁰⁹ Het Katholiek Alpha Centrum beschikt over een website met veel informatie over de cursus: www.kerknet.nl/~alpha.denhaag.

¹¹⁰ Jeroen Smith, medewerker Katholiek Alpha Centrum, interview 18.2.2002.

¹¹¹ Jeroen Smith, medewerker Katholiek Alpha Centrum, telefonisch gesprek 25.2.2002.

¹¹² Jeroen Smith, medewerker Katholiek Alpha Centrum, interview 18.2.2002.

Het moet de deelnemers duidelijk worden dat het eenvoudig is om zich tot God te richten. Dit is de houding tijdens de cursusbijeenkomsten.¹¹³

Echter op de achtergrond (dat wil zeggen niet zichtbaar, maar zeer aanwezig) wordt het geheel juist gedragen door het gebed. Als de cursus plaatsvindt, zijn er meerdere mensen in gebed voor het welslagen van de bijeenkomst. Dit kan bijvoorbeeld in een kapel, maar ook bij mensen thuis, bijvoorbeeld als zij om wat voor reden dan ook niet goed ter been zijn. Zo kan iedereen zijn steentje bijdrage aan het welslagen van de cursus.¹¹⁴

De toegankelijkheid blijkt ook uit de katechetische noemer van de cursus: pre-katechese. Zij wil op een aansprekende manier kennis laten maken met het katholieke geloof en mensen ruimte geven om te zoeken. De cursus is geen systematische introductie in het katholicisme. Daarvoor is de vervolgcursus “Van Alpha naar Omega”, die onder de noemer katechese valt.

Tien avonden en een weekeinde

De tien avonden die de cursus beslaat hebben allemaal dezelfde opbouw. Iedere avond begint met een gezamenlijke maaltijd – er is zelfs al een kookboekje met eenvoudige maaltijden beschikbaar. Daarna is er een inleiding van ongeveer een half uur over een onderwerp dat tot de kern van het Christelijk geloof behoort. Vervolgens gaat men in kleine groepjes (vijf tot tien mensen) over de inleiding in gesprek. Daarbij bestaat er voor de deelnemers alle gelegenheid om over hun eigen ervaringen te spreken; in de cursus benadrukt men het persoonlijk geloof. Telkens probeert men aan te sluiten bij vragen die voor de deelnemers van de cursus belangrijk zijn. Ook wil men mensen laten zien dat geloof niet saai of achterhaald is, maar dat het ook in de 21e eeuw actualiteitswaarde bezit. Geloven is een menselijk behoefte, mensen verlangen naar iets meer in het leven. Daarbij doet het er niet toe of het mensen nu goed of slecht gaat, aldus de website van het Katholiek Alpha Centrum.

¹¹³ Opstal, H.M.N. & J.H. Smith pr. (2001). De Alpha-cursus in een Rooms-katholieke setting. Den Haag: Katholiek Alpha Centrum.

¹¹⁴ Jeroen Smith, medewerker Katholiek Alpha Centrum, e-mail 6.3.2002.

In de cursus behandelt men de volgende onderwerpen (in het jargon van de cursus “Alpha-thema’s” genoemd):¹¹⁵

1. Een thema vooraf: het Christelijk geloof; saai, onwaar en achterhaald?
2. Wie is Jezus?
3. Waarom stierf Jezus aan het kruis?
4. Wat is “geloven”?
5. De bijbel lezen, waarom en hoe?
6. Bidden, waarom en hoe?
7. Wie is de Heilige Geest?
8. Wat doet de Heilige Geest?
9. Hoe kan ik vervuld worden met de Heilige Geest?
10. Hoe kan ik het goede doen?
11. Hoe leidt God ons?
12. Waarom en hoe moeten we het anderen vertellen?
13. Geneest God ook vandaag nog?
14. Hoe zit het met de kerk?
15. Wat moet ik met de rest van mijn leven?

De eerste acht thema’s hebben een relatief “zakelijk” karakter, de alpha’s negen tot en met vijftien zijn “persoonlijker” van aard.

Na de vijfde cursusavond, dus precies halweg de cursus, is er een cursusweekend.¹¹⁶

Daar is, naast inleidingen en recreatie, is aandacht voor gebed; zo wordt het week-einde afgesloten met een gebedsviering. Deze viering is een uitnodiging aan mensen om een stap in het geloof te zetten. Ook bij dit gebed streeft men weer naar een lage drempel. Men legt van minuut tot minuut uit wat er tijdens de viering gebeurt. Zo weet iedereen wat hem of haar te wachten staat en kan men zich desgewenst terugtrekken en afzien van deelname. Tijdens de gebedstijd zingt men toegankelijke liederen, zoals gospels, en zijn er veel momenten van stilte. Stilte geeft mensen de ruimte op eigen manier te bidden. Tijdens de viering kunnen degenen die dat willen nog (laten) bidden bij zogenaamde gebedsteams. Dit zijn teams bestaande uit twee personen, bij voorkeur een man en een vrouw, waarbij mensen, een voor een, kunnen komen voor persoonlijk gebed. Men kan met het team bidden of het team vragen om gebed voor betrokkene of voor iemand anders. Veel deelnemers beschouwen dit onderdeel van het weekeinde als een ingrijpend moment, voor sommigen is het een belangrijke stap op weg naar geloof.

De slotavond van de cursus is ook informatieavond voor belangstellenden voor een nieuwe Alpha-cursus. De continuïteit van de cursussen heeft zo enigszins het karakter van een estafetteloop. Door over hun ervaringen te vertellen proberen oude cursisten nieuwe belangstellenden te enthousiasmeren. Op deze manier ondergaan de cursisten die de cursus bijna hebben afgerond als het ware hun evangeliserende vuurdoop.

De deelnemers

Vanaf januari 1998 is de katholieke Alpha-cursus in Nederland te volgen. De cursus is inmiddels op zo’n dertig plaatsen door het hele land gegeven en door ongeveer vijfhonderd mensen gevolgd. Aanvankelijk ging men vooral zelf “de boer op”, bijvoorbeeld door mailings, annonces in het Katholiek Nieuwsblad en benadering van

¹¹⁵ Opstal, H.M.N. & J.H. Smith pr. (2001). De Alpha-cursus in een Rooms-katholieke setting. Den Haag: Katholiek Alpha Centrum.

¹¹⁶ Soms beperkt men zich tot een hele zaterdag.

degenen die in de bisdommen verantwoordelijk zijn voor de katechese. De laatste tijd, met het bekender worden van de cursus, komen mensen ook bij het Alphacentrum informeren.

De benedengrens voor de start van een cursus ligt bij vijf deelnemers. De bovengrens hangt vooral af van praktische factoren, zoals de ruimte om te koken en het aantal begeleiders voor de gesprekken in kleine groepjes. Men streeft naar twee begeleiders voor een groep van vijf tot tien deelnemers. Veel van de begeleiders zijn voormalige cursisten. Door de bank genomen nemen aan de cursus evenveel mannen als vrouwen deel. De leeftijd van de deelnemers is behoorlijk gespreid, al ligt er een piek tussen de twintig en veertig jaar. De opleiding varieert van alleen basisschool tot universitair geschoold. Bij een eerste cursus doen vooral kerkelijk georiënteerde mensen mee, voornamelijk het vrijwilligerskader. Als men de cursus blijft aanbieden geven meer randkerkelijken en onkerkelijken zich als deelnemer op. Daarmee komt een van de belangrijkste doelgroepen van de cursus in het zicht: mensen die geen of weinig binding hebben met geloof en een geloofsgemeenschap.

Wat motiveert mensen zoal om deel te nemen aan de Alpha-cursus? Een aantal regelmatig te horen motieven zijn vragen over het Christelijk geloof en verdieping van het geloofsleven. Sommigen voelen zich tot het katholieke geloof aangetrokken en zien de cursus als een middel om hun kennis over dit geloof te vergroten.

Het succes, of de vruchtbaarheid zoals Jeroen Smith het liever noemt, zit hem onder meer in de manier waarop de cursus wordt gegeven.¹¹⁷ De cursus heeft een open en niet bedreigend karakter. Het open karakter vergemakkelijkt het ontstaan van duurzame relaties en bevordert gemeenschapsvorming. De openheid voor elkaar staat model voor de openheid voor God.

Waarheid

“Hoewel er in de cursus een sterk kerygmatisch aspect zit, functioneert dit kerygma als een uitnodiging aan de deelnemers”, zegt Jeroen Smith. Het zijn stellingen waar zij over kunnen nadenken, waarop zij vanuit hun eigen ervaringen kunnen reflecteren en die zij in alle vrijheid kunnen beamen of naast zich neerleggen. Wellicht drukt het logo van de cursus, een mannetje dat een vraagteken draagt, het beste het uitgangspunt uit: overwegingen aanreiken waar mensen zelf een antwoord op kunnen geven. Dit “subjectieve” element neemt niet weg dat men een aantal zaken, vooral in de inleidingen als “objectief” en onbetwifelbaar neer zet. Dat betreft thema’s als het geloof in de drie-eenheid en de godheid van Christus. Ook benadrukt men dat het evangelie eisen stelt aan mensen en doet men niets af aan het belang van een geloofsgemeenschap. De deelnemers hoeven het daar niet mee eens te zijn en mogen er hun eigen standpunt tegenover stellen, maar aan het waarheidskarakter van deze stellingen wenst men niet te tornen.

Als onderzoekers valt ons op dat deelnemers zowel cognitief (kennisname) en als sociaal (onderling) worden benaderd, waarbij het doel is dat zij hun leven veranderen; een verandering binnen religieuze context, die als bekering zou kunnen worden opgevat. In het project staat ervaring centraal, waarmee de cursus tegemoet lijkt te komen aan de deelnemers die in een moderne en op ervaring gerichte leefsituatie verkeren. De definitieve kaders voor de interpretatie van die ervaring worden aangereikt door de cursusleiding en via hen door kerkelijke autoriteiten waarnaar tot twee maal toe verwezen wordt (directorium en katechismus).

¹¹⁷ Jeroen Smith, medewerker Katholiek Alpha Centrum, interview 18.2.2002.

Welslagen

Jeroen Smith benadrukt dat het voor het welslagen van de Alpha-cursus belangrijk is dat deze wordt gedragen door gebed. Er moet een kring van mensen zijn die meeleeft en die de cursus met hun gebed ondersteunen. Zo niet, dan zal de cursus mogelijk “zegen en uitwerking” missen. Voor deze steun is een speciale gebedskaart ontworpen.

Van degenen die de cursus volgden ziet men nadien ongeveer de helft terug. Dat kan in velerlei vorm zijn. Sommigen bezoeken vieringen, anderen nemen deel aan een vervolgcursus. Een aantal ontwikkelt een vaste band met een geloofsgemeenschap, zij worden vrijwilliger bij een parochie, meestal samen met mensen die men door de cursus leerde kennen. De cursus functioneert in een aantal gevallen dus als een opstapje naar een gemeenschap. Deze stap zet men niet in zijn eentje, maar als groep. Men integreert als groep in een gemeenschap.¹¹⁸

Twee keer per jaar

Het streven is de Alpha-cursus twee maal per jaar te geven: één keer in de periode voor Pasen, één keer in de periode voor Kerstmis. Daarvoor zijn verschillende redenen. Een didactische overweging is dat men in deze perioden de cursus zonder onderbreking kan uitvoeren. Dat men gemakkelijk naar een grote Christelijke feestdag kan verwijzen is een inhoudelijk argument. Heeft men in een parochie de cursus eenmaal opgestart dan is het belangrijk deze te continueren. De opbouw van de cursus vraagt relatief veel tijd en inspanning, daarvoor is een draaiboek beschikbaar. De opbouw kost iemand die voltijds werkt ongeveer een week tijd. Draait de cursus een maal, dan volstaat een dagdeel per week. De kosten van de cursus per deelnemer zijn ongeveer €2,75 per avond en €11.50 voor het weekeinde. De organiserende parochies zijn veelal in de gelegenheid deze kosten zelf te dragen. Voor de deelnemers zijn geen kosten verbonden aan het volgen van de cursus, “alle mooie dingen in het leven zijn gratis” vermeldt de folder. Wel kan men vrijwillig bijdragen; de praktijk leert dat uit die bijdragen ongeveer éénderde van de kosten gedekt kan worden.

Vraag bij de Alpha-cursus. Een introductie in het Christelijke geloof

- Is er ruimte om de ervaringen van deelnemers door henzelf te laten interpreteren, of worden deze uitsluitend geplaatst binnen de religieuze leer welke binnen het project gehanteerd wordt?

3.10 Rouwverwerkingsgroepen

Geloofscommunicatie als probleem

In een tijd dat mensen de dood meer toelaten verdwijnen de mogelijkheden om daar met anderen over te praten. Een wat paradoxale situatie schrijft P. van den Akker in zijn boekje over rouwgroepen in de r.-k. kerk.¹¹⁹ Het stilzwijgen over de dood, tot de jaren vijftig gemeengoed, is min of meer doorbroken, maar tegelijk vinden nabe-

¹¹⁸ Jeroen Smith, medewerker Katholiek Alpha Centrum, interview 18.2.2002. Smith benadrukte dat de gegevens zijn wat ‘intuïtief’ van aard zijn, er is geen evaluatieonderzoek verricht.

¹¹⁹ Akker, P.A.M. van den. (2000). Rouwgroepen in de Rooms-katholieke geloofsgemeenschap. Tilburg: IVA.

staanden steeds minder gehoor bij anderen. Een tweede paradox is dat de dood van een dierbare bij mensen vaak vragen oproept over geloof, godsdienst en de zin van het leven, maar dat het moeilijk blijkt om deze onderwerpen ter sprake te brengen. De dood activeert vragen over zin en bestemming van het leven, maar er heerst alom verlegenheid in de communicatie over deze onderwerpen. Het communiceren over geloof is in deze tijd een probleem.

Voor nabestaanden is het moeilijk om met anderen over hun verlies te praten omdat minder anderen voor hen klaarstaan. Het aantal alleenstaanden nam de afgelopen decennia aanzienlijk toe, gezinnen werden kleiner en buurtverbanden brokkelden af. Bovendien is door de toegenomen individualisering iedereen meer bezig met zijn of haar eigen leven en heeft men minder tijd voor elkaar. Dit is zeker het geval als het gaat om onderwerpen zoals de dood en geloof, die men doorgaans als privé-zaken beschouwt. De kerk, een instantie die traditioneel veel ondersteuning bood bij rouw, verdween naar de marge van de samenleving. De antwoorden die zij gaf op de vragen naar de zin van de dood overtuigen velen niet langer. Met het afnemen van het geloof in een leven na de dood, wordt voor velen de dood van dierbaren onherroepelijker. Daarmee dringt de vraag naar de zin ervan zich bij velen vaak nog scherper op. Wat is de zin van de dood en het leven, als de dood geen passage is naar een ander bestaan?

Verlies een plaats geven

In zo'n situatie kunnen rouwverwerkingsgroepen een goede dienst bewijzen. Dit zijn groepen lotgenoten die onder begeleiding elkaar steunen na het verlies van dierbaren om verder te komen in de verwerking van dat verlies.¹²⁰ Het doel van de groepen is het verlies een geïntegreerde plaats te geven in het leven van de rouwende. Rouwverwerkingsgroepen bestaan vanaf het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw. Deze groepen zijn een lid van de familie van de zelfhulpgroepen en bestaan in de regel uit acht tot tien personen. Deze mensen zijn lotgenoten omdat zij allen met hetzelfde probleem zitten, in dit geval de dood van iemand in de nabije omgeving. Zij worden begeleid door een professionele hulpverlener, zoals een pastor of een psycholoog, of een geschoolde vrijwilliger. Doorgaans is iemand die zelf een verlies door dood meemaakte tweede begeleider.

De deelnemers voor rouwverwerkingsgroepen rekruteert men op verschillende manieren. Soms verwijzen huisartsen door, in andere gevallen komt men via het maatschappelijk werk of instanties zoals het RIAGG in een rouwverwerkingsgroep. Ook lokale en parochiële media dragen bij aan de bekendheid. Vaak stelt men als eis aan de deelnemers dat er enige tijd verlopen is tussen de aanmelding en het overlijden, doorgaans gaat men uit van een periode van zes maanden. In rouwverwerkingsgroepen moet men ook oog en oor hebben voor het leed van anderen. Iemand die net met een overlijden is geconfronteerd is soms nog zo in beslag genomen door het eigen verdriet dat men niet open staat voor anderen.

De organisatie van de groepen is niet per se kerkelijk, soms gebeurt het in samenwerking met het RIAGG of het algemeen maatschappelijk werk. In andere gevallen hebben de initiatieven een oecumenisch karakter. Binnen katholiek verband hebben de

¹²⁰ Akker, P.A.M. van den. (2000). Rouwgroepen in de Rooms-katholieke geloofsgemeenschap. Tilburg: IVA. Naast rouwgroepen zijn er nog rouwbezoekgroepen. Die vormen een individualistische variant van rouwverwerking. Vrijwilligers gaan op bezoek bij mensen die van nabij met de dood in aanraking kwamen, om hen bij het verlies te ondersteunen. Deze vorm van steun bij verlies blijft in deze bijdrage buiten beschouwing.

groepen vaak een bovenparochieel karakter. Soms neemt een parochie het initiatief, in andere gevallen sluiten parochies aan bij initiatieven van andere instanties, al dan niet met een religieus karakter. Samenwerking tussen religieuze en andere niet-religieuze organisaties is met andere woorden belangrijk.

Een groep kost een begeleider ongeveer drie uur per bijeenkomst.¹²¹ Daarvan bestaat een uur uit voorbereiding en twee uur uit het begeleiden van de bijeenkomst zelf. Voor men zelfstandig een groep kan begeleiden moet men enkele cursussen volgen, wat bij elkaar ongeveer een week tijd in beslag neemt, en een paar keer onder supervisie van een ervaren begeleider met een groep meedraaien.

Geen therapie

Rouwverwerkingsgroepen zijn geen therapiegroepen. Het gaat om de verwerking van normale en niet van pathologische rouw. Mensen met een pathologische rouwverwerking zouden de groepen te zwaar belasten. De insteek van de groepen is begeleiding van nabestaanden. Dat wil niet zeggen dat deze manier van werken geen therapeutische effecten of therapeutische betekenis kan hebben. Dat is dan een niet-bedoelde opbrengst. Wellicht kan men zelfs zeggen dat van rouwverwerkingsgroepen een preventief effect uitgaat omdat men daarmee voorkomt dat normale rouw verandert in pathologische rouw.

Het meemaken van iemands dood en rouw geldt als een hoogst individuele aangelegenheid. Daarom streeft men ook naar het samenstellen van homogene rouwgroepen. Dat wil zeggen dat men de groepen zo probeert samen te stellen dat de aanleiding om er aan deel te nemen voor iedereen zo gelijk mogelijk is. Voorbeelden zijn groepen van mensen die hun partner verloren, ouders van wie een kind overleed en broers en zussen van overledenen.

Rouwtaken

Meer technisch omschrijft men het doel van de groepen wel eens als hulp bij het vervullen van rouwtaken. Dit houdt in dat men nabestaanden steunt bij een drietal taken. De eerste is de erkenning van het verlies dat men heeft geleden. De tweede taak is het verwerken van problematische ervaringen. Een begin maken met het inrichten van een nieuw leven is de derde taak.

Nabestaanden staan voor een dubbele opdracht. Zij moeten de overledene “loslaten” en een band met het dagelijkse leven “vasthouden”. Zich uitsluitend richten op het verdriet staat een nieuw leven in de weg, maar zich alleen bezighouden met het opbouwen van een nieuw alledaags leven blokkeert het verwerken. Steun, onderlinge verbondenheid en saamhorigheid, in dit geval van lotgenoten, blijken behulpzaam voor een goed verloop van de rouw. Het tot stand komen van onderlinge verbondenheid hangt in grote mate af van het herkennen van ieders problemen en levenssituatie. Ook hierom probeert men zoveel mogelijk homogene groepen samen te stellen. De deelnemers aan de groepen zijn op zoek naar een luisterend oor, zoeken naar begrip, hopen op verwerking van hun leed en verlangen er psychisch weer op orde te komen.

Het aantal bijeenkomsten van de groep spreekt men van tevoren af. Doorgaans gaat het om tien tot vijftien gesprekken met een gemiddelde duur van twee uur. Het verloop van de cyclus kent een opbouw. In de eerste fase maakt men kennis met elkaar, leert men ieders reden kennen om deel te nemen en maakt iedereen een (vaak impli-

¹²¹ Informatie verstrekt door P.A.M. van de Akker in een telefonische gesprek op 27.3.2002.

ciete) beoordeling van wat de groep voor hem of haar kan betekenen. De tweede fase staat in het teken van de gespreksonderwerpen die raken aan de kern van de rouw. In de derde fase vindt de afbouw plaats. Om de groep niet al te abrupt te laten eindigen organiseert men vaak nog een terugkomdag, meestal na een half jaar.

Ook in iedere afzonderlijke bijeenkomst valt een fasering waar te nemen. Gewoonlijk begint men met de vraag hoe het iedereen de laatste tijd of in de periode na de vorige bijeenkomst is vergaan. Daarna volgt de kern van de bijeenkomst aan de hand van het hoofdthema. Men sluit af met de voorbereiding van de volgende samenkomst. Aan de aard van het hoofdthema zijn twee soorten rouwgroepen te onderscheiden: themagerichte groepen en persoonsgerichte groepen. In de themabenedering staat iedere bijeenkomst één onderwerp centraal en brengt iedere deelnemer zijn of haar ervaringen daarmee te berde. Veel voorkomende thema's zijn: het sterven en de daaropvolgende uitvaart, reacties van de omgeving, schuldgevoelens, het opruimen van kleren en andere bezittingen van de overledene, leegte en hoe in de toekomst verder te leven. De persoonsgerichte benadering draait elke bijeenkomst om de ervaringen van één van de deelnemers. In de praktijk bestaat er een grote overlap tussen beide werkwijzen.

Verrijking

De deelnemers aan de groepen zijn positief over de gesprekken. Zij ervaren de deelname er aan als verrijkend. Door de gesprekken krijgen zij meer inzicht in zichzelf en kunnen zij het sterven van een dierbare ander beter in hun leven plaatsen. De kracht en de steun van de anderen in de groep geven hen de moed om de draad weer op te pakken, ook al beseft men wel degelijk dat de pijn van het verlies niet over is. Men wint wel weer het vertrouwen dat het opnieuw goed zal komen met het leven. De deelnemers hebben vooral baat bij deelname aan een rouwverwerkingsgroep als zij het eigen verdriet onder ogen willen zien, over hun leed willen praten, en bereid zijn en in staat zijn om naar anderen te luisteren.

Rouwverwerkingsgroepen lijken dus in een behoefte te voorzien. Daar wijst ook een ander gegeven op. Overal waar men het aanbod doet van begeleiding door dergelijke groepen wordt er ook gebruik van gemaakt. Men schat dat in de periode november 1994 tot november 1995 in de bisdommen Breda, Groningen en Utrecht ongeveer 533 mensen deelnamen aan een gespreksgroep.¹²² Men vermoedt dat er veel meer vraag is naar zo'n vorm van begeleiding dan er thans aangeboden wordt. In een onderzoek in de drie genoemde bisdommen constateerde men een nogal onregelmatige spreiding van de groepen over deze bisdommen.¹²³ In Groningen is meer aanbod dan in Breda en Utrecht. In Groningen namen in verhouding tot het aantal sterfgevallen en aantal katholieken ook veel meer mensen deel aan rouwverwerkingsgroepen dan in Utrecht en Breda. Gegeven deze onregelmatige spreiding en het feit dat van het aanbod ruimschoots gebruik wordt gemaakt, concludeert men dat er ruimte is voor veel meer groepen.

¹²² Akker, P.A.M. van den. (2000). Rouwgroepen in de Rooms-katholieke geloofsgemeenschap. Tilburg: IVA.

¹²³ Akker, P.A.M. van den. (2000). Rouwgroepen in de Rooms-katholieke geloofsgemeenschap. Tilburg: IVA.

Zingeving en religie

Een aparte behandeling verdient de plaats van zingeving en religie binnen de rouwverwerkingsgroepen. De dood van een nabije roept vragen op over de zin van het leven. “Wat maakt het leven nu nog de moeite waard, wat betekent het dat mij dit sterven overkwam?” Het verwerken van iemands dood is voor een belangrijk deel zin geven; wat je overkwam een plek geven in je leven. Religie is een belangrijk element van zingeving, veel mensen geven zin aan hun leven vanuit hun geloof. Het overlijden van iemand roept bij velen geloofsvragen, geloofstwijfel en geloofsofstand op. “Wat heeft God met mij voor, wat moet ik met een God die mij mijn kind wegneemt?” Echter, in het algemeen komen geloof, God en godsdienst weinig ter sprake binnen de rouwverwerkingsgroepen, ook als de deelnemers van de groepen zelf om een religieuze boodschap vragen. Het lijkt erop dat de vertegenwoordigers van religieuze instanties hier terughoudender zijn met hun boodschap, dan hun “afnemers” wenselijk vinden.¹²⁴

Hoe komt dat? In de eerste plaats omdat de kerk vaak niet de enige initiatiefnemer van de gespreksgroepen is. Daarom houdt men de signatuur van de groep vaak algemeen. Een tweede reden is dat niet iedereen even veel belangstelling voor dit onderwerp heeft. Ten derde omdat de begeleiders het zelf vaak moeilijk vinden om over geloof te praten. Men verwijst dan vaak door naar een pastor. Echter, ook wanneer de parochie initiatiefnemer is van de groep komt religie weinig ter sprake. Hoewel de begeleiders in die gevallen wel van mening zijn dat religie een thema moet zijn, al is het alleen maar omdat de deelnemers verwachten dat religie aan de orde komt als de kerk het initiatief neemt tot het opzetten van een rouwverwerkingsgroep.

Meer in het algemeen kan men zeggen dat het in onze cultuur aan woorden ontbreekt om over het religieuze te praten, er is geen adequate taal voor handen. Daarnaast mijdt men religie als gespreksonderwerp omdat mensen het vaak als zo’n persoonlijke zaak beschouwen dat er met anderen niet over te praten valt. Opmerkelijk is dat in die gevallen waarin de begeleiders wél expliciet ingingen op religie de gesprekken goed verliepen en een diepgaand karakter hadden. Ook de deelnemers waardeerden deze gesprekken.¹²⁵

Van den Akker merkt op dat juist bij rouw en rouwverwerking de kerk *acte de présence* moet geven.¹²⁶ Zij is dat verplicht aan gelovigen die in twijfel verkeren. De kerk laat hier volgens hem diaconale kansen liggen. Hij vraagt zich dan ook af op basis van welke uitgangspunten de kerk aan diaconie doet. Daarbij onderscheidt hij tussen kerygmatisch en participierend pastoraat. In het kerygmatische pastoraat gaat het om verkondiging van het evangelie en voert de theologie de boventoon. De participerende variant legt de nadruk op dienstbaarheid en bedient zich doorgaans van een sociaal-wetenschappelijke taal. Van den Akker constateert dat er in de rouwbegeleidingsgroepen geen evenwicht bestaat tussen het kerygmatische en het participerende ele-

¹²⁴ Overigens geldt dit niet alleen voor rouwverwerkingsgroepen, maar voor religieuze activiteiten en projecten op velerlei terrein, zo blijkt uit onderzoek van Nauta en Van Knippenberg: Knippenberg, M. van & R. Nauta (1994). *Diakonie als zielzorg - vraag en aanbod*. In J.A. van der Ven en A. Houtepen (red). *Weg van de kerk. Reflecties op ‘De pastorale arbeid in de negentiger jaren’* van Bisschop H.C.A. Ernst. Kampen: Kok.

¹²⁵ Voor een methode om religie systematisch in te brengen in rouwverwerkingsgroepen, zie P. Zuidgeest (2001). *The absence of God*. Leiden: Brill.

¹²⁶ Akker, P.A.M. van den. (2000). *Rouwgroepen in de Rooms-katholieke geloofsgemeenschap*. Tilburg: IVA.

ment van de diaconie. Het kerygmatische komt te weinig aan bod, over het religieuze wordt te weinig gesproken.

Vraag bij Rouwverwerkingsgroepen

- Wat is de verhouding tussen het verhaal dat mensen zelf naar voren brengen en de boodschap van de religieuze organisatie – tussen participatie en kerygma? Het lijkt er op dat rouwende pastoranten graag verkondiging van het religieuze zien door de professionals, terwijl de laatsten in de eerste plaats nabijheid nastreven.

3.11 Een Bezoekproject in een wijk in Apeldoorn

Een Bezoekproject

“Wat maakt deze gemeenschap nu tot een geloofsgemeenschap?” vroeg men zich af bij de Drie Ranken, een oecumenische geloofsgemeenschap in de jaren zeventig wijk De Maten in Apeldoorn. “Geïnspireerd door Jezus antwoord geven op zijn roep om met elkaar als geloofsgemeenschap onderweg te zijn”, luidde het antwoord in het *mission statement* van de gemeenschap. Maar hoe moeten we die weg dan begaan, wat leeft er dan in die gemeenschap en wat kunnen we dan voor elkaar betekenen? Een zogenaamd “Bezoekproject” moest deze vragen beantwoorden.

Het Hemels Gelag

De formule van het Bezoekproject paste men al eerder toe bij het jongerenwerk in de Drie Ranken.¹²⁷ Halfweg de jaren negentig, toen het kerkelijke jeugdwerk zich in een crisis bevond, bezocht men honderddertig jongeren in de leeftijd van veertien tot twintig jaar in de wijk. Ze werden gevraagd te vertellen wat hen bezighield en wat ze van de kerk vonden. Ze vonden het niets, ook de jongeren die regelmatig de kerk bezochten hadden deze mening. De kerk sloot niet aan bij hun leefwereld. Met de gesprekken met de jongeren in het achterhoofd besloot men te zoeken naar een combinatie van kerk en kroeg; het “Hemels Gelag”. In april 2002 hield men de honderdste viering. In de vorm van een café kan men een aantal elementen uit de klassieke liturgie vinden. Het Hemels Gelag bestaat uit zeven onderdelen:

1. *Gloriaatje*. Tijdens dit onderdeel praat men in twee kringen over wat men in de afgelopen weken mooi, goed of leuk vond.
2. *Het Grote Verlangen*. In dit deel vertelt een onbekende gast over zijn of haar leven.
3. *De Tapperij*. Hierin reageert een verteller op eigen wijze op “de bijbeltekst van die zondag”.
4. *De Gelagtafel*. Daarin praten gast en verteller na met de aanwezigen.
5. *De Hemelpoort*. Dit is de collecte.
6. *Tot op de Bodem*. Dit is een stil moment en biedt de gelegenheid om een kaarsje voor iemand op te steken.
7. *Het Laatste Rondje*, waarin de pastor de viering kort samenvat.

Tussen de onderdelen door is er veel ruimte voor muziek en andere uitingsvormen in de vorm van een open podium. Het Hemels Gelag is tweewekelijks op zondag om

¹²⁷ Dit jongerenproject wordt uitgebreid beschreven in P. Hendriks (2003). Groeien in het werken met jongeren. Van jeugdpastoraat tot Hemels Gelag. *Praktische Theologie* 30 (1), p. 24-40.

12.00 uur. Zo'n veertig jongeren houden zich bezig met de organisatie ervan. Volgens ds. Peter Hendriks, een van de wijkpredikanten en initiatiefnemers van het project, schaarde de voltallige kerkenraad zich achter de formule van het Hemels Gelag omdat er een breed onderzoek aan ten grondslag lag.¹²⁸

In 1999 paste men dezelfde werkwijze toe bij jongeren tussen de dertien en zestien jaar. Men hield 150 gesprekken met jongeren in deze leeftijdsgroep, schreef een rapport getiteld "Boeie..." en ontwierp met hen en voor hen een viering onder de titel "het Hoge Huis".

Een variant voor volwassenen van het Hemels Gelag en het Hoge Huis, genaamd "Hemels Breed" mislukte. Er lag geen onderzoek aan dit project ten grondslag en een café sprak volwassenen niet aan. Deze viering wordt nu maandelijks voortgezet in andere kerken, waaronder de Drie Ranken.¹²⁹

Geloven ligt op straat

De vraag wat er onder de kerkleden leefde, zette aan tot een vergelijkbaar project onder volwassenen in De Maten. De Maten is een wijk met ongeveer dertigduizend inwoners, waarvan er tienduizend op papier nog lid zijn van de r.-k kerk of een protestantse kerk. Van hen was maar een klein deel daadwerkelijk kerkelijk betrokken. De wijkkerk, de Drie Ranken wordt door katholieken, gereformeerden en Nederlandse Hervormden gebruikt. De gereformeerden en hervormden verenigden zich tien jaar geleden tot een Samen op Weg-gemeente. Een financiële bijdrage van de Samen op Weg-kerken in Apeldoorn en het aartsbisdom Utrecht maakt het mede mogelijk om het project uit te voeren.

Het project onder de volwassenen resulteerde in een boek "Geloven ligt op straat. Een verkenning naar spiritualiteit in parochie en gemeente", dat november 2001 uitkwam. Het boek werd in een inleiding aanbevolen door kardinaal Simonis en dr. Plaisier, de scriba van de Samen op Weg-kerken. In het boek doet men uitgebreid verslag van de (gelovige) leefwereld van de volwassen bewoners van De Maten. Dit verslag baseerde men op 654 gesprekken met bewoners uit de wijk die door ongeveer 100 vrijwilligers zijn bezocht. Daarnaast bevat het boek een stappenplan dat men kan gebruiken als men het project elders wil herhalen. Volgens de samenstellers van het boek kan men de formule in iedere middelgrote stad of satellietstad van een grote stad in Nederland gebruiken. Men kan het ook heel kleinschalig uitvoeren. De schaal lijkt er minder toe te doen dan het belangrijkste element van het project: "het voeren van gesprekken en het komen tot een echte ontmoeting."¹³⁰

21 Stappen

Het plan voor het Bezoekproject bestaat uit 21 stappen. Wij behandelen deze beknopt, voor een volledig overzicht verwijzen wij naar het boek over het Bezoekproject.

Stap 1. Het onderscheiden van verschillende soorten gesprekken: dit is een methodische verantwoording over manier waarop men de mensen in de wijk wil interviewen.

Stap 2. Zich afvragen wat de identiteit van de geloofsgemeenschap is: wanneer men wil weten wat men met een Bezoekproject wil bereiken, moet men een visie hebben op wat deze gemeenschap tot een geloofsgemeenschap maakt. De geloofsgemeen-

¹²⁸ Drayer, E. (2001). Huisbezoek. Met een wichelroede door de wijk. Trouw, 3 december.

¹²⁹ Irma Pieper, projectmedewerkster bij het Bezoekproject, e-mail 16.4.2002.

¹³⁰ Irma Pieper, projectmedewerkster bij het Bezoekproject, telefonisch interview 25.3.2002.

schap De Maten omschreef zichzelf als volgt. “Wij weten ons ten diepste geïnspireerd door Jezus, de Levende. In Hem zoeken en vinden wij - steeds opnieuw - fundament en perspectief voor ons en de wereld waarin wij leven. Wij willen antwoord geven op Zijn roep om met elkaar als geloofsgemeenschap onderweg te zijn.”¹³¹

Stap 3. Het omschrijven van de doelstellingen van het Bezoekproject: deze stap vloeit voort uit de vorige. Wanneer is vastgesteld wat men als geloofsgemeenschap is, formuleert men op basis van deze omschrijving welke doelen men met het project wil bereiken. In De Maten formuleerde men zeven doelen. Belangrijke doelen waren bijvoorbeeld: “in gesprek komen men iedereen in de wijk over wat hen beweegt, hen raakt en over wat/hoe zij geloven”, “willen weten wat er aan spiritualiteit en behoefte aan spiritualiteit leeft onder mensen”, “willen weten wat wij als geloofsgemeenschap betekenen en kunnen betekenen”, “gemeenteleden motiveren deel te nemen aan een breder groepsgesprek” en de “leden van onze geloofsgemeenschap op de hoogte brengen van alles wat er binnen onze geloofsgemeenschap al gebeurt.”¹³² Het was een uitdrukkelijk doel dat de gesprekken wederkerig waren, men wilde niet alleen informatie verzamelen maar ook tot een dialoog komen.

Stap 4. Het maken van een werkplan.

Stap 5. Het instellen van een werkgroep die de bezoeken en de verslaglegging begeleidt.

Stap 6 t/m 9: Technische voorbereiding: deze stappen betreffen de technische voorbereiding van de bezoeken, bijvoorbeeld het trekken van een steekproef en een gesprekstaining van de bezoekers.

Stap 10 t/m 12: Bezoekfase: in deze fase worden de daadwerkelijke bezoeken afgelegd.

Stap 13 t/m 19: Uitwerking: deze stappen gaan over de analyse en de rapportage van de bezoeken.

Stap 20: Bezinning op vervolgstappen.

Stap 21: Evaluatie van het Bezoekproject.

Geloven als een manier van leven

Wat waren de uitkomsten van het Bezoekproject in De Maten, wat leverden de gesprekken op? De gesprekken gingen over vier hoofdonderwerpen: wat houdt je bezig, wat geeft je steun bij de vragen van het leven, wat betekent het geloof voor je en wat betekent de kerk voor je? Naar aanleiding van de uitkomsten wordt een groot aantal aanbevelingen voor de gemeenschap geformuleerd.

In De Maten zijn werk, gezondheid en vooral de zorg om kinderen belangrijk voor mensen. Daarom bevelen de samenstellers van het boek ook aan na te gaan hoe men ouders kan helpen bij opvoedingsvragen. Een andere aanbeveling is te letten of er in het pastoraat voldoende aandacht is voor verwerking van rouw in gezinnen waar miskramen voorkomen. Wat betreft werk en gezondheid zijn enkele aanbevelingen: mensen met problemen op hun werk in de gelegenheid te stellen daarover met elkaar te praten en in pastorale situaties te letten op zieken.

Steun bij problemen krijgen mensen vooral van hun partner, vrienden, vriendinnen en, in iets minder mate, bij de geloofsgemeenschap. Men raadt aan als kerkgemeenschap aanwezig te zijn bij de nood van mensen.

¹³¹ Hendriks, P., e.a. (2001). Geloof ligt op straat. Een verkenning naar spiritualiteit in parochie en gemeente. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 131.

¹³² Hendriks, P., e.a. (2001). Geloof ligt op straat. Een verkenning naar spiritualiteit in parochie en gemeente. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 133.

Geloven ziet men in de wijk vooral als een manier van leven, gebaseerd op de eigen beleving. Maar voor de meesten geldt dat ze daarin niet alleen willen zijn en dat zij hun geloof met anderen willen delen.¹³³ Het geloof van mensen vindt men terug in de dingen die zij doen, vooral in een zorgzame en verantwoorde omgang met anderen. Een advies is gesprekken te voeren over hoe het geloof van mensen van invloed kan zijn of moet zijn op hun manier van leven.

De kerk ziet men als een steun bij persoonlijke nood en associeert men verder vooral met geloofsgemeenschap en vieringen en eredienst. Men wijst er onder meer op dat het belangrijk is dat het aanbod van de kerk past bij wat mensen willen leren, en dat zij de hun wensen over kerk kenbaar moeten kunnen maken.

Voortzetting van de gesprekken

Zowel bezoekers als bezochten waren positief over de gesprekken, ze “ervaarden de gesprekken als heel bijzonder”.¹³⁴ Voor de betrokkenen leidden ze tot reflectie op het leven en geloofsverdieping en voor de gemeenschap waren ze opbouwend en bindend. Ook mensen die zich niet langer bij de kerk betrokken waren, voelden weer een band met de kerk en begonnen zich af te vragen of de kerk toch niet iets voor hen kon betekenen. Men bereikte met de gesprekken dus ook een groot aantal rand- en onkerkelijken – “zonder dat we de bedoeling hadden om zieltjes te winnen.”¹³⁵

Hoewel in eerste instantie het heil van de individuele gelovige centraal stond in het Bezoekproject in De Maten, had het in tweede instantie een duidelijk effect heeft op de gemeenschapsvorming: door de gesprekken bleek de gemeenschapszin te worden bevorderd. De gesprekken werden voortgezet, zo’n vierhonderd mensen gaven aan door te willen praten. Had men aanvankelijk eenmalige groepsgesprekken op het oog, bijvoorbeeld rond de thema’s die uit het onderzoek naar voren kwamen, het bleek dat veel wijkbewoners meer wilden dan een eenmalig gesprek. Zo werden huisavonden georganiseerd en wordt bij mensen thuis verder gesproken over geloven. Deze gesprekken vinden vaak in wisselende samenstelling plaats; “het lijkt erop dat men graag met veel andere mensen over het geloof praat.”¹³⁶ Ook mensen die weinig op hebben met kerkdiensten nemen deel aan deze gesprekken.

Als onderzoekers merken wij op dat op deze wijze blijkt dat het gemeenschapsvormende niet uitsluitend in het doel van het Bezoekproject zit, maar met name volgt uit de gevolgde procedure. Het blijkt dat het praten met mensen over geloofszaken op zich al gemeenschapsvormend is; het project lijkt wijksolidariteit sterk te bevorderen. De gemeenschapsopbouw vindt plaats in kleine wisselende groepen bij mensen thuis; dit houdt in dat de functie van de bijeenkomst van de hele gemeenschap op een plek (kerk) relatief minder belangrijk wordt. Tegelijk blijft de kerk wel het uitgangspunt voor de reikwijdte van het Bezoekproject vormen.

Met het Bezoekproject gaat men ook verder door een-op-een gesprekken die ten grondslag lagen aan het de publicatie “Geloven ligt op straat”. Het liefst wil men alle vierduizend adressen in De Maten een keer bezoeken. Irma Pieper, projectmedewerk-

¹³³ Posthumus, K (2002). ‘Daar hoeft je niet voor in de kerk te komen’. *Woord & Dienst*, 19 januari, p. 6-7.

¹³⁴ Veer, A. van der (2002). ‘De kerk moet er zijn bij mensen in nood’. *Kerkinformatie*, februari, p. 2-13.

¹³⁵ Irma Pieper, projectmedewerkster bij het Bezoekproject, telefonisch interview 25.3.2002.

¹³⁶ Irma Pieper, projectmedewerkster bij het Bezoekproject, telefonisch interview 25.3.2002.

ster bij het Bezoekproject, beschouwt het project als een succes.¹³⁷ Dat blijkt uit de betrokkenheid en de grote aantallen mensen die aan het project deelnamen en er mee willen doorgaan. “Het geloof leeft weer en is weer bespreekbaar geworden in De Maten.”¹³⁸ Pieper schrijft het succes onder meer toe aan de financiële bijdragen van het aartsbisdom en de Samen op Weg-kerken in Apeldoorn, en aan de tijd die men in het project investeerde. Eén van de drie samenwerkende wijkpredikanten uit de Maten en initiator van het project investeerde ongeveer één dag per week in het project. De projectmedewerkster heeft een 0.3 aanstelling bij de Samen op Weg-kerken. Verder was er de medewerking van vele vrijwilligers voor onder andere de bezoeken in de wijk.

Van groot belang voor het slagen van de hele operatie was de stuurgroep die het project ter zijde stond. Deze bestond uit deskundigen van buiten de wijk die zich geïnteresseerd hadden in het project gedurende de hele looptijd, uiteindelijk drie jaar, te begeleiden. Deze stuurgroep deed dat op vrijwillige basis en was daar gemiddeld een avond in de week mee kwijt.

Vraag bij een Bezoekproject in een wijk in Apeldoorn

- Hoe worden de religieuze kaders vastgesteld en bewaakt binnen een project dat de ervaring van mensen zo zeer tot uitgangspunt maakt – hoe wordt voorkomen dat uitsluitend dienstverlening en “helpen in de nood” centraal staan, wat is de plaats van andere elementen zoals religieuze kennis?

3.12 Engelen. Boodschappers tussen werelden

Intimiteit en geschiedenis

“Intimiteit in een historische omgeving”. Deze tekst, met een schets van de Elandstraatkerk op de achtergrond, treft men aan op het brievenhoofd en materiaal van de Haagse Elandstraatkerk. Die tekst past goed bij het doel van het Engelenproject dat men in die kerk najaar 2001 organiseerde. Het doel van de tentoonstelling was “Mensen bijeenbrengen om in de bijzondere sfeer van de Elandstraatkerk elkaar te ontmoeten.”¹³⁹ De titel van de tentoonstelling luidde voluit “Engelen. Boodschappers tussen werelden”.

De brochure die bij het project werd uitgegeven verschaft uitleg over die titel.¹⁴⁰ Mensen worden omgeven door engelen. Overal waar iemand iets goeds doet is een engel aanwezig. Engelen zijn actief als mensen in het leven steun en bescherming krijgen van anderen, engelen hoeden over mensen. Als mensen over engelen spreken dan bedoelen ze daarmee mensen die goed nieuws brengen namens God. Zo zijn engelen boodschappers tussen werelden.

Engelen helpen mensen bij hun zoektocht naar de zin van het bestaan. Mensen zoeken naar manieren om het bestaansmysterie te vieren en te begrijpen. Engelen verschijnen daar waar het mysterie van het leven zich aan mensen opdringt, zij vullen de

¹³⁷ Irma Pieper, projectmedewerkster bij het Bezoekproject, telefonisch interview 25.3.2002.

¹³⁸ Irma Pieper, projectmedewerkster bij het Bezoekproject, telefonisch interview 25.3.2002.

¹³⁹ Brief van parochiebestuur en commissie STEK (STichting ElandstraatKerk) aan Studio RKK Hilversum, 13.12.2001.

¹⁴⁰ Engelen. Boodschappers tussen werelden. 's Gravenhage: Ignatiusparochie (2001).

ruimte tussen zinzoeker en mysterie. In de brochure haalt men de dichter Rilke aan die schreef: “daar waar een mens een transformatie ervaart van het zichtbare naar het onzichtbare, verschijnt de engel.”¹⁴¹

Engelen houden zonder zichtbaar te zijn de wereld in een recht spoor en brengen licht, heil en bevrijding. De samenstellers van de brochure leggen de lezers ervan de vraag voor of zij zelf ook engelen zijn. “Maar hoe zit het met u? Bent u iemand, die bijna onzichtbaar een ander kan bevrijden van problemen en van zorgen? Kan er bij u iemand zijn toevlucht zoeken?”¹⁴² Daarmee worden engelen ook een ijkpunt voor het menselijke handelen.

Culturele activiteiten in een kerkgebouw

Het doel van het Engelenproject was mensen te samen te brengen en elkaar te laten ontmoeten, een doelstelling die veel activiteiten in de Elandstraatkerk kenmerkt.¹⁴³ In deze neogotische kerk, gebouwd in 1892 en gerestaureerd in 1996, worden vaker culturele activiteiten georganiseerd. Daarmee wil men de menselijke ontmoeting bevorderen en de kerkdrempel verlagen, “zodat zoveel mogelijk mensen van allerlei achtergrond bij ons in de kerk komen. Wij willen dat de kerk bruist en dat mensen graag bij ons binnen zijn.”¹⁴⁴ Het ligt niet in de bedoeling leden voor de kerk te winnen.

Het Engelenproject maakt deel uit van een hele reeks religieus-culturele activiteiten; voorbeelden daarvan zijn kunstexposities, concerten, lezingen en workshops. De culturele activiteiten hebben vaak betrekking op een religieus thema. Zo organiseerde men in het verleden een project rond Jezus en staat er een project over spiritualiteit op de rol.

Al die initiatieven moeten wel passen in een gebouw waar men nog erediensten houdt: de Elandstraatkerk fungeert ook nog als parochiekerk. Uit de inhoud van de activiteiten moet respect voor het religieuze blijken. De normale kerkdiensten mogen niet onder druk komen te staan. De parochianen mogen niet het gevoel krijgen dat het hun kerk niet meer is, zegt Ton Grimberg, een van de organisatoren van het Engelenproject.¹⁴⁵ Tegelijk wil men het religieuze element ook weer niet te expliciet naar voren schuiven. De inhoud van de projecten is weliswaar vaak religieus van aard, een culturele benadering daarvan staat voorop. Men is bang door een te exclusief religieuze invalshoek, bijvoorbeeld onder de noemer pastorale zorg, de drempel voor het grote publiek te hoog te maken.¹⁴⁶

Mozes van Max Bruch

Het Engelenproject omvatte een scala aan activiteiten. Men organiseerde vier concerten waarvan de belangrijkste een uitvoering van het oratorium Mozes van Max Bruch was. Er werden vier lezingen gehouden door theologen en godsdienstpsychologen. De lezingen droegen de titels “Engelen: boodschappers en gidsen van alle tijden”; “De rol van de engel in de kunst en literatuur”; “Terugkeer van de Engelen” en “De gevallen engel”. De lezingen werden gebundeld in een boekje “Engelen, middelaren

¹⁴¹ Engelen. Boodschappers tussen werelden. 's Gravenhage: Ignatiusparochie (2001), p. 5.

¹⁴² Engelen. Boodschappers tussen werelden. 's Gravenhage: Ignatiusparochie (2001), p. 15.

¹⁴³ Oppier, M. ‘Engelen en skyboxen’. Haagse Courant, 23.10.2002.

¹⁴⁴ Brief van parochiebestuur en commissie STEK aan Studio RKK Hilversum, 13.12.2001.

¹⁴⁵ Ton Grimberg, lid van de commissie STEK, interview 27.5.2002.

¹⁴⁶ Ton Grimberg, lid van de commissie STEK, interview 27.5.2002.

tussen werelden.”¹⁴⁷ Voorts vond in de kerk een expositie plaats over engelen, waarin zowel hedendaagse als oudere kunst bijeengebracht waren. De oudere kunst werd in bruikleen beschikbaar gesteld door verschillende parochies uit het bisdom Rotterdam. Een theoloog die tevens schrijver en theatermaker is, schreef speciaal voor het project het toneelspel “Herberg De Engel”. Daarnaast was er een filmnacht, waarin van acht uur ’s avonds tot zes uur ’s morgens vier films werden vertoond waarin engelen een prominente rol spelen. Naast deze activiteiten waren er nog workshops, een buurtsymposium en een kerstsamenzang. Voor kinderen waren er enkele speciale activiteiten: zo was er een verteller met “Het verhaal van de engel” en een speurtocht “Van bengel tot engel”.

Een aantal activiteiten, bijvoorbeeld de expositie, waren vrij toegankelijk, voor andere werd een bijdrage gevraagd van vijf gulden (voor lezingen en toneel) tot dertig gulden (voor het oratorium van Bruch).

Zingen en soep

In totaal bezochten circa vierduizend mensen het Engelenproject. Gedurende de looptijd van het project trok de kerk wekelijks ruim driehonderd bezoekers. Ook in het land was er veel belangstelling voor het project. Na een artikel in de Volkskrant piekte de website van de Elandstraatparochie: in de twee weken na de plaatsing van het artikel telde de site duizend hits. Bij de uitvoering van het oratorium waren ongeveer duizend mensen aanwezig.

Volgens Ton Grimberg kwamen de bezoekers uit alle lagen van de bevolking en zijn mannen en vrouwen en alle leeftijden gelijkelijk verdeeld.¹⁴⁸ Een gastenboek laat vooral adressen uit Den Haag zien, wat er op wijst dat het grootste deel van de bezoekers uit de nabije omgeving kwam. De tentoonstelling werd door parochianen en doorsnee kerkelijken bezocht. Volgens de organisatoren zijn er daarnaast nog twee andere te onderscheiden groepen. In de eerste plaats mensen met vooral belangstelling voor het artistieke aspect van de tentoonstelling. Mensen die ook een museum bezoeken als daar een tentoonstelling over engelen is. Voor hen staat het culturele aspect centraal. Voorts is er een groep mensen voor wie de tentoonstelling een aanleiding was om na vele jaren van afwezigheid weer eens een kerk te bezoeken. Zij grepen de gelegenheid aan om weer eens de kerk te betreden, uit nostalgie. Soms gingen deze bezoekers over tot gebed of het opsteken van een kaarsje.

Niet alleen in kwantitatieve zin deed het project het goed, ook in kwalitatieve zin beschouwt men het als een succes. Zo waren er mensen die spontaan meewerkten, bijvoorbeeld een professionele zangeres die aanbood om te zingen en een vrouw die soep maakte voor de filmnacht. Dergelijke initiatieven passen bij de gedachte die ten grondslag ligt aan het engelenproject: dienstbaarheid aan elkaar.

Wat de organisatoren veel voldoening gaf was dat mensen door de activiteiten regelmatig troost en rust vonden. Om hoeveel mensen het gaat laat zich niet becijferen, maar het kwam blijkens reacties regelmatig voor.¹⁴⁹ Het project droeg ook bij aan de saamhorigheid van de medewerkers. Ongeveer zeventig vrijwilligers leverden een bijdrage aan de circa 250 te vervullen taken. Het succes van de activiteiten blijkt volgens de organisatoren ook uit de aanvragen van beeldend kunstenaars en musici om in de kerk te mogen exposeren en op te treden.

¹⁴⁷ Engelen, middelaren tussen werelden. ’s Gravenhage: Ignatiusparochie (2001).

¹⁴⁸ Ton Grimberg, lid van de commissie STEK, interview 27.5.2002.

¹⁴⁹ Ton Grimberg, lid van de commissie STEK, interview 27.5.2002.

Al met al merken we als onderzoekers op dat projecten in de Elandstraatkerk als dat over Engelen een gemeenschapsvormende functie hebben, maar wel een gemeenschap met een momentaan karakter, althans voor de bezoekers. Het lijkt er op dat zich in deze vorm van “musealisering”¹⁵⁰, een nieuw soort “heilige” plaats aandient, echter een met een snel veranderend karakter. Dat sluit goed aan bij het “moderne” leven dat zich kenmerkt door vluchtigheid.

Het succes van het Engelenproject en andere projecten schrijft men vooral toe aan de warmte en gastvrijheid. “De kerk straalt een grote warmte uit, daar creëer je niets aan, dat krijg je als organisatie cadeau. Daarnaast is er de gastvrijheid, wij proberen bijvoorbeeld bij concerten altijd bij de ingang te staan om iedereen persoonlijk welkom te heten.”¹⁵¹ Een laatste factor die bijdraagt aan het slagen van dit en andere projecten is het artistieke niveau van de projecten. Men streeft er naar goede musici en beeldende kunstenaars te werven en voor lezingen bekende en boeiende sprekers aan te trekken.

Het Engelenproject kreeg een eervolle vermelding bij de verkiezing van de beste Nederlandse parochie van 2001. Deze verkiezing wordt georganiseerd door het RKK-programma “Rondom kerk en kroeg”.

Organisatie

Voor de organisatie van de culturele activiteiten in de Elandstraatkerk is de zogenaamde commissie STEK in het leven geroepen. Dit is een acroniem dat staat voor STichting ElandstraatKerk. Overdrachtelijk heeft men het ook wel over een stekje waar het goed toeven is. De commissie beoogt culturele en geestelijke activiteiten te organiseren die passen in een kerkgebouw; de kerk open te stellen voor activiteiten die het buurtgevoel moeten versterken en het kerkgebouw instandhouden en bevorderen dat mensen dit kunnen bezoeken.¹⁵² De commissie kan min of meer onafhankelijk van het parochiebestuur werken. Zij heeft eigen statuten en stelt een jaarplan op, waar zij na een fiat van het bestuur van de parochie mee aan de slag kan. Binnen de financiële huishouding van de parochie voert de commissie STEK een eigen financieel beheer, waarbij het parochiebestuur garant staat.

Een projectmatige aanpak blijkt de beste manier om te werk te gaan. Projecten zijn gemakkelijk voor te bereiden en uit te werken en te verbinden met een scala aan activiteiten. Ook kan men aan de hand van projecten gemakkelijk aan promotie doen. De projecten die men organiseert moeten kostendekkend zijn. Dat lukte tot nu toe altijd. De inkomsten komen uit de entree bij concerten, lezingen en filmvoorstellingen, de verkoop van cd's en boeken, en koffie en thee in pauzes. Daarnaast krijgt men commissie op de verkoop van tentoongestelde kunstwerken.

Per jaar kunnen twee tot drie projecten uitgewerkt worden. De gemiddelde looptijd van een project is iets meer dan een jaar, waarvan ongeveer tien maanden in de voorbereiding gaat zitten. Het eigenlijke evenement neemt zo'n zes weken in beslag.

Daarna vraagt ieder project nog een maand aan afronding.

Bij de organisatie merkt men een tekort aan vrijwilligers, er komen teveel werkzaamheden neer op te weinig mensen. Er zijn vooral te weinig mensen die beschikken over

¹⁵⁰ “Musealisering” is een begrip geïntroduceerd door Paul Post in Post, P. (2000). Het wonder van Dokkum. Nijmegen: Valkhofpers.

¹⁵¹ Ton Grimberg, lid van de commissie STEK, interview 27.5.2002.

¹⁵² Folder Commissie STEK.

organisatorische vaardigheden, bijvoorbeeld om de logistiek rondom de verkoop van thee en koffie in de pauze in zijn geheel te verzorgen (bestellingen opnemen, bestellingen doen, vrijwilligers voor de bardiensten en afwasbeurten werven, enzovoorts). Voor planning en ideeënvorming heeft men mensen genoeg en er zijn ook voldoende kandidaten mensen die bereid zijn hand- en spandiensten te verrichten; voor het laatste beschikt men over tientallen vrijwilligers.¹⁵³

Het opzetten en uitvoeren van de projecten kost op dit moment ongeveer vier dagen per week. Dit betreft de tijd die men kwijt is aan de organisatie van de projecten. Deze werkzaamheden komen vooral neer op enkele leden van de commissie STEK, die dit op vrijwillige basis doen. Vanaf mei 2002 kreeg men 11 uur in de week dekenale ondersteuning. Deze moet de commissie STEK een aantal organisatorische activiteiten uit handen nemen. De medewerker van het dekenaat gaat zijn tijd besteden aan promotie van de projecten en aan het leggen van contacten in kerkelijk Nederland en de academische wereld om goede sprekers te werven.

Vraag bij Engelen. Boodschappers tussen werelden

- In hoeverre is er binnen een dergelijk project naast aandacht voor de ‘comfort’ functie van religie – het doet mensen goed, religie is goed voor de verwerking van (negatieve) ervaringen – ook ruimte voor de ‘challenge’ functie: de uitdaging die ook een functie van het religieuze is, in de vorm van de religieuze boodschap en het kritiserende aspect?

3.13 Samenvatting

In de volgende tabel geven wij de factoren voor succes en falen van de afzonderlijke projecten in een overzicht weer. Als resultaat geeft de tabel een inventarisatie van de criteria voor falen en succes en de factoren die dit succes of falen verklaren. De criteria gaan over de normen die men gebruikt om te besluiten of een project succesvol is of niet. De verklaring gaat over de oorzaken van dat succes of falen. Een dubbele aanduiding is mogelijk: men kan een project zowel geslaagd als mislukt beschouwen, dat hangt af van het onderdeel van het project dat men beoordeelt. In de meeste gevallen gaat het om oordelen van betrokkenen en niet om onafhankelijk onderzoek. De rouwverwerkingsgroepen vormen een uitzondering, daar verrichtte het IVA in Tilburg onafhankelijk onderzoek naar. Als het gaat om een verklaring van succes en falen waren de betrokkenen niet altijd even zeker van hun zaak. Het lijkt het verstandigste deze beoordeling dan ook op te vatten als een *educated guess*.

¹⁵³ Ton Grimberg, lid van de commissie STEK, interview 27.5.2002.

Tabel 5. Inventarisatie van succes- en faalfactoren per project

Project	Aanduiding van succes (+) en/of falen (-)	Criteria voor bepaling van succes en/of falen	Verklaring van succes en/of falen
1 Buurt- of Oude-wijkenpastoraat	+	Maakt zichtbaar wat pastoraat is Functioneert als leerplek	Voldoende financiële steun Grote inzet pastores
2 Stadspastoraat	+ -	Opbouw structuur Te weinig randkerkelijken bereikt	Voldoende financiële steun
3 Internet-pastoraat	- +	Aartsbisdom: weinig <i>pastoraal</i> contact Bereikt geen nieuwe doelgroepen Rknieuwsnet: wordt veel geraadpleegd	Onvoldoende bekendheid Territoriale grenzen onverenigbaar met functie van internet Voldoende bekendheid Zelf essentiële werkzaamheden uitvoeren Veel informatie
4 Bedevaart, Pelgrimstochten	+ +	Blijkt “werkzaam” voor veel mensen Trekt veel mensen aan	Gemakkelijk in dagelijks leven te voegen
5 Studio Elim	+	Mensen mogen er zijn zoals ze zijn	Brede steun Fraters Concentratie op twee koren
6 Laurens Onthaal	-	Onvoldoende belangstelling	Veelheid factoren, o.a.: - doelgroep onhelder - geen afstemming met andere kerkelijke activiteiten
7 Spiritualiteit	+ -	Geeft verdieping Gemeenschapsaspect komt minder uit verf; beperkte reikwijdte	Weinig inhoudelijke steun vanuit bisdom
8 Martinusdagen	+ -	Deelnemende jongeren vonden het leuk Veel onderling contact Aantal deelnemers bleef klein	Programma zat goed in elkaar Goede methode vorming groepen Wijze van werving niet effectief
9 Alpha-cursus	+	Veel mensen keren terug Gemeenschapsvorming	Open karakter werkt uitnodigend Samen bidden blijkt aan te spreken
10 Rouwverwerkingsgroepen	+ -	Verrijking, troost, uitzicht op nieuw leven Religie soms weinig aan bod	Nadruk op participatie ipv kerygma
11 Bezoekproject	+	Reflectie leven, geloofsverdieping, gemeenschapsvormend, mensen willen doorgaan	Voldoende financiële steun
12 Engelenproject	+	Veel belangstelling van breed publiek Troost via kunst	Kerkruimte esthetisch geschikt Gastvrijheid werkt uitnodigend Hoog niveau uitvoeringen

De kwalificaties in de meest rechtse kolom hebben met name betrekking op de effectiviteit van de projecten: hoe komt het dat ze al dan niet een breed publiek weten/wisten te trekken, dat ze al dan niet “werken”? Met andere woorden, met name de *haalbaarheid* van de impulsen (onderzoeksvraag 2) is hier in het geding. Hier hebben met name financiële en organisatorische ondersteuning een doorslaggevend karakter, alsook de kwaliteit van ruimtes, van professionals en van de uitvoering(en); tenslotte de bekendheid en het open karakter waardoor velen zich aangesproken voelen. In het volgende hoofdstuk wordt met name op de inhoudelijke beoordeling van de projecten ingegaan; deze geschiedde door een panel van experts.

4 Inhoudelijke beoordeling van nieuwe impulsen aan het pastoraat

Het voorgaande hoofdstuk had overwegend een beschrijvend karakter. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan een inhoudelijke beoordeling. Deze beoordeling deden wij niet zelf, maar werd verzorgd door experts. Voor meer informatie over de opzet van de expertmeeting wordt verwezen naar hoofdstuk 1.4.4; een lijst met namen van deelnemers wordt gegeven in bijlage 1 (lijst C).

Ter voorbereiding van de expertmeeting legden wij de zestien deskundigen een aantal vragen voor over de wenselijkheid en haalbaarheid van de projecten (zie bijlage 5). Hoewel deze criteria een duidelijke rol speelden in de discussie tijdens de meeting, gaven zij bij de beschrijving onvoldoende houvast om de gehele breedte van de discussie weer te geven; daarvoor bleek een thematische ordening effectiever. Deze wijze van ordening kon niet voorkomen dat er een zekere overlap tussen de thema's is en dat thema's soms herhaald worden, zij het telkens onder een andere invalshoek. Voor de keus staand tussen een zo volledig mogelijke weergave van de gesprekken en de overwegingen enerzijds en "snijden" om zo systematisch mogelijk te ordenen anderzijds kozen wij voor het eerste.

Bij de meeting werd één ding al snel duidelijk; de experts verschilden vaak van mening. Divergentie van opvattingen kwam vaker voor dan overeenstemming. Daarom zal men in dit hoofdstuk veelvuldig termen als "sommige, de een, de ander, anderen, enerzijds, anderzijds, enzovoorts" aantreffen. Daarmee hopen wij recht te doen aan de verschillende opvattingen. Bij een weergave van de gesprekken gaat het niet om het getalscriterium, maar om een explicitering van overwegingen. In paragraaf 4.1 treft men een verslag van de expertmeeting aan. Op basis van wat de experts naar voren brachten beschrijven wij in paragraaf 4.2 voorwaarden voor nieuwe impulsen aan het pastoraat.

4.1 De experts over de projecten

Waar blijft de boodschap?

Waar blijft de religieuze boodschap? Een aantal projecten riep deze vraag op. Daarbij kan men denken aan het Buurtpastoraat, het Stadspastoraat, Laurens Onthaal en het Engelenproject. In deze projecten miste een aantal experts de religieuze betekenisgeving, bij alle waardering die men voor andere aspecten van deze initiatieven kon hebben. Willen pastorale projecten pastoraal heten dan dient men het religieuze te benoemen en te expliciteren. De "afzender" en de religieuze inzet van een project moeten duidelijk zijn. Men pleitte ervoor het getuigen en het verkondigen in dergelijke projecten zwaarder aan te zetten. De experts die zich op dit standpunt stelden drukten dit op velerlei manieren uit, bijvoorbeeld "God loven, met God leven en God bekend maken", "transparantie naar de Heer" en "bestaansverheldering vanuit het goddelijke."

Dat het initiatief voor een project bij een kerk ligt maakt het niet automatisch tot een pastoraal project; activiteiten van kerken zijn niet automatisch pastorale activiteiten. In dit verband noemde men het Buurtpastoraat: het omzien naar mensen maakt het Buurtpastoraat nog niet tot pastoraat. De kerk is aanwezig en biedt een dienst aan, “maar dat kan iedere opbouwwerker ook doen”, zo zei een van de experts. Wil men het Buurtpastoraat als pastoraal handelen kunnen aanmerken dan moet men de religieuze betekenisgeving sterker aanzetten. De werkzaamheden moeten ook betrekking hebben op het “geloof van mensen”. Laat men dit achterwege dan dreigt het risico van vrijblijvendheid, en “geloof is niet vrijblijvend”. Als men het religieuze niet expliciteert brengt men de voortzetting van de religieuze traditie in gevaar. Het risico bestaat anders dat de verwijzingen naar de Christelijke traditie niet plaatsvinden of te zeer afhankelijk worden van de betrokkenheid en houding van de uitvoerder van het project. Projecten dienen, onafhankelijk van de houding van de uitvoerenden, religieuze betekenisgeving “in” zich te hebben. Zo niet, dan is er risico dat pastorale projecten zich blijven steken in “buurt- en koffiewerk”. Het gevaar van vrijblijvendheid signaleerden enkelen in het bijzonder bij het Stadspastoraat en het Engelenproject. Deze leunen teveel op een esthetische benadering, en esthetisch, ook religieus esthetisch, is niet voldoende voor religieuze articulatie van projecten. Sommige activiteiten, bijvoorbeeld een cursus enneagram, “moet je als kerk nalaten” brachten enkelen naar voren. Als contrapunt bepleitten sommigen voor een “vrije ruimte”. Dit geeft mensen de mogelijkheid om op hun gemak, bijvoorbeeld via de weg van de (religieus geïnspireerde) esthetiek of een open gesprek, kennis te maken met het pastorale aanbod. Mocht het “klikken”, dan kan men een stap verder zetten. Bijvoorbeeld in het Bezoekproject zag men daarvoor een goede formule. Anderzijds vroeg men zich af of vrijblijvendheid niet een van de oorzaken was van het mislukken van Laurens Onthaal.

Soms vond men de religieuze boodschap juist te “zwaar aangezet”. Dit betrof met name de Alpha-cursus. Men vond de inhoud van deze cursus te veel uitgaan van een statische theologie en te weinig mogelijkheden bieden voor een moderne interpretatie.

Wat betreft het esthetische zeiden enkelen dat schoonheid op zich al religieuze kwaliteiten kan hebben. Die hoeft men niet per se te benoemen of te thematiseren. Het esthetische kan intrinsiek religieus zijn, net als de natuur. De uitspraak de “natuur en de kunsten zijn het boek van God” illustreerde deze mening. Ook benadrukte men in dit verband de rol van de verbeelding. Nauw verwant aan het esthetische zouden creativiteit en verbeelding mensen op een nieuwe en niet beladen manier in kennis kunnen stellen met het religieuze. Het Stadspastoraat en het Engelenproject deden het sterk op dit punt.

Een aantal experts tilden wat minder zwaar aan het achterwege blijven van een expliciete religieuze boodschap. De vraag of projecten “de mogelijkheid bieden om ervaringen van mensen te verbinden met religieuze zingeving” werd door hen als een belangrijker inhoudelijk criterium beschouwd. Meerdere projecten bieden daartoe uitstekende mogelijkheden: in dit verband noemden zij niet alleen het Engelenproject, maar ook Rouwverwerkingsgroepen, en Bedevaart en Pelgrimage in Zuid-Limburg. Deze projecten articuleren “primaire processen”, bijvoorbeeld rouw, verdriet, genot van schoonheid, vrijheid, die mogelijkheden bieden om religieus zin aan te geven. Door deze “koppelverkoop” honoreert men zowel existentiële ervaring – het menselijke – en de religieuze zingeving – het mensen overstijgende.

Het Buurtpastoraat attendeert er overigens op dat men activiteiten en personen religieus betekenen kan zonder dat men zoiets beoogt. In de Utrechtse wijk zagen de bewoners de uitvoerenden uitdrukkelijk als pastor en spraken hen ook in die hoedanigheid aan.

Laagdremkelig

Het benoemen van het religieuze kan voor mensen een drempel opwerpen. Een van de deelnemers formuleerde het als het dilemma tussen “staan voor je boodschap en laagdrempeligheid”. Het benadrukken van de boodschap kan mensen afschrikken. Juist vanwege de laagdrempeligheid en de “frisse aanpak” prees men initiatieven zoals het Stadspastoraat en het Engelenproject. Het maakt het religieuze voor mensen toegankelijk. In deze aanpak liggen kansen om mensen te bereiken die anders nooit met het religieuze in aanraking komen. Ook de Pelgrimage in Zuid-Limburg is een vorm die goed in de markt ligt. Het sluit aan bij een populaire recreatieve activiteit. Een van de experts merkte in dit verband op dat fietsen ook een goede vorm zou zijn om mensen te bereiken.

Het bereiken van mensen die men voorheen niet of nauwelijks bereikte zag men als een van de sterke punten van het Buurtpastoraat. Hier treedt de kerk in contact met mensen aan de onderkant van de samenleving, mensen van wie de kerk zich in de loop van de negentiende en twintigste eeuw steeds meer vervreemde. In het Buurtpastoraat is de kerk opnieuw aanwezig bij degenen die de kerk ooit achter zich liet. Men prijst het buitengewoon dat het Buurtpastoraat zich wendt tot degenen die niets meer met de kerk konden omdat die zich aanpaste aan de middenklasse. Dat is een kerk en een cultuur waar velen uit de oude wijken zich niet bij thuis voelen. Men noemde het Buurtpastoraat een schoolvoorbeeld van diaconie en omzien naar de mensen. Zij het, zoals al eerder opgemerkt, dat in dit project de religieuze boodschap meer zou moeten worden aangezet.

Het Buurtpastoraat gaf aanleiding tot de opmerking dat “present zijn” een kernelement van alle pastoraat is. Het buurtpastoraat heeft niet het monopolie op dit element, noch moet men hier een specialisatie van maken. Aanwezig zijn bij anderen is geen afzonderlijke pastorale activiteit of deskundigheid.

Professionals en vrijwilligers

De experts benadrukten in vele toonaarden het belang van het deelnemen van vrijwilligers. Het voortbestaan en de vitaliteit van de kerk zijn in sterke mate van hen afhankelijk. Te meer omdat het in de verwachting ligt dat het aantal professionals in de toekomst nog verder zal dalen. Vrijwilligers zijn niet alleen belangrijk omdat zij personele gaten dichtten, zij zijn ook cruciaal omdat “de toekomst van de kerk ligt bij mensen die er zelf wonen”. Sommige experts zien kleine groepen en lokale gemeenschappen als de ruggengraat van de kerk in de toekomst. Deze overwegingen waren reden voor de waardering van projecten als het Bezoekproject en Spiritualiteit en reden voor kritiek op het Buurtpastoraat. Vooral het Bezoekproject maakt zichtbaar wat vrijwilligers tot stand kunnen brengen en wat de onderlinge betrokkenheid van mensen vermag. In Spiritualiteit probeert men het élan van de parochie te vergroten door scholing van vrijwilligers. Hoewel een van de experts sceptisch was over de effecten van projecten zoals Spiritualiteit. Deze deskundige vroeg zich af of “het niet het zoveelste project is waar men door catechese in groepsverband de parochie wil wakker schudden”. Het Buurtpastoraat leunt teveel op de activiteiten van professio-

nele pastores. Men vond het van groot belang dat er bij dit project een overdracht aan vrijwilligers zou plaatsvinden.

De (toekomstige) positie van vrijwilligers stelt eisen aan hun scholing en toerusting; die vraagt veel investering. Tegelijk is die scholing een blijk van waardering voor hun inzet, een waardering die parochies kan stimuleren en enthousiasmeren. Zo krijgen menen wat men investeert in scholing terug als élan. Enkelen zagen het als een belangrijk bijkomend voordeel van scholing dat het welslagen van projecten minder afhankelijk wordt van de toevallige kwaliteiten van uitvoerders. Bovendien verbreedt men door de inzet van vrijwilligers het draagvlak van projecten. Scholing levert een bijdrage aan de verkleining van risico's. Goede scholing en pastorale kwaliteit van de begeleiders zag men ook als een voorwaarde voor het slagen van een project als Rouwverwerkingsgroepen. De terughoudendheid en de schroom die men constateerde in de profilering van de religieuze boodschap maakt er op attent dat de spirituele scholing van vrijwilligers van het grootste belang is.

Het was voor sommigen de vraag wat de kerkelijke herkenbaarheid van projecten is die door vrijwilligers worden gedragen. Komt de kerkelijke of religieuze identificatie daarmee niet in gevaar? Worden projecten nog wel als kerkelijk of religieus of pastoraal waargenomen? De uitvoering door professionals, ambtsdragers, functionarissen geeft een zekere garantie voor de herkenbaarheid van de afzender van het project. Diezelfde herkenbaarheid was een reden voor een van de experts om te twijfelen aan de inzet van juist professionals. Voor hem was het een vraag of vandaag de dag mensen in nood zich nog wel thuis voelen bij religieuze professionals. Weer anderen vonden dat daden de garantie moesten vormen voor de religieuze identificatie van een activiteit. Religieuze activiteiten kenmerken zich door bepaalde handelingen die mensen ten overstaan van elkaar verrichten. Een religieus gebeuren tussen mensen vormt de basis voor de religieuze definiëring van handelingen, niet de religieuze status van de uitvoerenden. Om niet te blijven hangen in de verschillen tussen vrijwilligers en professionals en de onderscheidingen te overbruggen spreken sommige experts liever over pastoraal relevante projecten.

Of het nu om vrijwilligers of professionals gaat, de uitvoerders behoren wel over zekere persoonlijke kwaliteiten beschikken. Deze kwaliteiten omschreef men in termen zoals charisma en identificatiefiguren. Deze personen moeten gesteund en gedragen worden door een gemeenschap. In de bijeenkomst benadrukte men het belang van de binding en inbedding van mensen met charismatische eigenschappen in een gemeenschap. Door die binding verwacht men dat de geloofwaardigheid van gemeenschappen toeneemt bij groepen die men moeilijk bereikt; hierbij werd vooral aan jongeren gedacht.

Pastoranten

De kerken moeten er zijn voor mensen, voor de pastoranten, kerken hebben ook een dienende en diaconale taak. Daarom was er veel waardering voor Rouwverwerkingsgroepen, het Bezoekproject en het Buurtpastoraat. Dergelijke initiatieven vertegenwoordigen het diaconale gezicht van de kerk. De activiteiten die men in Rouwverwerkingsgroepen en het Buurtpastoraat ontplooit kunnen mensen sterken en helen. Het ontbreken van het diaconale element vond men een tekortkoming aan het Engelenproject.

In de zorg voor mensen zit ook een “wervend” element. Het zijn uitgelezen momenten om mensen te bereiken. Enkele experts benadrukken dat men degenen die in hun nood komen niet denigrerend tegemoet moet treden (“ze komen alleen als het nodig

is”); immers, juist in kwetsbare momenten zijn mensen ontvankelijk voor het religieuze en stellen zij vragen naar het transcendente en dit verlangen dient serieus te worden genomen en gehonoreerd te worden. Evenmin is het correct dit als een misplaatste manier van “zieltjeswinnerij” te beschouwen, mensen in nood mag je niet in de steek laten.

Het aansluiten bij de noden van mensen betekent dat men aansluit bij hun ervaringen. Dit is een bredere noemer waaronder de deskundigen een van de belangrijkste eisen formuleren waaraan aan pastorale projecten dienen te voldoen. Men moet aansluiting weten te vinden bij wat er onder mensen leeft. Daarbij bleken verschillende accenten te onderscheiden. In de eerste plaats kan men aansluiting zoeken bij de zorgen en noden van mensen. Dit bespraken wij hierboven. Ten tweede kan men de vraag stellen wat het religieuze voor mensen betekent. Een van de experts gaf het volgende voorbeeld. Een uitspraak als “ik geloof in God, de levende” vraagt niet alleen om een technisch exposé, dat zou kunnen bestaan uit de receptiegeschiedenis van zo’n uitspraak. Ook het perspectief “wat betekent deze vraag voor mij?” moet ruimschoots aan de orde komen. Nieuwe impulsen dienen die laatste vraag mogelijk te maken en te belonen. Dit draagt er toe bij dat men met pastorale activiteiten mensen kan bereiken en raken.

Aansluitend bij “geraakt worden” merkte een van de deskundigen op dat voor hem als centraal beoordelingscriterium voor pastorale impulsen dient de vraag, of mensen er door veranderen: vindt er een (begin) van een bekering plaats? Een inbedding van die metanoia in een kerkelijke gemeenschap acht hij van groot belang.

Het belang aan te sluiten bij ervaringen van mensen krijgt een nog uitgesprokener karakter in het geval van jongeren. Zij leven in een “beleveniscultuur”, zo stelde men, jongeren worden vooral aangesproken door heftige ervaringen, door het vitale en het extatische. Wanneer projecten hier niet op de een of andere manier aan tegemoet komen lijkt het bijna onmogelijk om contact met hen te krijgen. Voor jongeren moet iets “spannend” zijn. Een van de experts merkte op dat men een activiteit voor jongeren beslist geen “cursus” moest noemen, dat staat haaks op “belevenis”. Tegelijk blijft de aard van dat spannende soms nogal onduidelijk. Zo trekt Taizé vele jongeren, maar het is onduidelijk wat daar spannend aan is, het is wellicht eerder saai. Er is veel stilte en het zingen is niet spectaculair. Toch vinden jongeren het een belevenis. Is het misschien het gevoel van verbondenheid dat het voor hen spannend of aantrekkelijk maakt? Ligt hier een van de sterke kanten van Studio Elim? Deze opmerking over verbondenheid raakt aan het thema “gemeenschap”.

Gemeenschap

Alle experts zijn van mening dat nieuwe impulsen aan het pastoraat een element van gemeenschapsvorming in zich moeten hebben. Ook vinden zij dat alle projecten hier in een zekere mate aan voldoen. Laurens Onthaal vormt hierop een uitzondering, en dat is een van de overwegingen om dit project negatief te beoordelen. De meningen lopen uiteen wanneer de vraag aan de orde komt wat de gemeenschap van de toekomst zal kenmerken. Sommige experts vermoeden gemeenschappen met een steeds grotere omvang, anderen betwijfelen of het proces van schaalvergroting door zal zetten en zien duidelijke signalen van een “tegenbeweging”. In dit verband wijzen zij op initiatieven van grote supermarktketens om weer kleine buurtwinkels op te zetten. De kerk vormt op deze tendentie geen uitzondering. Enkele van de deskundigen geloven dat kleine lokale vormen van verbondenheid nog steeds een kans hebben. De successen en de functies van niet-religieuze lokale gemeenschappen – voetbalvereni-

gingen bijvoorbeeld – tonen dit aan. Ook lokale religieuze gemeenschappen zijn nog steeds levensvatbaar. Daarin kunnen alle pastorale functies plaatsvinden, men kan een pastoraal “totaalpakket” aanbieden. Door deze gemeenschappen kan men gemakkelijk veel mensen bereiken. In kleine groepen is persoonlijk contact mogelijk en dit is de manier om effecten te verspreiden en te doen uitwaaiëren. Daarom bestaat er ook veel waardering voor Spiritualiteit en het Bezoekproject. Het laatste initiatief spreekt ook aan omdat het alle ruimte geeft aan de activiteiten van vrijwilligers. Met zo'n project kan men op het spoor komen wat er in kleine gemeenschappen leeft en aansluiten bij het alledaagse bestaan en de zorgen van mensen. Ook blijkt men mensen te bereiken met wie voorheen geen contact bestond, bijvoorbeeld randkerkelijken.

Naast deze territoriaal verankerde en langdurig bestaande gemeenschappen onderscheiden de experts “tijdelijke” of “ad hoc” gemeenschappen. Deze sluiten aan bij de tendens tot individualisering. Mensen hechten aan individualiteit, maar vragen paradoxaal genoeg ook om gemeenschap. Al was het alleen maar omdat zij bij anderen bevestiging van hun individualiteit zoeken. Sommige projecten – Pelgrimage en Internetpastoraat – oogsten waardering omdat zij op deze tendens tot individualisering inhaken en haar tegelijk proberen te overstijgen, door individuen een verband aan te reiken dat aansluit bij die individualisering en haar tegelijk (tijdelijk) overstijgt. Dergelijke projecten laten mensen zien dat zij in hun individualiteit niet alleen staan. Om deze reden vindt bij sommigen het Martinusproject waardering. Daardoor kunnen mensen gewaarworden met hoe velen zij zijn. Anderen zijn sceptisch over het Martinusproject. Zij beschouwen het teveel als “evenementenpastoraat” of een “excursie” en missen het element van continuïteit. Dat hebben zij ook tegen op bijvoorbeeld het Internetpastoraat. Voor hen is kerkopbouw en het werken aan een langdurige en continue gemeenschap een essentieel element van ieder pastoraal project. Gemeenschap kwam niet alleen ter sprake als een in tijd en ruimte af te bakenen eenheid, maar ook als een ervaring, als een gevoel. Mensen, in het bijzonder jongeren, willen gemeenschap ervaren. Bij hen gaat het in de eerste plaats om een gevoel van verbondenheid. Dit sluit aan bij de al eerder gesignaleerde “ervaringscultuur” van jongeren. Het gevoel met anderen verbonden te zijn maakt voor veel jongeren de kwaliteit van gemeenschap uit. Deze ervaring kan te weeg gebracht worden door “tijdelijke” gemeenschappen, zoals die gevormd worden bij concerten en voetbalwedstrijden. Bedevaart en Pelgrimage is een project dat hierbij aansluit. Men neemt er als individu aan deel en ervaart zich tegelijk als een deel van een groter geheel, men maakt even deel uit van een gemeenschap en trekt daarna weer verder als individu.

Continuïteit en differentiatie

Het komt de kwaliteit en de kans op slagen van projecten ten goede als zij niet op zich staan, maar ingebed zijn in andere religieuze activiteiten en organisatorische verbanden. Organisatorisch noemde men vooral de verbondenheid met een gemeenschap, in het bijzonder parochies. Men attendeerde op het model van de “paraparochie”. In dit model beschikt een project over een grote zelfstandigheid en handlingsruimte, maar is ze toch met een andere organisatorische eenheid verbonden. Dat is doorgaans een parochie. Deze verbinding geeft een zekere garantie voor continuïteit. En uitzicht op continuïteit was voor de meeste deskundigen een belangrijk criterium om projecten op te beoordelen. De verbinding tussen project en parochie bevordert de uitwisseling van expertise en de inzet van vrijwilligers. Bovendien schept het mogelijkheden om mensen op een nieuwe manier kennis te laten maken met

parochiële kerkelijkheid. Van de onderzochte projecten gaf het Stadsbestuur daarvan een voorbeeld, ook het Engelenproject voldeed aan dit model. De uitvoering van het laatste project vond zijn inbedding in een lokale parochie.

Ook de inbedding van de projecten in ander religieuze activiteiten maken hen aantrekkelijk. Projecten moeten deel uitmaken van een religieus “totaalpakket”. Men wijst er op dat de Bedevaart in Wittem verbonden is met andere religieuze activiteiten. Wittem heeft verschillende kapellen, er is liturgie, er is een boekwinkel, men kan er cd’s kopen en, niet te vergeten, er is de mogelijkheid tot stilte. In aanvulling daarop zou men ook nog kunnen denken aan het aanbieden van religieuze kunst en pastorale begeleiding. Dit laatste is men bezig in Wittem te ontwikkelen. Wellicht is het mislukken van Laurens Onthaal ook te wijten aan het uiterst beperkte aanbod. Men kon er niets anders krijgen dan informatie.

Bij de inbedding in andere activiteiten hoeft men niet per se aan religieuze activiteiten te denken. Het kan ook om bezigheden met een niet-religieus karakter gaan. Daarop wijst Studio Elim. In dit project houdt men zich niet alleen bezig met optredens, repetitie en reflectie, maar ook met recreatie. Zo heeft men regelmatig een weekeinduitje. Het gezamenlijk eten is een standaard onderdeel van iedere bijeenkomst in de Alpha-cursus en in de Pelgrimage wordt religie verweven met recreatie.

De inbedding van een project in andere organisatorische verbanden en activiteiten (hetzij religieus, hetzij niet-religieus) schept de mogelijkheid tot een differentiatie in aanbod. Om een voorbeeld te geven: iemand die zich niet per se tot Bedevaart voelt aangetrokken, maar wel affiniteit heeft met liturgie of religieuze kunst kan men dan ook bereiken. En wellicht dat door een terloopse kennismaking met de Bedevaart ook deze religieuze vorm voor de betrokkene begint te leven. In economisch opzicht zijn monoculturen altijd kwetsbaar. Een breed en gedifferentieerd aanbod verhoogt de kans om mensen te bereiken en bevordert de mogelijkheden tot continuering. Voor die continuïteit is ook de kwaliteit van de voorzieningen en begeleiding van belang. Een project als Studio Elim kan slagen omdat de begeleiding een hoog professioneel karakter heeft. Dit geldt zowel voor het muzikale als voor het pastorale aspect. Daarnaast beschikt men over professionele voorzieningen zoals een studio en opnameapparatuur. Bij kwaliteit kan men ook denken aan de ruimten waarover men kan beschikken. De sfeer van de Elandstraatkerk in Den Haag draagt aanzienlijk bij aan het slagen van het Engelenproject en andere projecten die men in deze kerk organiseerde.

Bovenstaande attendeert erop dat projecten aan kwaliteitseisen op meerdere domeinen moeten voldoen. Wil men mensen aanspreken door een gedifferentieerd aanbod dan mag eigenlijk niets daarvan onder de maat blijven. Diezelfde kwaliteitseisen problematiseren tegelijk de herhaalbaarheid van projecten. Het is niet gemakkelijk om iemand te vinden die pastorale en muzikale kwaliteiten in zich verenigt als bij Studio Elim. Net zo min zoals men de intensieve begeleiding zoals bij het Buurtpastoraat overal kan toepassen. Het risico bestaat dat het nut van dergelijke projecten zich vooral beperkt tot de lokale situatie en tot een voorbeeldfunctie. Zij zijn moeilijk op grote schaal te reproduceren; wat niet wil zeggen dat projecten daarmee zonder waarde zijn. Een van de experts was zeer te spreken over het Buurtpastoraat door de grote uitstraling; het is een vruchtbaar voorbeeld van wat pastoraat kan zijn.

4.2 Vragen aan nieuwe impulsen in het pastoraat

Met de beoordeling van de projecten door de experts – vertegenwoordigers van de kerk, van de kerkelijke dienstverlening en van de theologische en godsdienstsociologische wetenschap – beoogden wij een nader antwoord op de vragen naar zowel de waardevolheid als de haalbaarheid van de projecten te verkrijgen. Het blijkt echter niet mogelijk hierover eenduidig uitsluitsel te geven. De experts leggen nogal eens verschillende accenten met name waar het de inhoudelijke *wenselijkheid* betreft van deze en soortgelijke nieuwe impulsen aan het pastoraat; het blijkt dat de inschatting van de haalbaarheid hieraan ondergeschikt is in de ogen van de meeste gespreksdeelnemers. Met andere woorden, als men een impuls inhoudelijk niet ondersteunt, doet het er vervolgens betrekkelijk weinig toe of deze nu grote of kleine aantallen mensen trekt, en andersom, indien een project inhoudelijk hoog wordt beoordeeld, acht men een eventueel klein bereik van minder belang. De beoordeling voltrok zich aldus voornamelijk rond de inhoud van de projecten, waarbij de accentverschillen vooral op de volgende punten betrekking hadden:

- de mate waarin de religiositeit van “de boodschap” geëxpliciteerd dient te worden;
- de mate waarin laagdrempeligheid moet worden aangehouden om een breed publiek te kunnen bereiken, dan wel moet worden vermeden omdat deze ten koste van “de boodschap” kan gaan;
- de mate waarin projecten steunen op vrijwilligerswerk en tegelijk kerkelijk herkenbaar blijven; waardering van elementen als institutionele continuïteit, niet-religieuze inbedding, differentiatie;
- de nadruk op het aansluiten bij de ervaring dan wel op de betekenis van het religieuze;
- de opvatting van gemeenschap als territoriaal, als ad hoc of als virtueel te verstaan.

Uit bovenstaande overwegingen kan opgemaakt worden dat experts het niet gemakkelijk eens worden over wat wenselijke en haalbare manieren zijn om vernieuwing in het pastoraat aan te pakken; dit hangt ten diepste samen met het uiteenlopen van beelden en opvattingen over kerk, theologie en samenleving. Wel komt uit de discussie een aantal thema's telkens naar voren die in het bijzonder met de inhoudelijke (theologische) wenselijkheid samen blijken te hangen:

1. *Is de aard van de activiteit daadwerkelijk religieus en als zodanig herkenbaar?* Zo niet, dan is met name de wenselijkheid van de activiteit in het geding – wat is immers de religieuze rechtvaardiging, lading, binding? Indirect is hiermee ook effectiviteit in het geding, want waarom professionele krachten inzetten voor een activiteit die niet duidelijk religieus van aard is, dat kunnen ook niet-religieuze professionals doen.
2. *Sluit de activiteit aan bij ervaringen van mensen?* Zo niet, dan zal zij niet alleen onhaalbaar blijken – want niet effectief, immers mensen verwachten dat religieuze activiteiten aansluiten bij hun eigen ervaringen en verhalen – maar ook niet wenselijk zijn, want religie sluit per definitie aan bij wat mensen ten diepste beweegt.

3. *Is de activiteit onderdeel van een gedifferentieerd aanbod?* Zo niet, dan zal een reeds bekend en vertrouwd, eenvormig aanbod per definitie aan vele nog-niet-bereikte en matig-religieus-geïnteresseerden voorbij gaan en daardoor niet effectief blijken. Immers, de wens om ook nieuwe en onderling uiteenlopende groepen mensen te bereiken vraagt om een breder scala aan religieuze activiteiten.
4. *Is de activiteit organisatorisch ingebed?* Zo niet, dan zal de activiteit inhoudelijk voor (een deel van) de organisatie inhoudelijk onwenselijk kunnen blijken omdat er binnen de organisatie onvoldoende intrinsiek draagvlak is die de religieuze doelstelling van de activiteit ondersteunt. Ook in de uitvoering is organisatorische inbedding van de activiteit essentieel, omdat logistieke, financiële en professionele ondersteuning onontbeerlijk zijn.
5. *Heeft de activiteit voldoende kwaliteit?* Zo niet, dan zal de respons achterblijven, omdat mensen kwaliteit herkennen en verwachten – initiatieven die onvoldoende esthetische, organisatorische en/of (authentiek-)religieuze kwaliteit hebben zullen weinig weerklank ondervinden – en daarmee is de inhoudelijke wenselijkheid ervan in het geding, omdat een pastorale activiteit van onvoldoende kwaliteit ook in religieus opzicht onder de maat kan blijven. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer de religieuze lading van de pastorale activiteit inhoudelijk onvoldoende doordacht is, wanneer de pastorale activiteit in religieus opzicht te statisch is en onvoldoende ruimte laat aan actuele ervaringen en authentieke vragen van mensen, of wanneer de pastorale activiteit onvoldoende duidelijk maakt in welke opzicht deze aansluit bij een religieuze gemeenschap, deze gemeenschap vertegenwoordigt of gemeenschapvormend werkt.

Op grond van deze vragen en de inbreng van de experts op deze punten kunnen enkele voorwaarden gedistilleerd worden voor nieuwe impulsen aan het pastoraat; deze voorwaarden worden in het afsluitende hoofdstuk 6 achtereenvolgens uitgewerkt. Hiervoor is het dienstig om de projecten nader te beschouwen en in te delen waar het hun doelstelling en doelgroep betreft; dit gebeurt in hoofdstuk 5.

5 Dimensionele indeling van de projecten

5.1 Groepen, aanbod, binding en religiositeit

In hoofdstuk 3 beschreven wij twaalf impulsen voor het pastoraat. Hoe kunnen wij deze projecten ordenen en met elkaar vergelijken? Hoe kunnen wij zulke verschillende initiatieven als bijvoorbeeld het Stadspastoraat en Internetpastoraat onder een of misschien meerdere noemers brengen? Daartoe introduceren wij een analyseinstrument¹⁵⁴ dat de pastorale activiteiten van religieuze organisaties karakteriseert aan de hand van vier dimensies:

1. De doelgroep(en) waarop de organisatie zich met het project oriënteert (reeds bestaande, bereikte doelgroepen of nieuwe);
2. Het aanbod dat de organisatie met het project doet (voortbouwend op bestaand aanbod of nieuw aanbod);
3. De aard van de door de organisatie met het project nagestreefde religieuze binding (sterk of zwak);
4. De aard van de religiositeit waarop de organisatie met het project haar aanbod richt (sterke of matige belangstelling).

Doelgroep

De eerste dimensie betreft de doelgroep op wie de religieuze organisatie zich oriënteert. Religieuze organisaties kunnen zich richten op groepen die men al bereikt (bijvoorbeeld wekelijkse kerkgangers), maar kan ook proberen door te dringen tot nieuwe groepen (bijvoorbeeld onkerkelijke jongeren).

Aanbod

De tweede dimensie is het pastoraal aanbod, is dat oud of is dat nieuw? Men kan zich bezighouden met ‘klassiek’ pastoraal aanbod, een voorbeeld daarvan is de standaard weekendliturgie. Men kan zich ook van nieuwe middelen bedienen; een bekend voorbeeld daarvan is het pastoraat via het internet. Soms is sprake van een vermenigving van oud en nieuw aanbod. In Zuid-Limburg bestaat de Stichting Pelgrimswegen & Voetpaden die zich tot doel stelt bezinning te combineren met een populair tijdverdrijf: wandelen.

Als een eerste balans kan men de dimensies aanbod en doelgroep met elkaar combineren.¹⁵⁵ Door die combinatie zijn vier vormen van pastoraal aanbod onderscheiden:

¹⁵⁴ Zie ook: Zondag, H.J. & T. Bernts (2002). Het pastorale aanbod van religieuze organisaties.

www.siswo.uva.nl/congressen/congressen/folders/sws/Sessie%2011b/pap%20Zondag.doc.

¹⁵⁵ In combinatie vormen de dimensies een zogenaamde Ansoffmatrix. Zie: Ansoff, H.I. (1957). Strategies for diversification. Harvard Business Review (May), p. 113-124.

kwaliteitszorg, verbreding, ontwikkeling en vernieuwing.¹⁵⁶ Wij werken dit uit in figuur 1.

Figuur 1. Typologie van aanbod en doelgroep

	Bereikte doelgroep	Nieuwe doelgroep
Bestaand aanbod	Kwaliteitszorg	Verbreding
Nieuw aanbod	Ontwikkeling	Vernieuwing

De cellen die zo ontstaan kunnen als volgt toegelicht worden. *Kwaliteitszorg* richt zich op de verbetering van het bestaande pastorale aanbod voor bestaande groepen. Daarbij kan men denken aan een verbetering van de liturgie door het aantrekken van een professionele dirigent. Bij *verbreding* wil men het bestaande aanbod onder de aandacht brengen van nieuwe groepen. Een voorbeeld daarvan is het openstellen van kerkelijke ruimtes voor concerten. Men kan spreken van *ontwikkeling* wanneer een religieuze organisatie aan een bestaande doelgroep een nieuw pastoraal aanbod doet. Daarvan is sprake als een bisdom een website opent met het doel kerkelijk betrokkenen beter te bereiken. Tenslotte is er *vernieuwing*. Bij deze impuls doet de kerk een nieuw pastoraal aanbod aan mensen die men voorheen nog niet bereikte. Een voorbeeld van vernieuwing is een winkel in een binnenstad met kerkelijke en pastorale informatie voor het winkelende publiek.

Binding

De derde dimensie is de aard van de nagestreefde binding. Wij onderscheiden tussen twee typen binding: werving en dienstverlening.¹⁵⁷ In het geval van werving wil een organisatie leden rekruteren of behouden. Doorgaans streeft men naar het aangaan of behoud van langdurige bindingen; een voorbeeld van werving is de Alpha-cursus. Op werving gerichte activiteiten zijn niet altijd voor iedereen toegankelijk, zij kunnen aan actieve leden voorbehouden zijn. Bij dienstverlening daarentegen probeert men zijn “cliëntèle” zo goed mogelijk te bedienen door het verbeteren of aanpassen van diensten; er is geen streven om mensen langdurig aan zich te binden.¹⁵⁸ Het stadspastoraat is exemplarisch voor een initiatief dat gericht is op dienstverlening.

¹⁵⁶ Bernts, T (2001). Nieuwe vormen van pastoraat. Een onderzoeksvoorstel. Nijmegen: intern document KASKI.

¹⁵⁷ Groot, K. de. (2001) Religieuze organisaties in meervoud. Mogelijkheden voor ‘de kerk’ in de huidige Nederlandse samenleving. *Praktische Theologie*, 1, 5-24.

¹⁵⁸ Ook kerken die wervingsgericht zijn verlenen diensten. Om te onderscheiden moet men kijken naar wat prevaleert, werving of dienst. Vaak is een organisatie die gericht is op werving haar leden ook ten dienste. Verder kan men diensten aanbieden ten einde leden voor een organisatie te werven, dienstverlening is in dat geval instrumenteel voor werving. Omgekeerd moeten organisaties vaak werven - bijvoorbeeld vrijwilligers - om diensten te kunnen verlenen.

Religiositeit

De vierde en laatste dimensie is de mate van religieuze interesse van de groep waarop religieuze organisaties hun activiteiten richten.¹⁵⁹ Die kan men indelen in een groep met een sterke en een groep met een matige religieuze belangstelling.¹⁶⁰ Religieus sterk geïnteresseerden zijn mensen voor wie religie een centraal levensdomein en een intrinsiek doel in het leven is. Bij hen is sprake van een hoge en permanente betrokkenheid op het religieuze. Het pastorale aanbod van kloosters en abdijen is vaak gericht op deze groep. Matig belangstellenden zijn zij voor wie religie partieel of tijdelijk belangrijk is in het bestaan. Men kan daarbij denken aan hen die gewoontetrouw de weekeindmis bezoeken of aan mensen die zich bij belangrijke overgangen in het leven zoals huwelijk, geboorte en sterven door het aanbod van kerken voelen aangesproken. De kerken beschikken over een groot repertoire aan rites de passage om dergelijke overgangen te begeleiden.

Net als bij de eerste twee dimensies, aanbod en doelgroep, het geval was, kan men een typologie maken door de dimensies binding en religiositeit te combineren. De vier vormen van aanbod kan men omschrijven als: geloofsgemeenschap, vereniging, religieuze zorg en service. Zie ook figuur 2.

Figuur 2. Typologie van binding en religiositeit

	Sterke religieuze interesse	Matige religieuze interesse
Werving	Geloofsgemeenschap	Vereniging
Dienstverlening	Religieuze zorg	Service

De zo ontstane cellen kunnen als volgt toegelicht worden. Van een aanbod tot het vormen een *geloofsgemeenschap* is sprake wanneer een religieuze organisatie werft onder mensen met een grote religieuze belangstelling. De activiteiten van de nieuwe religieuze bewegingen binnen de katholieke kerk (bijvoorbeeld de Focolarebeweging en de Werkgroep Katholieke Jongeren) zijn een voorbeeld van een dergelijk aanbod. Een *vereniging* is aanbod gericht op werving onder mensen met een matige belangstelling voor het religieuze. Een voorbeeld daarvan vormen veel dorpskerken.¹⁶¹ Velen voelen zich daarbij betrokken vanwege de sociale aspecten, men deelt zo gemakkelijk in het sociale leven, en minder vanwege het religieuze. Wanneer het aanbod zich richt op dienstverlening aan religieus sterk geïnteresseerden, kan men spreken van *religieuze zorg*. De activiteiten van kloosters en abdijen hebben vaak dit karakter. Ook het aanbod van spiritualiteitcentra in grote steden zoals het Ignatiushuis in Amsterdam of het Han Fortmann Centrum in Nijmegen kan men kenmerken als religieuze zorg. De vierde cel, *dienstverlening* aan matig belangstellenden is te omschrijven als service. Een voorbeeld daarvan is het Engelenproject dat men in het najaar van 2001 organiseerde in Den Haag.

¹⁵⁹ Groot, K. de. (2001) Religieuze organisaties in meervoud. Mogelijkheden voor 'de kerk' in de huidige Nederlandse samenleving. Praktische Theologie, 1, 5-24.

¹⁶⁰ Volledigheidshalve kan men ook nog ongeïnteresseerden onderscheiden. Het lijkt niet zinvol dit aspect op te nemen. Er zijn weinig religieuze organisaties die tijd en moeite in deze groep investeren.

¹⁶¹ Groot, K. de. (2001) Religieuze organisaties in meervoud. Mogelijkheden voor 'de kerk' in de huidige Nederlandse samenleving. Praktische Theologie, 1, 5-24.

5.2 De twaalf projecten ingedeeld

In de vorige sectie werden twee typologieën op basis van vier dimensies geïntroduceerd; de eerste heeft betrekking op bestaande en nieuwe doelgroepen en bestaand en nieuw aanbod, de tweede typologie beschrijft het aanbod meer inhoudelijk en gaat uit van de aard van de binding die de organisatie nastreeft en de religieuze interesse.

Wij zullen de twaalf projecten die in het vorige hoofdstuk uitgebreid beschreven werden aan de hand van deze dimensies classificeren. Een overzicht daarvan vindt de lezer in tabel 1. De gegevens in de tabel gaan over de dimensies waarop de projecten *feitelijk* scoren. Daarbij kan uiteraard een verschil optreden tussen feitelijkheid en wenselijkheid. De oorspronkelijke doelstelling van het project is dan niet gehaald. Dit lijkt bijvoorbeeld het geval te zijn bij het Internetpastoraat. Via het medium internet streeft men er naar om groepen te bereiken die men nog niet bereikte, maar het lijkt erop dat vooral reeds bereikte groepen de websites bezoeken.

Tabel 1. Indeling per project, per dimensie

	Doelgroep	Aanbod	Binding	Religiositeit
1 Buurt of Oude-wijken pastoraat	bestaand	nieuw	Dienst	matig
2 Stadspastoraat	bestaand	nieuw	Dienst	sterk
3 Internetpastoraat	bestaand	nieuw	Dienst	sterk
4 Bedevaart Pelgrimstochten	bestaand nieuw	bestaand nieuw	Dienst Dienst	sterk matig
5 Studio Elim	bestaand	nieuw	Werving	sterk
6 Laurens Onthaal	nieuw	nieuw	Dienst	matig
7 Spiritualiteit	bestaand	nieuw	Werving	sterk
8 Martinusdagen	bestaand	nieuw	Werving	sterk
9 Alpha-cursus	nieuw	bestaand	Werving	sterk
10 Rouwverwerkingsgroepen	nieuw	nieuw	Dienst	matig
11 Bezoekproject	nieuw	nieuw	Werving	matig
12 Engelenproject	nieuw	nieuw	Dienst	matig

Deze indeling bevat uiteraard een aantal ongewisheden. Wij baseerden haar op basis van informatie van de betrokkenen, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk; er is geen onafhankelijk onderzoek verricht. In veel gevallen zijn de uitspraken van de betrokkenen gebaseerd op intuïties, zij geven dit ook grif toe. Met deze beperkingen werden de projecten ingedeeld. Hoewel een discussie over de juistheid van de toewijzing van afzonderlijke projecten dus mogelijk blijft, bevordert het ordenend vermogen van zo'n indeling een zinvol gesprek over de projecten.

In de tweede tabel vindt men de projecten ingedeeld aan de hand van de typologie van bestaande en nieuwe doelgroepen en bestaand en nieuw aanbod: kwaliteitszorg, verbreding, ontwikkeling en vernieuwing.

Tabel 2. Projecten ingedeeld naar typologie van aanbod en doelgroep

	Bestaande doelgroep	Nieuwe doelgroep
Bestaand aanbod	<i>Kwaliteitszorg</i>	<i>Verbreding</i>
	4. Bedevaart	9. Alpha-cursus
Nieuw aanbod	<i>Ontwikkeling</i>	<i>Vernieuwing</i>
	2. Stadspastoraat	1. Buurtpastoraat
	3. Internetpastoraat	4. Pelgrimage
	5. Studio Elim	6. Laurens Onthaal
	7. Spiritualiteit	10. Rouwverwerkingsgroepen
	8. Martinusdagen	11. Bezoekproject
		12. Engelenproject

In tabel 3 tenslotte zijn de projecten ingedeeld op basis van de typologie van binding en religiositeit. De vier posities in deze typologie zijn: geloofsgemeenschap, vereniging, religieuze zorg en service.

Tabel 3. Projecten ingedeeld naar typologie van binding en religiositeit

	Sterke religieuze interesse	Matige religieuze interesse
Werving	<i>Geloofsgemeenschap</i>	<i>Vereniging</i>
	5. Studio Elim	11. Bezoekproject
	7. Spiritualiteit	
	8. Martinusdagen	
	9. Alpha-cursus	
Dienstverlening	<i>Religieuze zorg</i>	<i>Service</i>
	2. Stadspastoraat	1. Buurtpastoraat
	3. Internetpastoraat	4. Pelgrimage
	4. Bedevaart	6. Laurens Onthaal
		10. Rouwverwerkingsgroepen
		12. Engelenproject

Tenslotte kan men de projecten indelen in een typologie die bovenstaande indelingen omvat. Dat deden wij in tabel 4. In de kolommen van deze omvattender typologie treft men de indeling naar aanbod en doelgroep aan, in de rijen de indeling naar binding en religiositeit. Wij noemen deze omvattender typologie een indeling naar

aanbod van religieuze organisaties, omdat men het aanbod van deze organisaties aan de hand van deze vier dimensies kan ordenen.¹⁶²

Tabel 4. Indeling van projecten naar typologie aanbod van religieuze organisaties

	Bestaand aanbod / bestaande groep 'Kwaliteitszorg'	Bestaand aanbod / nieuwe groep 'Verbreding'	Nieuw aanbod / bestaande groep 'Ontwikkeling'	Nieuw aanbod / nieuwe groep 'Vernieuwing'
Werving / sterke interesse 'Geloofsgemeenschap'		9. Alpha-cursus	5. Studio Elim 7. Spiritualiteit 8. Martinusdagen	X
Werving / matige interesse 'Vereniging'			X	11. Bezoekproject
Dienst / sterke interesse 'Religieuze zorg'	4. Bedevaart	X	2. Stadspastoraat 3. Internetpastoraat	
Dienst / matige interesse 'Service'	X			1. Buurtpastoraat 4. Pelgrimage 6. Laurens Onthaal 10. Rouwverwer- kingsgroepen 12. Engelenproject

5.3 De typologie in de praktijk

Deze typologie naar aanbod van religieuze organisaties bevat nogal wat lege cellen, doordat het bij sommige kenmerken door hun aard niet voor de hand ligt dat zij in de praktijk tezamen zullen voorkomen.

In de eerste en tweede kolom van tabel 4, die beiden "bestaand aanbod" betreffen – hetzij voor een bestaande, reeds bereikte groep, hetzij voor een nieuwe groep – komen slechts twee van de projecten voor. Kwaliteitszorg en verbreding van het pastoraat zijn in onze selectie kennelijk niet vaak het focus van nieuwe impulsen in de vorm van een project. Alleen de projecten Bedevaart en Alpha-cursus vallen hieronder te rangschikken. Zij komen trouwens hierin overeen dat zij gericht zijn op mensen met sterke religieuze interesse.

Waar het gaat om nieuw aanbod met het oog op ontwikkeling van het pastoraat (derde kolom van tabel 4) blijken de projecten steeds op sterk religieus geïnteresseerden gericht te zijn; het gaat hier om pogingen om de kwaliteit van het aanbod te verbreden of verbeteren voor de mensen die thans reeds bereikt worden en die reeds wegens hun religieuze interesse betrokken zijn. Daartegenover staan projecten met nieuw aanbod om een nieuwe groep te bereiken; deze richten zich veeleer op mensen met een matige religieuze interesse.

¹⁶² Zie ook: Zondag, H.J. & T. Bernts (2002). Het pastorale aanbod van religieuze organisaties.
www.siswo.uva.nl/congressen/congressen/folders/sws/Sessie%2011b/pap%20Zondag.doc.

Deze typologie biedt mogelijkheden voor de ontwikkeling van meer innovatief pastoraal beleid. De gecombineerde typologie van de vier dimensies aanbod, doelgroep, binding en religiositeit geeft de mogelijkheid projecten te ordenen en te vergelijken. Zij geeft echter ook een overzicht van mogelijke pastorale strategieën. De hoofdcategorieën daarvan zijn kwaliteitszorg, verbreding, ontwikkeling en vernieuwing van het pastoraat. Al naargelang de beoogde binding en de beginsituatie van de doelgroep kunnen in deze strategieën nadere nuanceringen worden aangebracht. In het slot-hoofdstuk wordt hierop verder ingegaan.

6 Samenvatting en conclusies

In dit laatste hoofdstuk geven wij bij wijze van samenvatting eerst antwoord op de vragen waarop het onderzoek betrekking had. Vervolgens trekken wij enkele conclusies uit het onderzoek voor pastoraal beleid dat nieuwe impulsen aan het pastoraat beoogt.

6.1 Samenvattend antwoord op de onderzoeksvragen

In hoofdstuk 1 zijn de vragen waarop het onderzoek betrekking heeft als volgt geformuleerd:

1. Wenselijkheid:

aan welke voorwaarden moeten nieuwe impulsen van het pastoraat voldoen om inhoudelijk wenselijk te zijn? Onder welke condities kunnen deze initiatieven, al dan niet gewijzigd, gecontinueerd worden?

2. Haalbaarheid:

aan welke voorwaarden moeten nieuwe impulsen aan het pastoraat voldoen om haalbaar, uitvoerbaar te zijn? Onder welke condities kunnen deze initiatieven, al dan niet gewijzigd, gecontinueerd worden?

De tweede vraag naar de *haalbaarheid* kwam met name in hoofdstuk 3, bij de afzonderlijke beschrijvingen van de projecten, aan de orde. Voor het succes van de uitvoering van projecten blijkt dat met name financiële en organisatorische ondersteuning van doorslaggevend belang zijn, alsook de kwaliteit van ruimtes, van professionals en van de uitvoering(en); tenslotte de bekendheid en het open karakter waardoor velen zich aangesproken voelen.

De eerste onderzoeksvraag naar de *wenselijkheid* blijkt in hoofdstuk 4, bij het verslag van de expertmeeting, minder eenduidig te beantwoorden. Waar het de waarde, met andere woorden, de inhoud van de projecten, betreft bleek de vraag naar succes gesteld aan experts – vertegenwoordigers van de kerk, van de kerkelijke dienstverlening en van de theologische en godsdienstsociologische wetenschap – aanleiding tot uiteenlopende overwegingen. Toch kan een aantal belangrijke voorwaarden geformuleerd worden, aansluitend op de vragen gesteld aan het eind van hoofdstuk 4. Deze voorwaarden betreffen in ieder geval de religieuze aard van het pastoraat, de aansluiting bij ervaringen, differentiatie in aanbod, de organisatorische inbedding van nieuwe impulsen en de kwaliteit daarvan. Deze voorwaarden worden hieronder achtereenvolgens uitgewerkt met behulp van de begrippen uit de typologie van pastoraal aanbod, zoals geïntroduceerd in hoofdstuk 5.

Voorwaarde 1. Religieus van aard

Nieuwe impulsen aan het pastoraat hebben een religieus karakter. Hun religieuze aard manifesteert zich in drie aspecten: de afzender, de geadresseerde en de inhoud. De afzender is degene die uitvoering geeft aan de nieuwe impulsen, deze instantie heeft religieuze betekenis. De geadresseerde betreft degene voor wie het pastoraat is bedoeld; nieuwe impulsen aan het pastoraat hebben op één of andere manier betrekking op het geloof van de betrokkenen. De inhoud tenslotte is het perspectief waarmee men werkt, in dit perspectief vindt op één of ander manier een verwijzing plaats naar het goddelijke. Deze drievoudige manifestatie van het religieuze sluit samenwerking met andere afzenders allerminst uit. Ook kunnen behalve religieuze inhouden, niet-religieuze verwijzingen aan de orde komen. Daarnaast kan men appelleren aan levenservaringen die men niet onmiddellijk en vanzelfsprekend met religie verbindt. Door het religieuze op de drie genoemde aspecten te thematiseren kan het pastoraat zich onderscheiden van het aanbod van niet-religieuze instanties. Daarmee bakent het pastoraat een eigen domein af en krijgt het eigen en voor anderen goed herkenbaar gezicht. De religieuze manifestatie op drie aspecten biedt ook enige garantie voor de continuering van de religieuze traditie. Dit betekent niet dat nieuwe impulsen alleen zijn bedoeld voor mensen met een sterke religieuze belangstelling. Met andere woorden, nieuwe impulsen van het pastoraat beperken zich niet tot religieuze zorg of geloofsgemeenschappen, zij richten zich ook op verenigingen en service.¹⁶³ Dit betekent dat er differentiatie is tussen nieuwe impulsen aan het pastoraat. In punt 3. komen wij hierop terug.

Voorwaarde 2. Aansluiten bij ervaringen

Religieuze tradities continueren zich niet over de hoofden van mensen heen, maar hun voortbestaan gaat “door” mensen heen. Nieuwe impulsen aan het pastoraat sluiten daarom aan bij het ervaren van mensen. In een tijdsgewricht waarin subjecten een maatschappelijk prominente plaats innemen en hun belevingen vaak ijkpunt voor handelen zijn negeert men hun ervaringen niet. Daarbij zijn twee invalshoeken te onderscheiden. De eerste vindt zijn startpunt bij die ervaringen. De ervaringen waarop nieuwe impulsen zich oriënteren zijn breed geschakeerd. Zij strekken zich uit van de grenzen van het menselijke bestaan (geboorte en sterven) tot vrije tijd (kunst en wandelen). In de nieuwe impulsen probeert men ervaringen op deze domeinen te verbinden met religieuze zingeving. De tweede benadering start bij de religieuze traditie en stelt vervolgens de vraag wat deze voor subjecten betekent. Alle nieuwe impulsen aan het pastoraat bieden de mogelijkheid om de vraag te stellen “wat betekent dit voor mij?”

Het menselijke ervaren is gedifferentieerd, tussen mensen bestaan aanzienlijke verschillen. Vandaag de dag spitsen die verschillen zich vooral toe op de wijze waarop de religieuze “gemeenschap” wordt gezocht en ervaren. Voor sommigen is een gemeenschap duidelijk in plaats en tijd te markeren, voor anderen volstaat een gevoel van tijdelijke verbondenheid met mensen die men incidenteel ontmoet. Een sterk aan plaats en tijd gebonden gemeenschap zal zich eerder wervend opstellen naar “buitenstaanders”, terwijl een gemeenschap die zich richt op incidentele bezoekers juist zal zoeken naar nieuwe impulsen met een dienstverlenend karakter.¹⁶⁴ Door het pasto-

¹⁶³ Zie hoofdstuk 5 voor een uiteenzetting van de begrippen ‘religieuze zorg, geloofsgemeenschap, vereniging en service’.

¹⁶⁴ De begrippen ‘werving en dienstverlening’ worden in hoofdstuk 5 beschreven.

raat nieuwe impulsen te geven wil men aan beide vormen van gemeenschapszin tegemoet komen. Omdat beide uitdrukkingen van gemeenschap nauwelijks of niet gelijktijdig zijn te honoreren is een gedifferentieerde aanpak vereist.

Voorwaarde 3. Differentiatie in aanbod

Nieuwe impulsen aan het pastoraat zijn gedifferentieerd van aard. Onder punten 1 en 2, over het religieuze karakter van nieuwe impulsen en over het aansluiten bij ervaringen verwezen wij daar al naar. Alleen door deze differentiatie zal men met nieuwe impulsen ook nieuwe groepen kunnen bereiken. Alleen dan zijn nieuwe impulsen ook een daadwerkelijke vernieuwing of verbreding van het pastorale aanbod. Zo niet, dan beperkt men zich bij nieuwe impulsen tot kwaliteitszorg en ontwikkeling.¹⁶⁵

Bij differentiatie kan men onderscheiden in differentiatie binnen en differentiatie tussen initiatieven. Hierboven stelden wij al differentiatie tussen nieuwe impulsen aan de orde. Het menselijke ervaren is breed en gelaagd. De belangstelling van mensen voor het religieuze verschilt, evenals hun oriëntatie op een binding met een kerk of religieuze gemeenschap. Het is nauwelijks voorstelbaar hoe men daar door één type aanbod bij kan aansluiten. Om aan deze breedheid aan ervaringen tegemoetkomen te komen is er differentiatie tussen nieuwe impulsen. Deze differentiatie vraagt meteen ook om afstemming en coördinatie van aanbod. Daarmee voorkomt men herhaling en verspilling van inzet en middelen.

Er bestaat ook differentiatie binnen nieuwe impulsen aan het pastoraat. Zij hebben het karakter van een “totaalpakket”, men biedt meerdere diensten tegelijk aan, die niet alleen op het religieuze aanbod betrekking hebben, maar ook op het niet-religieuze aanbod. Zo'n verscheidenheid in aanbod verhoogt de slagingskansen van nieuwe impulsen. Als men een religieus aanbod combineert met een niet-religieus aanbod verlaagt men bovendien de drempel voor mensen om kennis te nemen van het pastorale aanbod van kerken.

Voorwaarde 4. Organisatorische inbedding

De organisatie van nieuwe impulsen aan het pastoraat staat niet op zich, maar maakt onderdeel uit van een organisatorisch groter geheel. Dit is van belang voor de coördinatie en afstemming tussen verschillende initiatieven, en ook voor de ontwikkeling van beleid op dit domein. Men kan hier bijvoorbeeld denken aan organisaties op diocesaan niveau of op een diocees overkoepelend niveau. In het tweede hoofdstuk bespraken wij enkele modellen van beleid op diocesaan niveau. De opdracht tot dit onderzoek kan men wellicht beschouwen als een van de eerste aanzetten tot beleid op bovendiocesaan niveau.¹⁶⁶

Ook de uitvoering van afzonderlijke initiatieven staat niet op zich maar maakt deel uit van een omvattender organisatorisch geheel. Voorbeelden zijn het model van de paraparochie of inbedding binnen een kloostergemeenschap. Deze organisatorische inkaderingen bieden de mogelijkheid om een breed aanbod te doen en gebruik te maken van verschillende vormen van expertise. Daarmee vergroot men zowel de inhoudelijke draagkracht als de kans op de continuering van initiatieven.

¹⁶⁵ In hoofdstuk 5 staan de begrippen ‘vernieuwing, verbreding, kwaliteitszorg en ontwikkeling’ beschreven.

¹⁶⁶ In paragraaf 1.2 verwezen wij naar een eerder initiatief van het SRKK op verzoek van de bisschoppenconferentie.

Voorwaarde 5. Kwalitatief van niveau

Nieuwe impulsen van het pastoraat hebben kwaliteit. Daartoe is het beleid op dit gebied (zowel diocesaan als op het niveau van de Nederlandse kerkprovincie) doordacht op een drietal punten: doelen, strategie en middelen. Men heeft een bereflecteerde en theologisch ingebedde visie op wat men wil bereiken en is ook in staat deze visie te operationaliseren in concrete doelen. Voorts is er zicht op de manier waarop men deze doelen kan bereiken (strategie) en de middelen die daarvoor nodig zijn. Bij die middelen kan men onderscheiden tussen personen en materialen. De personen die uitvoeren beschikken over professionele capaciteiten. Dat wil niet zeggen dat de uitvoering per se door religieuze professionals moet gebeuren. De uitvoering kan ook in handen zijn van geschoolde vrijwilligers. De inzet van vrijwilligers vergroot het draagvlak voor en de slagingskans van nieuwe impulsen en bevordert de betrokkenheid van mensen bij de kerk. Daarnaast beschikt men over kwalitatief goed materiaal en goede ruimtes om nieuwe impulsen aan het pastoraat uit te voeren.

6.2 Conclusies voor het pastoraal beleid

Keuze van pastorale strategie

De beleidsmakers van bisdom, dekenaat, parochie, religieuze gemeenschap of vormingscentrum die nieuwe impulsen willen geven aan het pastoraat, zouden er goed aan doen zich af te vragen welke pastorale strategie zij wensen te implementeren. Wil men de kwaliteit van het bestaande aanbod voor bestaande, reeds bereikte doelgroepen vergroten? Wil men het bestaande aanbod verbreden naar nieuwe doelgroepen? Wil men voor bestaande en reeds bereikte groepen nieuw aanbod ontwikkelen? Of wil men “nieuwe wijn in nieuwe zakken”, vernieuwing van het pastoraat door een nieuw aanbod voor nieuwe doelgroepen te scheppen?

De voorkeuren die men formuleert, zullen mede bepaald worden door de pastorale noden die men percipieert en de (kerkelijke) belangen die men behartigt. Welke voorkeuren men heeft, is dan ook van de eigen situatie van de beleidsmakers afhankelijk: hiervoor zijn bepalend de identiteit en doelstelling van de eigen religieuze organisatie, de omvang en kenmerken van de bestaande doelgroep, en niet in de laatste plaats de opvattingen over kerk en samenleving. Dat men zich ervan bewust is dat elk pastoraal vernieuwingsplan de keuze inhoudt voor een bepaalde strategie, dat men deze strategie inhoudelijk kan aangeven en dat men de redenen daarvoor kan beargumenteren, lijkt voor pastorale beleidsmakers een *must*. De hier gepresenteerde typologie kan daarbij behulpzaam zijn.

Het schema maakt er ook op attent dat elke strategie zijn beperkingen kent. Bijvoorbeeld, indien men “vernieuwing” wil, een nieuw aanbod voor een nieuwe doelgroep, dan zal men zich eerst richten op mensen met een matige religieuze interesse richten. Dit zijn mensen voor wie religie partieel of tijdelijk belangrijk is in hun bestaan, zo werd gesteld in het vorige hoofdstuk. Wenst men met een dergelijke nieuwe doelgroep een langdurige binding aan te gaan door werving na te streven, dan vraagt om een methodiek die zeer arbeidsintensief is, om persoonlijke interactie vraagt en om een voortdurende *follow-up*. Men zal zich dus hierbij veelal op kleine groepen mensen dienen te richten. Wenst men een binding aan te gaan die meer dienstverlenend van aard is, dan zal het aanbod grootschaliger, incidenteler en vooral diverser van aard dienen te zijn.

Met andere woorden, de bewuste keuze van een strategie maakt attent op wat wel en niet haalbaar is binnen de eigen meer of minder beperkte mogelijkheden.

Het scheppen van condities

Uit de boven gegeven inventarisatie van succesfactoren blijkt dat het bieden van faciliteiten van groot belang is voor het slagen van een project, met name worden financiële steun en personele inzet aangegeven als succesfactoren. Zonder professionele ondersteuning zal vrijwel geen enkel ambitieus project, zij het van grote of beperkte omvang, kans van slagen hebben, ook al is het nog zo belangrijk dat vrijwilligers bij de uitvoering en voortzetting van initiatieven betrokken zijn.

Ook facilitaire randvoorwaarden zijn van grote invloed, zoals de kenmerken van een liturgische ruimte of de beschikbaarheid van ontmoetingsruimten; de kwaliteit en omvang van bij de organisatie betrokken vrijwilligersgroep; natuurlijke en/of historische aspecten van de omgeving.

Tenslotte is het inhoudelijk draagvlak onder projecten van niet te onderschatten belang. Wanneer de leiding van de organisatie een project inhoudelijk (religieus / theologisch / kerkideologisch) niet ondersteunt, zal een project verzanden in de goede bedoeling van enkele betrokkenen.

Kortom, een pastoraal vernieuwingsproject dient voort te komen uit en gedragen te worden door het pastoraal beleid van de organisatie als geheel, die daarbij gedurende de looptijd een professionele, financiële, facilitaire en inhoudelijke betrokkenheid heeft. Dit maakt de strategische keuze voor pastorale vernieuwingsimpulsen tot een verantwoordelijkheid voor de gehele organisatie, van leiding via staf tot actieve leden en betrokkenen. Dit betekent ook dat men niet op alle fronten tegelijk vernieuwingsimpulsen kan inzetten: men zal heldere keuzes moeten maken en de krachten moeten bundelen om de beoogde doelen en doelgroepen te bereiken.

Communicatie van initiatieven

Eén van de bedoelingen van de bisschoppenconferentie en het SRKK bij het entameren van een onderzoek naar nieuwe pastorale impulsen was zicht te openen op wat er aan initiatieven plaatsvindt, hoe groot de diversiteit van nieuwe impulsen is en welke geslaagde projecten er inmiddels zijn gerealiseerd. Met andere woorden, welke *good practices* zijn er in het pastoraat?

In dit onderzoek was alleen een exemplarische werkwijze mogelijk. De doelstelling ervan roept echter wel de vraag op naar bredere en opener communicatie over nieuwe pastorale impulsen dan tot nu toe gebruikelijk is. Meer bekendheid geven aan initiatieven, appelleert aan de creativiteit van beleidsmakers en -uitvoerders. Waar systematisch pastorale innovatie wordt beoogd, zou ook aan de communicatie daarvan brede aandacht gegeven moeten worden. Een communicatiemedium als *Eén-twee-één* of de bisdombladen zouden daarin een rol kunnen spelen. Kortom, er dient ter zake pastorale innovatie een communicatiebeleid ontwikkeld te worden.

6.3 Pastoraal vernieuwingsbeleid in parochies

Niet alleen bisdommen, dekenaten en religieuze gemeenschappen zien zich momenteel geplaagd voor de vraag, hoe zij hun pastoraal beleid een nieuwe impuls kunnen

geven, ook voor veel parochies en parochieverbanden dient deze vraag zich aan. Met name op de parochie(verbanden) zijn de volgende aandachtspunten gericht, als voorbeeld van hoe men zou kunnen handelen bij het opzetten van projecten die een nieuwe impuls geven aan het pastoraat.

1 *Bepaal welke groep mensen een voorstel zal doen voor nieuw pastoraal beleid:*

- het parochiebestuur
- (een selectie uit) de parochievergadering
- een speciaal daartoe aangestelde parochiële werkgroep
- een overkoepelende werkgroep voor een aantal parochies of verschillende samenwerkende kerkgenootschappen

2 *Onderwerp de eigen parochie aan zelfonderzoek:*

- Wat is ons huidige pastorale aanbod, hoe kunnen we onze activiteiten terzake van liturgie, catechese, diaconie en pastoraat karakteriseren: traditioneel/vernieuwend, eenvormig/divers?
- Welke bestaande doelgroep(en) bereiken we nu met ons aanbod?
- Wat voor binding hebben we met de bestaande doelgroepen: voornamelijk dienstverlenend of gemeenschap met betrokken leden?
- Zijn de bestaande doelgroepen matig of sterk religieus geïnteresseerd?

3 *Karakteriseer de doelstelling van de parochie als gemeenschap:*

- Beogen we een relatief beperkte kring van actief betrokken leden te werven, of
- Leggen we het accent op het verlenen van religieuze diensten, waardoor er een ruime cirkel van minder betrokkenen rond de organisatie staat?
- Richten we ons op een bredere, in religieuze zin matig geïnteresseerde doelgroep, of
- Beperken we ons tot mensen met een sterke religieuze interesse?

4 *Bepaal de missie of identiteit van de parochie als gemeenschap:*

- Wat willen we bereiken? Waar zien we pastorale noodzaak, op welke concrete groep mensen willen we onze inspanningen richten om hen te bereiken die we nu niet bereiken of nu niet op de goede manier bereiken? Voorbeelden van dergelijke groepen zijn:
- kansarmen in de omgeving van de parochie
- jongeren die geen deel (meer) uitmaken van de parochie
- jonge gezinnen of ouderen in de buitenste schil van randkerkelijke rond de parochiekern
- belangstellenden van binnen en buiten de territoriale parochie
- mede-kernleden met wie we onderling willen vieren en leren.

5 *Bepaal welke omstandigheid van de parochie gunstig is:*

- Als de parochie typerende sterke kanten heeft kan ervoor gekozen worden hierop voort te bouwen, zoals:
- een bepaalde liturgische traditie of kwaliteit
- een fraaie liturgische of juist multifunctionele ruimte
- een diaconaal netwerk
- catechetische samenwerking met scholen
- een sterk persoonlijk pastoraat

- een professional met een speciale expertise, belangstelling of charisma
 - een natuurlijke of historische omgeving
 - een vereringstraditie
 - et cetera.
- 6 *Overweeg welke consequenties bepaalde typen projecten hebben:*
- Sommige projecten vragen om een systematische, procedurele aanpak, waarbij het belangrijk is om een bepaald te voren ontwikkeld stappenplan te volgen; voorbeelden zijn catechetische plannen zoals *Spiritualiteit*, *Bezoekproject* en *Alpha-cursus*. Dit zijn trajecten die eerder op verschillende plaatsen beproefd zijn en – mits zorgvuldig uitgevoerd en eventueel met de nodige aanpassingen en condities – herhaalbaar.
 - Andere projecten zijn sterk afhankelijk van de persoonlijke expertise, inbreng en niet te vergeten charisma van de uitvoerende professional(s), en/of van lokale omstandigheden zoals gebouw, wijk of historie. Voorbeelden zijn het liturgische project *Studio Elim*, het diaconale project *Buurtpastoraat*, en het *Bedevaart/Pelgrimage*-project. Dit betekent niet, dat een dergelijk project niet elders uitvoerbaar zou zijn, maar wel, dat de wijze waarop het uitgevoerd zou moeten worden in hoge mate opnieuw moet worden “uitgevonden” afhankelijk van de persoonlijke capaciteiten van de verantwoordelijke professional en van de kenmerken van de omgeving waarin het project gaat plaatsvinden.
 - De inbreng van een professionele kracht is vrijwel steeds onontbeerlijk, maar de mate waarin parochiële vrijwilligers mede-verantwoordelijk zijn voor de opzet en uitvoering verschilt aanmerkelijk tussen verschillende typen projecten. Het is niet alleen belangrijk om vast te stellen in hoeverre vrijwilligers *noodzakelijk* zijn om een project goed op te zetten en uit te voeren, maar ook in hoeverre het *wenselijk* is, dan wel wordt geacht, om juist door middel van een project parochiële vrijwilligers te betrekken bij de pastorale vernieuwingsimpuls; indien het medeverantwoordelijk maken van vrijwilligers voor pastorale vernieuwing zèlf een beleidsdoel is, heeft dit consequenties voor de keuze van beleidsstrategie.
- 7 *Schep de condities voor een succesvolle uitvoering:*
- Beperk de keuze: de parochie kan zich niet op alle doelgroepen tegelijk richten. Bepaal richting op grond van doel, doelgroep, identiteit, pastorale noodzaak en sterke kanten van de parochie.
 - Verwerf inhoudelijke steun bij de betrokken beleidsverantwoordelijken; maak hen duidelijk hoe de nieuwe impuls past bij doel en doelgroep van de parochie als gemeenschap, hoe deze mede vormgeeft aan de identiteit van de gemeenschap, hoe deze een pastorale nood beantwoordt en hoe deze aansluit bij sterke kanten van de parochie.
 - Zorg dat er voldoende personele en financiële ondersteuning van het project is zodat het project gedurende een behoorlijke, te voren vastgestelde looptijd kan worden uitgevoerd.
 - Werf vrijwilligers en betrek hen bij de inhoud en uitvoering.
 - Stem het project af op de rest van het eigen aanbod en het aanbod van andere kerkelijke organisaties.
 - Investeer in de kwaliteit van alle aspecten van het project.
 - Zorg dat het project voldoende bekendheid geniet bij de beoogde doelgroep.

- Houd regelmatig met betrokkenen tussentijdse evaluaties gedurende het verloop van het project en pas de uitvoering zo nodig aan.
- Als een project al dan niet voortijdig wordt beëindigd dient een slot-evaluatie met betrokkenen plaats te vinden waaruit lering kan worden getrokken voor eventuele volgende projecten.

Bijlage 1 Lijst van personen betrokken bij dit onderzoek

A. Geïnterviewde beleidsverantwoordelijken (hoofdstuk 2)

Diocesaan pastoraal beleid

- Bisdom Breda: Mgr. drs. V. Schoenmakers, vicaris-generaal en drs. B. van Geffen, hoofd personeel en pastorale benoemingen
- Bisdom Groningen: Mgr. dr. H van de Hende, vicaris-generaal
- Bisdom Haarlem: Mgr. dr. J. Punt, bisschop
- Bisdom 's-Hertogenbosch: Mgr. drs. A. Hurkmans, bisschop en drs. P. Broeders, econoom
- Bisdom Roermond: Mgr. dr. E. de Jong, hulpbisschop
- Bisdom Rotterdam: Mgr. drs. A. van Luyn, bisschop
- Aartsbisdom Utrecht: Mgr. dr. P. Rentinck, vicaris-generaal

Interdiocesaan pastoraal beleid:

- Secretariaat Rooms Katholieke Kerk in Nederland (SRKK): Drs. D. Gudde, beleidsmedewerker inzake pastoraatsvoorziening

Categoriaal pastoraal beleid:

- Justitiepastoraat: J. Hendrickx, hoofd r.-k. geestelijke verzorging
- Krijgsmachtpastoraat: Drs. M. Lieshout, hoofdaalmoezenier
- Pastoraat in zorginstellingen: Drs. R. Hekking, hoofd r.-k. geestelijke verzorging

Allochtonenpastoraat:

- Cura Migratorum: Mw. dr. M. Steggerda, beleidsmedewerker

Liturgische aspecten van pastoraal beleid:

- Drs. A. Stolwijk, studiesecretaris Gregoriusvereniging Bisdom Haarlem

Pastoraal beleid door religieuzen:

- Konferentie Nederlandse Religieuzen: Dr. A. Leys, directeur.

B. Geïnterviewden met betrekking tot de twaalf beschreven projecten (hoofdstuk 3)

Gesprekken werden gevoerd met de volgende personen (de cijfervolgorde van de geïnterviewden correspondeert met de in hoofdstuk 1 en 3 gehanteerde projectvolgorde):

- 1 J. Vlaar, bestuursvoorzitter van het Buurtpastoraat Utrecht.
- 2 T. de Beer, medewerker Stadspastoraat Breda.
- 3 G. Loman, medewerker Aartsbisdom Utrecht en E. Luijten, ontwikkelaar van *rknieuws.net*.
- 4 Mw. J. de Caluwe, pastoraal werkster in Wittem en H. Erinkveld, rector in Wittem.

- 5 A. van der Woerd, medewerker van Studio Elim, Tilburg.
- 6 -
- 7 R. Hornikx, ontwikkelaar van het project *Spiritualiteit als motor tot vernieuwing*, Den Bosch.
- 8 J.H. Smith pr., medewerker van het Katholiek Alpha Centrum.
- 9 T. Knippers, medewerker Pastorale Dienstverlening Bisdom Groningen.
- 10 P. van den Akker, IVA, Tilburg.
- 11 Mw. I. Pieper, medewerkster Bezoekproject, Apeldoorn.
- 12 T. Grimberg, vrijwilliger commissie STEK, Den Haag

C. Deelnemers aan de expertmeeting op 29 augustus 2002 te Ravenstein (hoofdstuk 4)

Vanuit het kerkelijk beleid:

- W. van Meijgaarden s.s.s., Bisdom Den Bosch.
- Mgr. dr. P. Rentinck, Aartsbisdom Utrecht.

Vanuit de dienstverlening:

- Dr. H. Dane, Landelijk Dienstencentrum Samen op Weg-kerken.
- Drs. M. Frederiks, Dienstverlening Bisdom Haarlem.
- L. Fijen, KRO/RKK
- Drs. H. van Hout, Luce / Katholieke Theologische Universiteit Utrecht.
- Dr. J. Joosse, Dienstverlening Bisdom Rotterdam.
- Mw. dr. B. Verstappen, Dienstverlening Bisdom Breda.
- Prof. dr. J. van der Vloet, Dienstverlening Bisdom Roermond.

Vanuit de wetenschap:

- Dr. H. Blommestijn, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Mw. prof. dr. E. Brugmans, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Prof. dr. A. Ploeger, Rijksuniversiteit Groningen.
- Dr. J. Siemerink, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Dr. A. van Tongeren, Theologische Faculteit Tilburg.

Vanuit het KASKI waren vertegenwoordigd: Dr. A. Bernts, drs. G. de Jong, mw. dr. J. Sanders, dr. L. Spruit, dr. H. Zondag.

De gespreksleiders waren dr. A. Bernts (Kaski) en prof. dr. W. Derkse (Katholieke Universiteit Nijmegen). Laatstgenoemde trad ook op als dagvoorzitter. Dr. H. Zondag en dr. L. Spruit (beiden Kaski) verzorgden de verslaglegging.

Bijlage 2 **Beoordelingscriteria innoverend pastoraat aartsbisdom Utrecht**

Deze bijlage, behorend bij hoofdstuk 2, geeft een overzicht van beoordelingscriteria welke door het aartsbisdom Utrecht worden gehanteerd bij het beoordelen van projecten die innoverend pastoraat beogen te bewerkstelligen.

Achtergrond

In de afgelopen periode heeft de bisdomraad van het aartsbisdom Utrecht op een drietal momenten de noodzaak gevoeld criteria ter beschikking te hebben, waarmee nieuwe pastorale ontwikkelingen kunnen worden beoordeeld.

- Allereerst worden er van tijd tot tijd nieuwe pastorale initiatieven en plannen ter plaatse aan de bisdomraad voorgelegd ter beoordeling en ter ondersteuning. Voorbeelden zijn: vormen van Oude Wijken Pastoraat, stadspastoraat, pastorale plannen voor grootschalige nieuwbouwgebieden.
- Op de tweede plaats stelt de beleidsontwikkeling binnen de bisdomraad, zoals deze bijvoorbeeld haar weerslag vindt in het beleidsplan *Samen Gaan*, ook een vraag naar beoordelingscriteria: welke pastorale projecten dienen ontwikkeld en financieel geprioriteerd te worden? Ook in het overleg met andere gremia binnen het bisdom, onder andere met de Raad voor Economische Aangelegenheden, is deze vraag aan de orde.
- Op de derde plaats is er een verzoek vanuit de Bisschoppenconferentie om op diocesaan niveau te komen tot een inventarisatie van nieuwe vormen van pastoraat. Immers, ook landelijk ontstaat een gevoel dat men niet kan blijven stilstaan bij de constatering van de afname van traditionele kerkelijke patronen en gevestigde pastorale (parochie)voorzieningen.

Op verzoek van de bisdomraad werd in de Adviescommissie Pastorale Organisatie van het aartsbisdom het aangeven van criteria voor innoverend pastoraat op de agenda gezet. De resultaten van de besprekingen, welke in 1997 door de bisdomraad werden overgenomen, worden hieronder weergegeven.

Het parochiemodel

In het aartsbisdom (en daarbuiten) wordt tot op heden de parochie gewaardeerd als de centrale organisatie voor het pastoraal-kerkelijk handelen. In beleidsnotities en beleidsplan staat de parochie centraal: in principe worden parochies niet opgeheven, maar gevitalseerd; de inzet van vrijwilligers en pastores, inclusief ondersteunende activiteiten in bisdom, dekenaat, dienstverlening zijn hier primair op gericht.

Deze parochiegerichtheid is vanuit verleden en heden begrijpelijk: in de parochie werden en worden de gelovigen aangesproken en ontmoet, zeker daar waar sociale gemeenschapsvorming en parochievorming (nog) bij elkaar aansluiten. De bisdomraad heeft dan ook besloten om het parochiemodel te handhaven en om te werken aan vitalisering en samenwerking van parochies.

Toch constateert de bisdomraad ook dagelijks dat het parochiemodel op grenzen stuit: de territoriale gerichtheid correspondeert niet met de levenswijze van mensen, die hun contacten breder en meer groepsgebonden ontwikkelen; de centrale liturgi-

sche component spreekt vaak alleen een ouder wordende groep aan, die als kader de parochie-agenda niet meer veranderen kan. Kortom, de vele pastorale vragen die – van binnen en buiten de parochie – op het bord van de parochie worden neergelegd, kunnen steeds moeilijker en soms helemaal niet meer worden aangepakt.

Criteria voor innovatie

Vernieuwing van het parochiemodel en nieuwe vormen van pastoraat zijn dus aan de orde. Deze criteria kunnen dienstbaar zijn bij de beoordeling van ontwikkelingen:

- a. Nieuwe pastorale vormen dienen de *moderniteit* van mens en samenleving onder ogen te zien: de gelovige mens richt op autonome wijze zijn individuele en gemeenschapsleven in. Een aanbod op levensbeschouwelijk en pastoraal gebied dient hiermee rekening te houden.
- b. Het kerkelijk handelen heeft in de loop van de kerkgeschiedenis verschillende accenten gehad. Een meer missionaire activiteit, een verzorgende-pastorale aanpak en een (geloofs)communicatief-spiritueel handelen wisselen elkaar af. Om het op parochievormen toe te spitsen: na een periode van stichten en opbouwen, en na een periode waarin de parochie de regeling van de lokale zielzorg beoogde, is er nu een overgang naar een periode waarin onderlinge spiritualiteit en geloofsontmoeting centraal staan. Nieuwe pastorale vormen worden dus niet primair getekend door een centraal aangestuurd strategische en doelgerichte aanpak, maar door *een communicatieve structuur*: geen gesloten kerkmodel maar een intern en extern open communicatienetwerk, op diocesaan, dekenaal en parochieel niveau. Bezien moet worden in hoeverre oecumenische samenwerking mogelijk is.
- c. Daarbij gaat het in pastoraat minder om de *organisatie* van een aantal voor-gegeven pastorale (parochie)taken, maar om de *inhoudelijke* component van de activiteiten. Oftewel: van belang zijn mensen en zaken die aanspreken, die de inhoud van gelovig leven, van de blijde boodschap ter sprake kunnen brengen.
- d. Criterium voor een geslaagde innovatie van het pastoraat is ook de mate van *institutionalisering*, die in nieuwe activiteiten wordt nagestreefd. Wil een pastoraal initiatief tot vernieuwing kans hebben, dan zal van meet af aan nagedacht moeten worden over institutionalisering en inbedding van het initiatief. Presentie, communicatie en inspiratie verlangen een aanpak, die inkadering in eigen en reeds bestaande pastorale vormen beoogt. Dit om discontinuïteit, willekeur en al te persoonlijke afhankelijkheid te voorkomen.
- e. Dit betekent ook dat nieuwe pastorale vormen *systematische reflectie* vragen. Niet alleen omdat het nieuwe projecten en aanpakken betreft, maar allereerst omdat “geloven in onze tijd” wordt getypeerd door “leren en herformuleren”. Pastoraat en geloofsleven vragen steeds om verwoording en betekening. In nieuwe projecten komt daar de *noodzaak tot verantwoording en evaluatie* bij.
- f. Nieuwe initiatieven in en buiten parochies dienen een *projectmatige* vorm te hebben. Pastores en vrijwilligers dienen zich vrijer in een *trial and error*-aanpak te bewegen en zich minder op een zogenaamde risicoloze herhaling van pastorale routines te richten. Projecten bestrijken een beperkt doel, volgens een concreet plan en voor een bepaalde tijd.
- g. Het bisdom dient die projecten te ondersteunen die voor het bisdom als geheel of voor bepaalde gedeelten van het bisdomsteden – platteland, be-

paalde groepen gelovigen – van belang zijn. Een *beredeneerde selectiviteit* is noodzakelijk.

*Aanvaard in de bisdomraad van het aartsbisdom Utrecht van 6 november 1997.
(Bron: Pastorale Prioriteiten (1998-2003)).*

Bijlage 3 Groslijst van nieuwe impulsen aan het pastoraat

Deze lijst omvat de namen en plaatsen van de afzonderlijke projecten en van de centra die meerdere projecten uitvoeren, welke wij in de loop van dit onderzoek op het spoor kwamen.

Projecten aangeduid met een * zijn uitgebreid beschreven in hoofdstuk 3 van het rapport.

Activiteiten van de Beiaard, Utrecht.

Activiteiten van De Poort, Groningen.

Activiteiten van De Tiltenberg, Vogelenzang.

Activiteiten van de Volksabdij Ossendrecht, Ossendrecht.

Activiteiten van het Bezinningscentrum Mensen Onderweg, Griendtsveen.

Activiteiten van het Dominicaans Activiteiten Centrum, Huissen.

Activiteiten van het Dominicaans Jongeren centrum 't Wasdom, Zwolle.

Activiteiten van het Han Fortmanncentrum, Nijmegen.

Activiteiten van het Ignatiushuis, Amsterdam.

Activiteiten van het Karmelklooster, Drachten.

Activiteiten van het Karmelitaans Centrum voor Spiritualiteit, Haarlem.

Activiteiten van het Montfortcentrum "Op weg", Oirschot.

Activiteiten van het Retraitehuis de Zwanenhof, Zenderen.

Activiteiten van Huize Loreto, Lievelede.

Activiteiten van Jongeren op Weg, Assel.

Activiteiten van Jongeren centrum 't Wasdom, Zwolle.

Activiteiten van Mater Amabilis, Deventer.

Activiteiten van Missie en Jongeren, Boxmeer.

Activiteiten van Priorij Gods Werkhof, Werkhoven.

Activiteiten van Regina Carmeli, Sittard.

Activiteiten van Stichting Leefgemeenschap Adelbertus Magnus o.p. 't Stamhuis, Utrecht.

Activiteiten van 't Stamhuis, Leefgemeenschap Albertus Magnus, Walcheren.

Activiteiten van Tieners-op-pad, Assel.

Abdijen, gastenverblijven, verschillende plaatsen in Nederland.

* Alphacursus, landelijk.

Bavozoen, Haarlem.

* Bedevaart en pelgrimage, Redemptoristen Wittem.

Behoud Gemmakapel, Sittard.

* Bezoekproject, Apeldoorn.

Bezinning en verdieping in klooster St. Gabriel, Haastrecht.

Cantorproject, Landelijke Gregoriusvereniging.

De Huiskamer, project voor ex-psychiatrische patiënten, Tilburg.

De Bovenzaal, Enschede.

De Vuurdoop, Rotterdam.

* Engelenproject Elandstraatkerk, Den Haag.

Franciscaans milieuproject, Stoutenberg.

Franciscaanse spiritualiteit en jongeren, Megen.

Gered Gereedschap, Venhuizen.
 Getijdenproject in “open kerken”, Deventer, Dalfsen.
 Haags Internationale Religieuze Gemeenschap Schilderswijk, Den Haag.
 Hemels Gelag, Apeldoorn.
 Intercambio, Breda.
 * Internet pastoraat, onder meer Aartsbisdom en RKnieuws.net (particulier initiatief).
 Jongeren ontmoeten jonge gedetineerden, Rotterdam.
 Jongerenproject H. Hart van Jezusparochie, Heerhugowaard.
 Jongerenproject Jacobus de Meerdereparochie, Zeeland.
 Jongerenproject Martinusparochie, Gennep.
 Jongerenuitwisseling met Zimbabwe, Haarlem.
 Kind en geloof, Breda.
 Klassieke gespreksgroepen, bijvoorbeeld Deventer.
 Kloosterpastoraat, Velp bij Grave.
 Kairos-project, Roermond.
 La Verua, Centrum voor spiritualiteit, Amsterdam.
 * Laurens Onthaal, Rotterdam.
 Liturgie Thuis, Utrecht.
 * Martinusdag, Groningen.
 Maatjes voor AMA'S, Houten.
 Met de beste bedoeling, Rotterdam.
 Oikos-methode, onder meer in Hoensbroek.
 Oriëntatie op de spiritualiteit van Franciscus en Clara van Assisi, Velp bij Grave.
 * Oude Wijken Pastoraat, bijvoorbeeld Utrecht en Rotterdam.
 Ouderen of seniorenpastoraat, bijvoorbeeld Utrecht en Rotterdam.
 Parochie Binnenstebuiten, Fraters Maristen op verschillende plaatsen in Nederland.
 Parochie en Franciscaanse spiritualiteit, Nicolaasparochie, Delft.
 Pastoraat voor Afrikanen, Zaandam.
 Peregrinus, Rotterdam.
 Power of fire, Den Bosch.
 Parochiecatechese-project, Nieuwegein.
 Ravelijnproject, Breda.
 Regionale kerkmusici, Haarlem.
 * Rouwverwerkingsgroepen, onder meer in Eindhoven.
 Small Christian Communities, Roermond.
 * Spiritualiteit, Den Bosch.
 Stadsabdij, Utrecht.
 * Stadspastoraat, onder meer Breda, Arnhem, Delft, Gorinchem en Dordrecht.
 Stichting Moria. Opvang en begeleiding van ex-gedetineerde jongeren, Nijmegen.
 Stiltecentrum Betlehem, Willibrordsabdij Doetinchem
 * Studio Elim, Tilburg.
 Terug naar het Galilea van het dagelijkse leven, Eindhoven.
 Theresiakapel, Groningen.
 Uitslaapdiensten voor jongeren, Bergen op Zoom.
 Westelijk Diakonaal Inloopcentrum, Breda.
 Willibrordsgemeenschap, Utrecht.
 Zaaigoed, catechese-project Groningen.
 ZIN in werk. Spiritualiteit van barmhartigheid in werksituatie, Vught.
 Zintuiglijk geloven, Den Haag.

Bijlage 4 Fte investering per project

Dit overzicht behorend bij hoofdstuk 3 geeft aan hoeveel FTE (*full time equivalents*) gemoeid waren met de opzet en uitvoering van de twaalf uitvoerig beschreven cases. De beoordelingen hebben betrekking op betaalde medewerkers; echter daar waar vrijwilligers verantwoordelijk zijn voor de kern van het project zijn zij wel meegeteld. Dit is met name het geval bij *www.rknieuws.net* en het Engelenproject. Vrijwilligers van wie met name de uitvoering afhankelijk is (hand- en spandiensten), zijn niet meegeteld.

	<i>Project</i>	<i>Aantal Fte</i>
1	Het Buurt of Oude-wijken pastoraat in Utrecht	1.8
2	Het Stadspastoraat in Breda	1.2
3	Pastoraat via internet <i>www.de-oase.nl</i> <i>www.rknieuws.net</i>	0.4 0.3
4	Bedevaart en wandelen in Zuid-limburg Coördinatie bedevaart Pelgrimstochten	0.7 -
5	Eigentijdse jongerenliturgie: Studio Elim in Tilburg	1.0
6	Laurens Onthaal, een winkel in Rotterdam	0.5
7	Spiritualiteit als motor tot vernieuwing.	0.3
8	De alphacursus. Een introductie in het Christelijke geloof	0.1
9	De Martinusdagen in Groningen	0.2
10	Rouwverwerkingsgroepen	0.1
11	Een bezoekproject in een wijk in Apeldoorn	0.5
12	Engelen. Boodschappers tussen werelden	0.8

Bijlage 5 Criteria voor beoordeling van de projecten

De volgende criteria voor de beoordeling van de twaalf uitvoerig beschreven projecten werden, tezamen met de betreffende cases, voorgelegd aan de experts voorafgaand aan de eigenlijke expertmeeting (zie verslag in hoofdstuk 4).

In de beoordeling van de impulsen staan twee vragen centraal: is dit (type) project waardevol en is dit (type) project haalbaar?

Waardering

De vraag naar de waardering gaat over de waarde die u toekent aan een project. Acht u de uitvoering van een bepaald project gewenst of belangrijk? Daarbij kunt u denken aan criteria zoals:

- Theologie. Vindt u een bepaald project naar doelstellingen of naar werkwijze theologisch wenselijk?
- Doelgroep. Vindt u dat men pastorale energie moet steken in de beoogde doelgroep? Om een voorbeeld te geven, moet men investeren in jongeren of is het wenselijker zich te richten op mensen van middelbare leeftijd?
- Heeft het project voldoende hermeneutisch niveau?
- Komt het project in voldoende mate tegemoet aan de differentiatie die er in de religieuze vraag is te onderscheiden?
- Middelen. Vindt u de gebruikte middelen wenselijk? Om weer een voorbeeld te geven, wil men investeren in internet als middel tot gemeenschapsvorming wanneer men van mening is dat alleen een ontmoeting in vivo tot gemeenschap leidt?

Haalbaarheid

De vraag naar de haalbaarheid gaat over de realiseerbaarheid van een project. Vindt u een project uitvoerbaar of niet? Criteria om de haalbaarheid van een project te bepalen kunnen zijn:

- Is er voldoende financiële armslag?
- Zijn de doelstellingen van het project niet zo hoog geformuleerd dat het dreigt te mislukken?
- Is er voldoende geschoold personeel? Bij het laatste kan men denken aan internet-pastoraat, dat soms een behoorlijke technische scholing vraagt.

Uiteraard kunt u zelf ook criteria inbrengen die toetssteen zijn voor waardering en haalbaarheid. Daarnaast kunt u projecten amenderen. Dit kunt u bijvoorbeeld doen als u een project pas waardevol of haalbaar vindt mits aan een of meerdere voorwaarden is voldaan.